

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev. 54/XII

Jesenice, 25. februarja 1982

ČRTOMIR ŠINKOVEC

»VEŠ, POET, SVOJ DOLG?«

Ko je aprila 1941 italijanska vojska zasedla Ljubljano in njene pokrajine: Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino, je kvestura fašistične policije najprej naperila svoje kremplje proti komunistom, španskim borcev in drugim politično osumljenim protifašistom, ki so jih že imeli na svojih seznamih. Prav posebno pozornost pa je ta policija obračala proti kulturnikom in umetnikom, zlasti književnikom. Kvestura jih je začela zapirati že v maju. Seveda so se mnogi že takoj umaknili v ilegalno in pozneje odšli med partizane. Vsa koga, ki so ga aretirali in ga stlačili v zapore, so nekaj dni zasliševali in nato izpustili, razen tistih s Primorskega, ki so bili že prej pred fašizmom pribežali čez mejo. Le-te so kar zadržali v zaporu in jih pozneje odgnali v internacijo, konfinacijo ali ječe v notranjost države.

Najhujši trn v peti pa so bili italijanskim oblastnikom književniki, zakaj najbolj so se bali resnice, ki naj bi jo izražala ilegalna tiskana beseda. K temu je književnike silila močna ogroženost narodovega obstoja, ki je bila tako grozljiva, kot doslej še nikoli v njegovi zgodovini. Književniki, velika večina se je bila pridružila kulturnemu molku, ki ga je oklicala Osvobodilna fronta, so se zato tembolj udeleževali v ilegalnem tisku. Z ostrimi in odločnimi besedami so obtoževali in obsojali okupatorjevo barbarsko početje in ravnanje s še pred nedavnim svobodnim slovenskim človekom. Seznanjali pa so javnost tudi z gnilim vladajočim vodstvom stare države, ki se je umaknilo v tujino, a je v znatni meri nosilo krivdo za nastali položaj. In končno se je za prvo izpovedjo ilegalne besede skrivala upravičena slutnja o oboroženem uporu.

Ljubljana je bila osrednje mesto za književno delovanje v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja. Prve idejne osnove takemu delu je dal program Osvobodilne fronte. Pobudo za to je dal Boris Kidrič. Iz nje se je septembra 1941 izoblikovala pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte kulturniška organizacija. Tako so bile plenumu slovenskih kulturnih delavcev zaupane naloge bodočega literarnega ustvarjanja. V tem plenumu so bile zastopane vse vrste umetniškega udejstvovanja. Plenum je vodil akcijski odbor, ki ga je spčetka vodil znani komunist in pisatelj Prežihov Voranc, za njim Ignac Koprivec, nato pa Filip Kumbatovič.

Italijanski oblastniki so dobro vedeli, kje se narodu izpodrežejo korenine. Prežihov Voranc, ki je že od začetka okupacije živel v ilegali, je postal žrtve izdajstva. Zaprl so ga v ljubljanske zapore, od koder je romal v nemška koncentracijska taborišča. Nad pisateljem Francem Finžgarjem, avtorjem romana Pod svobodnim soncem, je visela groznja talstva. Jezikoslovec Fran Ramovž je na italijanski komandi, kamor so pozvali kakih petdeset kulturnih delavcev in jim s hinavskim zavijanjem dali razumeti, da jih imajo pravzaprav za talce, vrgel pred italijanskega oficirja rokavice,

razpel suknjo in dejal: »Kaj pa uganjate to komedijo? Postrelite nas! Ako nam pobijete sto najboljših kulturnih delavcev, ste narodu odsekali glavo!«

In narodu so hoteli odsekati glavo. Nad trideset slovenskih kulturnih delavcev, mož in žena, je plačalo svoje prepričanje in ljubezen do domovine z življenjem. Padli so kot partizani, kot talci ali shirali v taboriških smrti. Ko je padel v roke sovražnikom partizan in pesnik Ivan Rob, rojak s Primorskega, jim je še pred ustrelitvijo v Dantejevem jeziku pogumno izrekel prezir nad lastno usodo: »Kdor umre za domovino, je živel dovolj!« Pri znanem slikarju, grafiku in karikaturovniku Hinku Smrekarju so ob raciji našli Slovenskega poročevalca. To je bil zanje zločin in smrtni greh. Odpeljali so ga naravnost na pokopališče in ga ustrelili.

Slovenski poročevalec je bil med številnimi ilegalnimi tiski osrednje glasilo Osvobodilne fronte. V njem je 6. septembra 1941 izšla prva slovenska odporniška pesem neznanega pesnika VEŠ, POET, SVOJ DOLG? Pesem je vzbudila splošno pozornost in ugibanje, kdo je njen pravi avtor. Morda je po stilu pesmi komu dalo slutiti pravega avtorja Otona Župančiča, ki je bil kot pesnik dosegel evropski sloves. Toda Župančič je bil tih, dokaj vase obrnjen človek, ki doslej kot pesnik ni imel vidnejšega političnega posluha. Ljudje so sicer poznali njegove socialne motive, kot, na primer, Kovaško, Zebljarsko, pa Dumo, v kateri je hodil po naši zemlji in pil nje prelesti, prav tako so poznali njegovo nacionalno bolečino, ki jo je izrazil v pesniški zbirki Zarje Vidove. Toda v zadnjih letih pred vojno ni mnogo pisal za javnost, sicer pa je na tihem pripravljaj zbirko Ostrnice, pa ga je prehitela vojna in kot taka ni bila nikoli objavljena.

Pesem Veš, poet, svoj dolg od verza do verza kaže silno pesnikovo bolečino ob temni usodi svojega naroda, hkrati pa sveto jezo, da je z žolčnim gnevom kriknil v svet obtožbo in protest in poziv: »Zob za zob in glavo za glavo!«

Bolečina, ki jo je Oton Župančič nosil v sebi, bolečina ob prostaškem in barbarskem okupatorjevem nasilju, je seveda morala na papir in v ilegalni tisk. Pesnik je bil ob tem, ker ga je opazovala in zasledovala policija, razumljivo, previden. Ko je poleti 1941 napisal pesem, jo je najprej dal prebrati svoji ženi Ani, ki mu jo je morala prepisati s svojo spremenjeno pisavo. Ta prepis je na skrivaj položil na mizo Josipa Vidmarja v pisarni Slovenskega narodnega gledališča. (Župančič je bil upravnik tega gledališča. Vidmar pa dramaturg in hkrati predsednik izvršnega odbora Osvobodilne fronte). Tako je pesem prišla v prave roke in seveda tudi v Slovenski poročevalec.

Pesem Veš, poet, svoj dolg je, kot že rečeno, vzbudila veliko pozornost. Zato ni prešla le v železni repertoar partizanskih mitingov, temveč je bila mnogokrat ponatisnjena. Drugič je izšla v Slovenskem zborniku 1942. Če pa primerjamo ponatis v

zborniku 1945, zlahka ugotovimo, da je imel prvotni natis precej tiskovnih napak ter da je pesnik dal pesmi šele zdaj dokončno obliko. Tako dopolnjeno pesem tudi objavljamo.

Župančič je skrnil svoje avtorstvo tudi za nekatere značilnosti. To je storil v četrtem verzju zadnje kitice, kjer je uporabil tožilnik »pojde lovce klat«, namesto rodilnika »pojde lovcev klat«, kakor je delal običajno, po navadi v svoji rodni Beli krajini. Zaradi tega verza je tudi potožil svoji ženi, češ da je misel pesnika nevedna, da pa v teh časih ne more drugače ravnati.

V pesnikovi zapuščini je ostalo izredno veliko osnutkov, zapiskov pa tudi pesmi, kar vse kaže, da je pripravljaj zbirko, ki naj bi izšla ilegalno kot Borova Previharimo viharje. Literarni zgodovinarji so šele po vojni ugotovili, da je Župančič prvi pisal odporniške pesmi, pred Borom in Kajuhom. Dušan Pirjevec, urednik Župančičevega Zbranega dela, pa med drugim pravi: »Leta okupacije in vojne so bila za pesnika nenavadno plodna. Napisal je izredno veliko število pesmi. Reči bi smeli, da ni v nobenem obdobju svojega življenja ustvaril hkrati takšne množine stihov. Vse, kar se je v tem času dogajalo izven njega in v njem, je bilo tako silno in boleče, da je kljub težki in mučni bolezni nenehoma pisal.«

OTON ŽUPANČIČ

Veš, poet, svoj dolg

*Veš, poet, svoj dolg!
Nimaš nič besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današnjo rabo:
usi jo homo povzeli za tabo.*

*Vem, o vem svoj dolg,
v prsih tu me žge;
naj se mi grlo odpre,
bom zavijal ko volk,
na vse starih bom stal vrh planine,
škrpjal in hlupal med pečine.*

*Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odmev bo dal;
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Pohorje nesel.*

*Gozd in gora poj,
silen ženimo hrup;
boga gmajna, le vkup
le vkup, le vkup z menoj
staro pravdo v mrak tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.*

*Še bo kdaj pomlad,
še bo napačil zor;
tákrat volčji zbor
pojde lovce klat:
plani čez Savo, plavaj čez Dravo
zob za zob in glavo za glavo!*

MNOŽIČNA VSTAJA NA GORENJSKEM DECEMBRA 1941

Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941 spada med tiste dogodke, ki že pritegujejo pozornost zgodovinarjev in jo bodo tudi še v prihodnje. Vendar pa o njej nimamo celovitejših in popolnejših zgodovinskih prikazov, temveč le krajše pregledne sestavke izpod peresa zgodovinarjev (1) in še zlasti samih udeležencev (2). Zato sem se ob tridesetletnici vstaje slovenskega naroda namenil, da v tem članku pregledneje, celoviteje in natančneje prikazem množično vstajo na Gorenjskem, ta, v zgodovini našega osvobodilnega boja prav gotovo zelo pomemben dogodek.

1. ZAMISEL O MNOŽIČNI VSTAJI NA GORENJSKEM

Zelo malo ali skoraj nič ni bilo napisane o začetnih zamislih o množični vstaji na Gorenjskem decembra 1941. Verjetno je temu vzrok pomanjkanje sodobnih podatkov, saj poročila centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora OF, ki jih je od srede novembra 1941 do začetka januarja 1942 ohranjenih kar sedem (3), zamisli o množični vstaji na Gorenjskem in njenega poteka skorajda ne omenjajo. Izjema je le poročilo CK KPS z dne 5. decembra 1941, ki pri podatkih o razmerah na Gorenjskem pravi skop: »Načrt po predlogu Tita bomo skušali z vsemi silami realizirati. Vse je ugodno, razen snega.« (4)

Kakšen je bil predlog vrhovnega komandanta partizanskih odredov Jugoslavije Josipa Broza-Tita?

Zal nam njegova vsebina ni natančneje znana, ker se Titovo pismo iz prve polovice oktobra 1941 verjetno ni ohranilo.

Kot bomo videli, je omenjeni, sedaj natančneje še neraziskani Titov predlog o Gorenjski, v zvezi z obravnavo narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem na sestanku predstavnikov pokrajinskih poveljstev partizanskih čet v Stolicah pri Krupnju 26. septembra 1941 in tudi še po tem sestanku.

Takratni politkomisar glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Miha Marinko, ki se je s komandantom Francem Leskoškom-Luko udeležil posvetovanja v Stolicah pri Krupnju, ki ga je vodil vrhovni komandant narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije Josip Broz-Tito, v svojih nedavno izšlih spominih odkrito, pošteno priznava, da sta bila z Leskoškom zelo presenečena nad velikim obsegom vstaje v nekaterih drugih predelih, s katerim je bilo le težko primerjati obseg vstaje v Sloveniji, da sta se s svojim poročilom slabo odrezala, da verjetno nista znala dovolj dobro obrazložiti pojava Osvobodilne fronte in njenega pomena, za kar navzoči tudi niso imeli posluha. »Nebogljenost sva se počutila, ko so drugi poročali o velikem obsegu vstaje v Liki, Bosni, Črni gori, ko sva sama doživljala osvobojevano ozemlje zahodne Srbije ... Midva sva lahko govorila le o toliko in toliko četah, o posameznih spopadih, ne pa tudi o kakem osvobojenem ozemlju. Pred očmi sva imela požgano Rašico pred nosom Ljubljane. Nisva si mogla predstavljati možnosti spontane vstaje in osvobojenega ozemlja, branjenega s frontalnim bojem. Prvo zbiranje naših sil na Dolenjskem, okrog Kočevja, na Rogu, spopadi posameznih čet okrog Ljubljane, na Notranjskem, Gorenjskem, okrog Kamnika, v Zasavju, v Savinjskih hribih, na Pohorju — vse to je bilo malo nasproti obsegu vstaje, ki je vzplamtela na jugu.

Težko je bilo pojasniti, da so prilike v Sloveniji ta čas bile take, da so zahtevale najprej mnogo političnega dela in organiziranja terena, preden je bilo mogoče preiti na oborožene spopade z okupatorskimi silami.

Za politični pomen organizirane Osvobodilne fronte, ki ga midva najbrž tudi nisva znala dovolj dobro razložiti, pa tam tisti hip niso imeli posluha. Nisva znala predočiti pomena tega, da je Osvobodilna fronta v kratkih mesecih organiziranih naporov postala homogena sila slovenskega naroda, da je bila dosežena enotnost, ki je celo leto onemogočala formiranje kakršnekoli kvasilnske sile iz vrst bivših meščanskih strank, katerih vodstva so bila pri množicah do kraja razkrinkana.« (5)

Ni torej samo krivda vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, da je v njegovo 7.-8. številko Biltena prišla za Slovenijo tako neugodna ocena:

»Partizanom v Sloveniji še ni uspelo, da bi slovensko ljudstvo uspešno povedli v boj. Umaknili so se v gozdove, namesto da bi bili zaščitniki ljudstva, ki ga nemški okupatorji neusmiljeno izganjajo z njegovega imetja in z njegovih domov, ki so mu vzeli vse in ga izropali. Neusmiljeno iztrebljanje in izganjanje slovenskega ljudstva iz njegove domovine je ustvarilo vse pogoje za vseljusko vstajo, vendar slovenski tovariši tega niso znali izkoristiti. To napako je treba takoj odpraviti.« (6)

Ta ocena, ki jo danes nekritično prevzemajo celo nekateri zgodovinarji (7), ni bila samo neugodna, temveč tudi napačna. V njej drži samo ugotovitev, da nemški okupatorji neusmiljeno izganjajo in ropajo slovensko ljudstvo. Napačna pa je trditev, da so se slovenski partizani umaknili v gozdove, namesto da bi zaščitili ljudstvo. Resda ni bilo do konca septembra 1941 kakšnega večjega poskusa z neposredno oboroženo akcijo napasti okupatorjeve oborožene oddelke pri izganjanju slovenskega življa ali varovati določen kraj ali celo območje pred izganjalci, vendar je ravno oborožena vstaja na Gorenjskem za 14 dni popolnoma zavrla nacistično izganjanje ljudi na Štajerskem, kmalu pa so nemirne razmere ne samo v Sloveniji, temveč tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah (tu smo bili takrat jugoslovanski narodi usodno povezani bolj, kakor smo se tega takrat lahko zavedali) popolnoma ustavile nacistično izganjanje Slovencev na Gorenjskem (8). V glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, ki je bil v Užicu, še ni prispela tretja številka »Dela« iz septembra 1941, v kateri je Edvard Kardelj objavil članek »V partizane« in v njem ugotavljal, da je partizanska akcija v Sloveniji oslabila in deloma povsem ustavila izseljevanje slovenskih družin v Srbijo in na Hrvaško in da je okupator celo predlagal ustavitve izganjanja, če partizani prenehajo z bojem. (9) Verjetno je tudi, da sta Marinko in Leskošek odšla v Srbijo prej, kot pa je izšla ta številka »Dela«.

Napačna je tudi trditev, da je nacistično neusmiljeno izganjanje Slovencev »ustvarilo vse pogoje za vseljusko vstajo« (podčrtal T. F.), ki jih pa slovenski komunisti niso znali izkoristiti. Nacistično izganjanje Slovencev se je začelo prej, kakor vstaja slovenskega ljudstva. Ko se slovenski komunisti po svoji konferenci v Ljubljani 1. junija 1941 šele začno pripravljati

na vstajo, ima nemški okupator že vse ječe in tudi taborišča natrpana z izgnanci. Konec julija 1941, ko se pravzaprav začne vstaja v Sloveniji, je nacistom uspelo odpeljati v Srbijo, Bosno in Hrvaško že okoli 14.000 oseb ali večino tistih, ki so jih izgnali v t. i. prvem in drugem valu. Nemško izganjanje Slovencev je torej bilo časovno korak pred vstajo in tudi številčna in udarna moč prvih slovenskih partizanskih skupin in čet je bila premajhna, da bi mogla dati začetni zagon za vseljusko ali vsaj širšo vstajo. Kakor je res, da je bilo z gledišča velikega svobodnega ozemlja v zahodni Srbiji nerazumljivo, kako se slovenski živelj pusti brez odpora izganjati s svojih domov, tako je res tudi to, da samo nacistično izganjanje Slovencev še nikakor ni ustvarilo pogojev za vseljusko vstajo. Slovenski komunisti in partizani torej niso mogli izkoristiti nečesa, česar sploh ni bilo. Kot bomo videli na primeru dogodka, ki je predmet te obravnave, tj. decembrske vstaje na Gorenjskem, za vseljusko vstajo v razmerah, kakršne so bile v Sloveniji, nikakor ne bi bil dovolj en sam pogoj, temveč bi jih moralo biti več.

Prav gotovo je največja napaka, oz. pomanjkljivost ocene narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, objavljene v Biltenu, da ni priznala slovenskim komunistom oziroma narodnoosvobodilnemu gibanju niti enega uspešnega elementa, saj je poročilo vseskozi negativno. Niti z eno samo besedo ne omeni nastanka in pomena Osvobodilne fronte, ki je vsaj v Ljubljani že začela postajati »država v državi« in ne da niti malo priznava slovenskim komunistom, ki jim je kljub nekaterim neugodnim pogojem vendarle uspelo formirati partizanske čete in bataljone.

Neugodno in napačno oceno narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem so v vrhovnem štabu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije začeli odpravljati šele po Kardeljevem prihodu v Užice. Edvard Kardelj je namreč zaradi pripetljave na poti zamudil posvetovanje v Stolicah in šele v začetku oktobra 1941 prispel na osvobojevano ozemlje v Srbiji. V razgovorih s Titom in na seji vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije ali politbiroja CK KPJ v prvi polovici oktobra 1941 je pojasnil vojaške in politične razmere v Sloveniji. (10)

Verjetno je pod vplivom kritike, izrečene na posvetovanju v Stolicah in na predlog vrhovnega komandanta Tita (11) nastal v glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet v drugi polovici oktobra 1941 načrt z večjimi partizanskimi akcijami ustaviti nacistično izganjanje Slovencev iz Posavja in Obsotelja. Ta velikopotezno zamišljeni načrt napada na Bučko in pohoda štajerskega bataljona na Kozjansko, ki so ga začeli uresničevati nekako 26. ali 27. oktobra 1941, ni bil uspešen (12). Mislim, da pa ni točno, da bi že takrat nastal tisti širokopotezni načrt osvoboditve Gorenjske (13), temveč je ta nastal verjetno kar cele štiri ali celo pet tednov pozneje. (14)

Učinek Kardeljevega pojasnjevanja vojaških in političnih razmer na Slovenskem v vrhovnem štabu in politbiroju CK KPJ v Užicu je opazen v treh dokumentih iz srede oktobra 1941, od katerih nam je vsebina enega za sedaj skoraj popolnoma neznan. CK KPS in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sta 25. novembra 1941 sprejela Kardeljevo pismo z dne 17. oktobra 1941 in nedatirana navodila vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, pismo CK KPJ z dne 30. oktobra 1941, medtem ko nista prejela Titovega pisma, ki je bilo napisano še pred 17. oktobrom 1941. Treba je povedati, da je to bil po 2 mesecih, odkar sta Leskošek in Marinko odšla iz vrhovnega štaba oziroma CK KPJ, prvi stik med jugoslovanskim in slovenskim vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja. (15)

Maks Krmelj

Od vseh teh dokumentov nam je bil do nedavnega v celoti znan le eden, tj. nedatirana navodila vrhovnega štaba o obrambi osvobojenega ozemlja. (16)

Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji 25. novembra prebralo Kardeljevo pismo z dne 17. oktobra in priložena navodila vrhovnega štaba, je menilo: »Sprejeto pismo od sodruga B (evca – tj. E. Kardelja – op. T. F.) in navodila od Starega (tj. Tita – op. T. F.) so za nas zelo dragocena.« (17) To mnenje je bilo upravičeno, saj je Kardeljevo pismo vsebovalo novo oceno narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, popolnoma nasprotno od tiste v Biltenu, navodila pa so bila prva vojno-taktična navodila, ki jih je prejel od vrhovnega štaba in to še prej, kot se je dokopalo do podobnih navodil na temelju lastnih izkušenj. Dotedanji komandant kamniškega bataljona dr. Marian Dermastija je namreč ravno tedaj po nalogu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet na temelju izkušenj španske državljanske vojne in prvih partizanskih enot na Slovenskem sestavljal »Kratek tečaj za partizanske poveljnike«. Vsebinska primerjava obeh navodil in izdelka dr. Dermastije pokaže, da je obe navodili smiselno uporabil pri sestavi svojega izdelka, tj. v poglavju o naseljenih mestih (1. borba za naseljena mesta, 2. obramba naseljenih mest, 3. obramba osvobojenega ozemlja). (18)

Celotnega besedila Kardeljevega pisma do nedavnega nismo poznali. Do svoje aretacije 10. decembra 1941 ga je hranil organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič in ga je pri njem zaplenila italijanska policija. Kje je izvornik, še ni natančno dognano; poznali smo le krajši povzetek italijanskega prevoda v gradivu sodnega procesa proti T. Tomšiču in soobtoženim. (19) Sedaj pa že poznamo italijanski prevod celotnega pisma. (20)

Zaradi pomembnosti navajamo njegov začetek:

»Na seji vodstva, na kateri se je ocenjeval položaj v Sloveniji, so se ugotovila naslednja dejstva: a) da je politična linija slovenskega vodstva pravilna, b) da je bila osnovna linija razvoja partizanstva pravilna (glej Titovo pismo o vaših nalogah, ki ste ga prejeli nedavno), c) nagel tempo razvoja zlasti glede nastajanja partizanstva, d) popustljivo stališče do dezertarjev, skrivačev in simulantov v partiji in zunaj nje itd.

Da je ta ocena pravilna, sem se pričel že prve dni po svojem prihodu v Srbijo, ko sem opazil, da je srbsko partizansko gibanje prešlo enake faze razvoja kot v Sloveniji, toda hitreje, povezujoč se s široko ljudsko vstajo, ki je mobilizirala srbska naselja. Slabost Slovenije torej ni v os-

novni liniji, pač pa v premalo skladnem in prepočasnem uresničevanju te linije in zlasti tistega, kar je v 2. številu »Dela«.

Obstajajo torej vse subjektivne in objektivne možnosti za širši razvoj partizanskega gibanja v Sloveniji. V mnogih zadevah stojite bolje od naših tovarišev tukaj: v pogledu organizacije in enotnosti. Sedaj, ko gledam uspehe slovenske Osvobodilne fronte iz Srbije, kjer našo borbo ovirajo vseh vrst junaki divjega zahoda, se mi naši uspehi zdijo še bolj pomembni, kakor pa so se mi zdeli v Ljubljani. Glejte, da boste ohranili Osvobodilno fronto! Ona pomeni za nas bazo, kakršne nima nobeden zatiran narod, glede na njeno proletarsko avantgardo. Kolikor bolj se bo razvijalo partizansko gibanje, toliko bolj jo boste morali ceniti kot pomembno poročilo za čistočo zaledja – ki je npr. v Srbiji najšibkejša točka. Če poleg te zdrave politične baze, ustvarjene v Sloveniji z Osvobodilno fronto, znate uporabiti izkušnje čudovite partizanske akcije v Srbiji (ali bolje srbske narodne vstaje), izkušnje, ki ste si jo mogli pridobiti vi sami; prvič, z vašim obiskom teh krajev in na sestankih, drugič, ki so vam dane v Titovem pismu o vojaških nalogah, tretjič, ki so vam dane v priloženem pismu z navodili vrhovnega štaba, in četrtič, iz teh mojih vprašanj, torej ni mogoče nič drugega, kakor da se partizanska akcija v Sloveniji razvija uspešno.«

V tem pismu gre torej za povsem pozitivno, glede nekaterih zadev, zlasti OF, pa naravnost odlično oceno narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem in slovenskemu vodstvu očita le popustljivo stališče do dezertarjev, skrivačev in simulantov. Kot nekakšen moto pa lahko razumemo težnjo, naj bi se zdravi politični bazi – Osvobodilni fronti – pridružila intenzivnejša ali celo množična partizanska akcija.

Kot že rečeno, bi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ali vsaj glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet moralo še pred tem Kardeljevim pismom prejeti Titovo pismo o vojaških nalogah v Sloveniji, vendar ga do 25. novembra še ni prejel in je vprašanje, ali ga je tudi pozneje, (21) njegova usoda je še sedaj neznana. Zato lahko iščemo odgovor na vprašanje, kakšne so bile osnovne vojaške naloge narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji v pozni jeseni 1941, iz drugih dokumentov.

V pismu, ki smo ga deloma že navedli, se je E. Kardelj dotaknil tudi tega vprašanja. Kaže, da je bila osnovna vojaška naloga ustvariti svobodno ozemlje, za kar so bili odločilni politični in taktični motivi. V vrhovnem štabu so namreč menili, »da je pametno po načrtu čistiti določen teritorij in tu koncentrirati večje sile, a na ostalem teritoriju pustiti manjše partizanske oddelke, ki se bavijo predvsem z diverzantsko delavnostjo in onemogočajo sovražniku, da bi koncentriral svoje moči na eno mesto.« (22)

E. Kardelj, ki je v izbojevanju osvobojenega ozemlja gledal tudi politični smoter, je, oslanjajoč se na navodila vrhovnega štaba o obrambi svobodnih ozemelj, celo svetoval »kako začetje«:

»Že sami smo opetovano poudarjali, da je napačno ostajati skrit globoko v gozdovih. Vendar smo se motili v bistveni zadevi. Težili smo k zasedbi posameznih vasi in mest, k izvajanju posameznih diverzantskih akcij, a nismo postavili vprašanja postopnega čiščenja ozemlja. Ta izkušnja se mi zdi nadvse pomembna. Vsaka partizanska enota mora že od vsega začetka širiti ozemlje, na katerem se giblje, in ukreniti vse potrebno, da sovražnik ne bi ponovno zavzel tega ozemlja, postavljati zasede na cestah in prehodih, prekopavati ceste, rušiti mostove, hitro uničiti vse prometne poti, po katerih bi se mogel sovražnik približati osvobojenemu ozemlju. Korak za korakom je treba skrbeti za osvobodene terene. Treba se je izogibati frontalnih bojov. Bistvena oblika boja je zaseda. Kar se tiče zased, glej priloženo

pismo z navodili (vrhovnega štaba – op. T. F.). Menim, da je za vas najpomembnejše za začetek, da očistite teren, ki vam ga je v poslednjem pismu določil Tito.«

Ta Kardeljeva navodila so globlja in tudi konkretnjša, kakor pa omenjena navodila vrhovnega štaba, saj v njih govori tudi o tozadevnih pomanjkljivostih v Sloveniji. Kočec navedenega odlomka pa pričča, da je vrhovni komandant Tito v svojem pismu določil teren, ki ga je treba najprej očistiti. Za kateri teren gre, je razvidno iz poročila CK KPS 5. decembra 1941 CK KPJ, v katerem v odstavku o Gorenjski piše, da »na Gorenjskem stvari v dolini (Part. in OF), dobro teko, partizani (60 mož) pa (so) pasivni«, in da so postavili nov štab, in sicer Staneta Žagarja in Jožeta Gregorčiča. (23) In dodaja: »Načrt po predlogu Tita bomo skušali z vsemi silami realizirati. Vse je ugodno, razen snega.« (24) Osvobojeno ozemlje bi bilo torej treba začeti ustvarjati na Gorenjskem.

Za našo razpravo je pomemben še en odstavek v Kardeljevem pismu, namreč tisti, ki govori, kako začeti čistiti teren. Tako pravi:

»Razoroževanje: Prvo orožje boste dobili od patrolj in orožniških postaj. Okrepiti borbo za orožje, ker orožja občutno primanjkuje celo v Srbiji, kjer imamo svojo tovarno pušk. Ko govorim o orožniških postajah, poudarjam, da smo tudi v tem pogledu delali brez sistema in brez načrta. Treba je razoroževati orožniške postaje in uničiti posadke tako, da se ne bodo mogle vrniti. To je začetek čiščenja ozemlja. Treba je uničiti postajo za postajo in očistiti teren, da bi zagotovili čimbolj svobodno gibanje.« (25)

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je v pozni jeseni 1941 leta vključilo to nalogo tudi v svoj taktični politični program. Boris Kidrič je v imenu CK KPS decembra 1941 poročal CK KPJ, da se začena tretja perioda Osvobodilne fronte in da bo v njej taktika partije sledeča: še naprej gojiti narodno enotnost in boj proti okupatorjem, neusmiljeno razkrinkovati stare in nove izdajalce, širiti in utrjevati OF v njeno množično globino, nobenih nadaljnjih političnih koncesij, še večja popularizacija Sovjetske zveze in komunistične partije, »f) okrepiti z vsemi sredstvi – in to je najvažnejše – oboroženo akcijo proti okupatorjem – zasedati teritorije« (podčrtal T. F.). (26)

Sedaj, ko poznamo najpomembnejšo vojaško nalogo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem v pozni jeseni 1941 in vemo tudi za območje, kjer naj bi jo začeli uresničevati, se nam zastavlja vprašanje, kdaj so v vrhovnem štabu narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov Jugoslavije določili, da je treba osvobodeno ozemlje najprej ustvariti na Gorenjskem in zakaj.

Iz Kardeljevega pisma z dne 17. oktobra 1941 izvemo, da naj bi območje, ki ga je treba najprej očistiti, določil Tito v svojem pismu o vojaških nalogah v Sloveniji in tudi poročilo CK KPS z dne 5. decembra 1941 govori o »načrtu po predlogu Tita«. Zanesljivo pa vemo, da vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji tega Titovega pisma še ni prejelo do 25. novembra 1941 in verjetno ga ni tudi do 5. decembra 1941, saj tega dne v svojem poročilu, ko našteva prejeto pošto, pravi: »Nismo ga prejeli Titovega pisma, ki ga Janez (Ivan Maček – op. T. F.) omenja, kar je velika škoda, in prosimo, da jo nekako nadomestite. Vaša pisma so za nas zelo dragocena in smo težko prenašali dolgo (dvomesečno) pavzo. (27) Morda bi lahko zato sodili, da Titov predlog o osvobajanju ozemlja na Gorenjskem vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji do samega začetka priprav na množično vstajo in osvobajanje ozemlja na Gorenjskem, ni dobilo v pisemni obliki, temveč ustni. Kolikor sedaj poznamo stike med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji in Sloveni-

(Nadaljevanje na 4. strani)

ji, pa med tem časom ni bilo drugih osebnih stikov, razen že nekajkrat omenjenega sodelovanja obeh najvidnejših funkcionarjev glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet na posvetovanju v Stolicah pri Krupnju in njunega nekajdnevnega bivanja na osvobojenem ozemlju v Uziču. Kaže torej, da je Titov predlog glede osvobojene ozemlja na Gorenjskem nastal že tisti čas in da sta ga v Slovenijo prinesla omenjena slovenska predstavnika.

Tisti čas, tj. septembra 1941, je bil v Sloveniji narodnoosvobodilni boj najbolj razgiban v Ljubljani in na Gorenjskem. Na Gorenjskem je narodnoosvobodilni boj s svojo širino in udarnostjo začel ogrožati številna okupatorjeva prizadevanja in le-ta je bil primoran, da za zasledovanje zelo aktivnih partizanskih enot in zavarovanje za vojno pomembnih gospodarskih objektov ter prometnih poti pripelje sem številne nove policijske in vojaške enote, saj se je samo število policijskih enot od konca julija do konca septembra 1941 povečalo za štirikrat. E. Kardelj je v svojem članku »V partizane!«, objavljenem septembra 1941 v tretji številki »Dela«, pisal: »Danes je že ves teritorij Slovenije postal torišče partizanske akcije. Ponekod, zlasti na Gorenjskem, so partizani že v veliki meri potisnili okupatorske oborožene oddelke proti centrom ter si s tem olajšali gibanje... Partizanske akcije so se vse do zadnjih dni omejevale na tisti del Slovenije, ki je pod nemško okupacijo. Zaostajanje take akcije na teritoriju, okupiranem po Italijanih, je izredno škodljivo...« (2-) Razumljivo je torej, da so jeseni 1941. leta, ko se je postavljal vprašanje, kje začeti z ustvarjanjem osvobojene ozemlja, najvišji partizanski funkcionarji kazali na Gorenjsko.

Poleg razloga, da ima Gorenjska najbolj udarno partizanstvo, so bili pri takšni odločitvi pomembni tudi politični motivi, tj. začeti z uredničevanjem nove naloge tam, kjer jo bo sovražnik najbolj občutil. Nastajanje partizanske svobodnega ozemlja v tisti pokrajini, ki so jo nacisti takrat (tj. 1. oktobra in nato 1. novembra 1941) nameravali priključiti k rajhu, na območju, kjer je nekaj močnih delavskih središč itd., bi gotovo imelo velik političen odmev. Kot bomo še videli, je imela Gorenjska takrat med vsemi območji, razen Ljubljane, tudi najmočnejšo politično bazo partizanstva, tj. Osvobodilno fronto.

Verjetno je, da takrat v vodstvu osvobodilnega gibanja v Sloveniji še ni bilo dileme: ali ne bi bilo lažje ustvariti svobodnega ozemlja kje drugje, npr., na Dolenjskem in Notranjskem ali natančneje na Kočevskem. Znano je namreč že, da si v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji niso bili enotni v tem, kje je več možnosti za nastanek svobodnega ozemlja. V razgovoru s predstavniki uredniškega odbora Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, dne 26. oktobra 1951, je nekdanji načelnik štaba glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dr. Aleš Bebler povedal: »Stvar je v tem, da nisem soglašal s Kardeljem o tem, kje mora biti središče slovenskega partizanskega gibanja. V polnem vojaškem pomenu besede – politično je vsekakor to bila Ljubljana – torej s popolnoma vojaškega gledišča sem menil, da bi najjužnejši del moral biti središče, tj. Kočevska in Bela krajina, in sicer zaradi naslonitve na Hrvaško in oblike terena, gozdov in kaj vem, zaradi česa vse drugega. To je bilo iz ozkega vojaškega pogleda verjetno pravilno in je bila zato (Bela) krajina vedno baza, ali njemu (tj. Kardelju – op. T. F.) je bil pomembnejši politični moment, in je v svojem pismu branil gledišče, da mora biti središče Gorenjska. In mogla je biti. Zaradi težke industrije, Jesenice itd., je imela res pogoje, da bi imela politično vlogo, vendar so bili naši tam strašno razbiti.« (29) Takoj naj povemo, da lahko iz celotnega razgovora posnamemo, da je E. Kardelj pisal dr. A. Beblerju omenjeno

pismo, ko je le-ta bil v tretji grupi odredov, tj. zgodaj spomladi 1942, ko je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet pripravljalo načrt za spomladanske operacije partizanske vojske v Sloveniji. (30) Če je E. Kardelj celo takrat, ko na Gorenjskem ni bilo več tako ugodnih razmer, menil, da mora biti tam izbojevano svobodno ozemlje, je razumljivo, da se je za to potegoval jeseni 1941, ko je bilo tam partizanstvo najbolj udarno, močna pa tudi Osvobodilna fronta na terenu. Zato je razumljivo tudi to, da je vrhovni komandant Tito po Kardeljevem prihodu v vrhovni štab v svojem pismu o vojaških nalogah v Sloveniji ponovno določil Gorenjsko kot območje, kjer naj partizanske sile začno ustvarjati osvobojeno ozemlje.

Zelo malo je znano, kako si je osvobajanje terena na Gorenjskem zamišljalo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Njegov načelnik štaba dr. A. Bebler je v svojih spominih (31) zapisal, da je komandant F. Leskošek prinesel iz Srbije »fantastične novice o masovni vstaji, obsežnem osvobojenem ozemlju, fabricaciji orožja v svobodnem Uziču, o četniški izdaji itd.... Glavni pouk za partizanstvo je bil – osvobajanje ozemlja kot ena najvažnejših nalog. Sklicevali smo posvetovanja najodgovornejših partizanskih funkcionarjev.« Pravi, da sta prišla na posvetovanja tudi Stane Žagar in Franc Rozman-Stane. Podatek, da so klicali tudi slednjega, ki je bil dotlej komandant partizanskega bataljona na Štajerskem in ga določili za komandanta snujočega se bataljona na Dolenjskem (t.i. II. štajerski bataljon), bi upravičil sklepanje, da glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ni mislilo samo na zahodni del Gorenjske, temveč tudi na njen vzhodni del in na zahodni del Štajerske. V svojem poročilu z dne 5. decembra 1941 je CK KPS res zapisal, da je zaradi okupatorjevih vdorov v organizacijo in neuspehov partizanskih enot na zahodnem delu Štajerske »naš načrt za zasedanje ozemlja v sektorju Kamnik-St. Pavel-Trbovlje neizbežno odgojen.« Po redkih podatkih, ki so nam na voljo, torej sklepamo, da naj bi začeli z osvobajanjem terena v Poljanski dolini (Cankarjev bataljon in druge gorenjske enote) in v trikotniku Kamnik-St. Pavel-Trbovlje (štajerske in dolenske partizanske čete), vendar so konec novembra ali v začetku decembra 1941 načrt za osvoboditev ozemlja v omenjenem trikotniku odložili za konec decembra 1941. Kot bomo videli, so bile politične in vojaške razmere v zahodnem delu Gorenjske za osvobajanje terena in množično vstajo res ugodne.

II. SKLEP O ZAČETKU VSTAJE IN POLITIČNE TER VOJAŠKE RAZMERE NA GORENJSKEM

Po nekaterih podatkih naj bi bil razgovor glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z njegovim odposlancem za Gorenjsko Stanetom Žagarjem prve dni decembra 1941; nekateri menijo, da med 1. in 5. decembrom 1941. Dne 5. decembra, po drugih, novejših podatkih pa že 2. decembra, je namreč Stane Žagar pri Kocjanovih v hiši Zdravka Tomažina v Bukovščici (v bližini Mohorja, kjer je bil že pol-druzi mesec Cankarjev bataljon) vodil širše posvetovanje političnih in vojaških delavcev, na katerem so sestavili natančnejši načrt za vstajo. Ker bi naj vstaja zajela zlasti Poljansko in Selško dolino, so bili navzoči tudi sekretar rajonskega komiteja KPS Škofja Loka Maks Krmelj in predstavniki partijskih organizacij iz Medvod, Škofje Loke in Selc. (32) Žal ne vemo nič kaj bolj konkretnega o vsebini načrta, ki so ga sestavljali na tem posvetovanju. Menim, da so sklenili, da se bo množična vstaja začela sredi decembra 1941 in da bo njeno žarišče v Poljanski dolini. Za to govori namreč dejstvo, da so vse partizanske enote na Gorenjskem usmerili tja,

kar je ustrezalo tudi navodilom, da je treba zbrati glavnino partizanskih sil na partizanskem ozemlju. Nekateri menijo, da so se odločili za Poljansko dolino zato, ker so predvidevali, da bodo nacisti izgnali tamkajšnje obmejno prebivalstvo, pa bi jim z množično vstajo ta zločin onemogočili. (33) Sedaj, ko natančneje poznamo osnovne naloge narodnoosvobodilnega gibanja v tistem času, lahko sodimo, da so bili nameni mnogo širši. Poleg tega tudi ni neposrednih podatov o nacistični nameri izгона tamkajšnjega prebivalstva v tistem času in vprašanje je seveda še, ali bi lahko partizanska stran za to vedela najmanj teden ali celo deset dni prej.

Kaže, da so se organizatorji vstaje odločili za Poljansko dolino zaradi zelo razvitega narodnoosvobodilnega gibanja. Osvobodilna fronta je bila v dolini močno zasidrana in pri ljudeh je bilo tudi borbeno razpoloženje, saj so domači aktivisti že sami izvedli nekaj diverzantskih in sabotažnih acij in po vaseh je bila že organizirana tudi Narodna zaščita. Ko se je na drugih območjih Gorenjske krepil sovražnikov pritisk na partizanske enote, jih je vodstvo pošiljalo v Poljansko dolino, kjer bi lažje kljubovale pritisku in si ustvarile nujno potrebno zaledje za prezimovanje in razširitev vstaje. Tako je oktobra prišla tja večja partizanska enota; nastala je iz I. kranjske, kranjsko-tržiške in moravske čete, ki pa je kmalu odšla čez mejo na Babno goro v Polhograjskih Dolomitih. (34)

Organizatorji množične vstaje na Gorenjskem so predvidevali, da lahko dvigne množično vstajo tudi na drugih območjih. Zato so za pripravo vstaje v bohinjškem in jeseniškem kotu poslali tja iz Cankarjevega bataljona Staneta Bokala z 10 borci in nekaj dni za njimi je tja odšel še sekretar SKOJ za Gorenjsko Stane Žagar mlajši. (35)

Politične in vojaške razmere za množično vstajo na Gorenjskem so bile v prvi polovici decembra 1941 ugodne. Bilo je več dejavnikov, ki so vplivali na odločitev ljudi za vstajo in za vstop v partizanske enote.

Partiji in Osvobodilni fronti je poleti in jeseni 1941 uspelo vzpostaviti na Gorenjskem trdno mrežo odborov OF v mestih in trgih in še bolj na podeželju, ki ga okupator ni mogel uspešno nadzirati. Kot že rečeno, je bila Gorenjska poleg Ljubljane tisto območje, ki sta ga poletna vstaja in narodnoosvobodilni boj najbolj vzbudila in do novembra 1941 ni utrpela kakšnih čujih okupatorjevih vdorov v organizacijo. Tako je mogel CK KPS, dne 5. decembra 1941, poročati CK KPJ, da se na Gorenjskem Partija in OF dobro razvijata, čez kakšnih 14 dni pa, da je na Gorenjskem po »zadnjih poročilih 108 terenskih odborov« in velik ugled KPS. (36) Na Gorenjskem je Osvobodilni fronti uspelo podobno kot v Ljubljani za 1. december organizirati množično demonstrativno akcijo. (37)

Osvobodilni fronti je tudi že uspelo večini slovenskega ljudstva na Gorenjskem dokazati – in ob okupatorjevem nasilju se je v to lahko prepričalo tudi samo – da fašistična okupacija prinaša slovenskemu narodu smrt in slovenskemu prebivalstvu fizično iztrebljenje. Postajalo mu je tudi vedno bolj jasno, da je poročstvo za obstoj slovenskega naroda le njegov splošni ljudski odpor proti okupatorjem.

Zlasti geslo, da bodo nacisti slej ko prej izgnali večino Slovencev z Gorenjskega in da je to zločinsko nakano treba onemogočiti s čim močnejšim in čimbolj množičnim odporom, je bilo zelo pomembno pri odločanju ljudi na odpor. Verjetno nacistom avgusta 1941 ni uspelo prepričati Slovencev na Gorenjskem, da jih ne bodo več izganjali. Če je morda septembra in oktobra nastalo glede tega večje pomirjenje, pa so nacistične deportacije Slovencev iz obsotelškega in obsavskega pasu ponovno vznemirile tudi Slovence na Gorenjskem. Tako je npr. vodja blejske podruž-

Tomaz Godec

nice državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško Lothar Weber 7. novembra poročal v Celovcu sledeče: »Razmere na zasedenem ozemlju so se v poslednjih dveh tednih na jugovzhodnem delu zaostrele zaradi izseljevanja v sosednjih predelih Spodnje Štajerske. Ta novica je tukaj, zlasti še v obmejnem predelu Litije, povzročila pravi hromeč strah in pripeljala do tega, da je en del delavcev zapustil svoja delovna mesta, da so kmetje v svojem obupu začeli klati svinje in teleta, da so bili trdno prepričani, da je odbila njihova ura... Vsekakor je jasno razvidno, da je prebivalstvo zaradi nenehnih nasprotujočih si odredb izgubilo zaupanje v vodstvo in je zelo skeptično.« (38) Tudi 14. novembra je poročal enako: »O razpoloženju med prebivalstvom je treba na splošno povedati, da ni popustilo nezaupanja, ki ga prebivalstvo čuti do Nemcev iz časa preseljevanja. Tudi Koroška ljudska zveza do sedaj ni mogla vzpostaviti skupnih vezi s Slovenci in si pridobiti njihovega popolnega zaupanja. Razpoloženje je torej treba še naprej označevati kot slabo.« (39) Novo vznemirjenje je prav gotovo povzročil izgon 35 slovenskih družin iz Dobrave pri Kropi dne 4. decembra, torej tik pred začetkom neposrednih priprav na množično vstajo. Nekaj so jih odpeljali v taborišče Šentvid nad Ljubljano, druge pa v begunjske zapore. (40)

Na odločitev ljudi za vstajo so prav gotovo vplivale tudi vojaške in politične razmere na Gorenjskem. Konec novembra in v začetku decembra je bilo na Gorenjskem manj nemške policije kot npr. od avgusta do novembra, in ker so vojaški oddelki predvsem stražili za vojno pomembne industrijske objekte in prometne zveze, okupator ni mogel v dovoljni meri nadzirati terena. Poleg tega je pri okupatorju zaradi manjše aktivnosti partizanskih enot v drugi polovici oktobra in v začetku novembra nastal vtis, da mu je uspelo pomiriti Gorenjsko. Sam šef varnostne policije in varnostne službe v Berlinu, SS-obergruppenführer Reinhard Heydrich je npr. 7. novembra 1941 poročal zunanjemu ministru Joachimmu von Ribbentropu, da »se je vzdušje v uporniških vrstah iz tedna v teden slabšalo in so se med člani tolpe pojavila nesoglasja, zaradi česar se je tudi zmanjšala njihova udarnost. V okrajih Dravograd, Kranj, Radovljica in Škofja Loka je v 2. polovici septembra nastala znatna pomiritev.« (41) Tudi 4. decembra mu je poročal, da se je število partizanskih akcij v zasedenih slovenskih pokrajinah še naprej zmanjšalo. (42) Seveda pa je aktivnost Cankarje-

vega bataljona v drugi polovici novembra in v začetku decembra pri okupatorju razblinila ta napačni vtis. Akcije in zmage Cankarjevega bataljona ter brezuspešni okupatorjevi načrti, da ga uniči, so še bolj dvignili moralo ljudstva, kar je opazil tudi okupator. Tako je npr. v poročilu orožniškega okrožja Radovljica komandantu orožništva za Gorenjsko zapisano tudi tole: »Napad komunistov na oddelek zaščitne policije na območju Blegaša, ko je padlo 45 policistov, je prav pri vsem prebivalstvu (podčrtal T. F.) izrazil pravo veselje. Na obrazih ljudi se je opazilo, da ljudje privoščijo Nemcem ta poraz.« (43) Podobno je vodja državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško Ottokar Drumbl poročal v Berlin: »Vsekakor Slovenci triumfirajo zaradi umora 45 policistov in sedaj čakajo, v kakšni obliki se bodo pojavile nemške represalije. V obmejnih vaseh so moški že napolnili nahrbtnike, iz strahu, da bo sedaj vse izseljeno.« (44) Če je dotedanji potek partizanskega boja zlasti na desnem bregu Save na Gorenjskem prebivalstvu dokazoval, da partizanstva ni mogoče uničiti, pa mu je zmaga Cankarjevega bataljona v Rovtah pokazala, da je mogoče tudi nemški oboroženi sili prizadeti zelo hude udarce in velike izgube. To, kar se je ravno tisti čas zgodilo nemški oboroženi sili na vzhodni fronti, se je zgodilo tudi na Gorenjskem. Oba dogodka sta imela močan odmev.

Medtem ko je prebivalstvo Gorenjske od srede novembra opazovalo vedno večjo aktivnost Cankarjevega bataljona in okupatorjevo nemoč, so se širile vesti o nezadovoljstvu med nemško oboroženo silo na Gorenjskem, o čemer je tisti čas celo dvakrat poročal Slovenski poročevalec. 22. novembra je zapisal: »Na okupiranem slovenskem ozemlju se pojavljajo zanimivi znaki naveličanosti in utrujenosti nemških vojakov. Nemški vojaki se trudijo, da bi pozdravljali v slovenskem jeziku. Odkrito godrnjajo in zabavljajo nad vojno, nad nemškim vodstvom, pritožujejo se, da so slabo opremljeni za zimo, da nimajo dovolj zimskih plaščev itd.« (45) Sredi decembra je poročal celo o velikem številu samomorov; med 150 možmi posadke ob Bohinjskem jezeru, naj bi bilo samo v poslednjem času kar 11 samomorov; pisal je o primerih vojaškega begunstva v Škofji Loki itd. (46) Najbolj pa so bile tisti čas razširjene novice o nezadovoljnih in upornih Luksemburžanih, o katerih je poročal CK KPS 5. decembra 1941 celo CK KPJ. (47)

V zgodnji jeseni (september) 1941. leta so morali nacisti za boj proti partizanskim enotam na Gorenjskem pripeljati nove enote, med njimi tudi 93. rezervni policijski bataljon iz Weimarja. Del bataljona so namestili v Škofji Loki, drugega pa v Šentvidu nad Ljubljano. Menda je bil že november 1941, ko so drugi del premostili iz Šentvida v Litijo. V tej četi so bili v glavnem sami Luksemburžani, ki jih je bil nemški okupator mobiliziral v nemško policijo. Ti policisti so potem, ko so dobili stik s slovenskim prebivalstvom in ko so se seznanili z bojem slovenskega naroda, začeli izjavljati nemškim oficirjem, da se ne bodo vojskovali proti jugoslovanskim partizanom. Te izjave so pri nacistih vzbujale jezo in ogorčenje. Do še bolj odkritega izražanja protifašističnega duha in razpoloženja pri Luksemburžanih je prihajalo v skupinah v javnih lokalih in so bili nekateri zaradi tega kaznovani z zaporom. Slovenci ljudje so jim preko ječarjev - Slovencev pošiljali v zapore hrano. Če smemo verjeti podatkom, ki jih je nekdanji policist Emile Peters posredoval predsedniku litijske občinske skupščine, naj bi decembra 1941 prišlo celo do srečanja med nekaterimi Luksemburžani in partizani. (48) Kaže, da so bili Luksemburžani tudi v drugih četah omenjenega policijskega bataljona, o čemer bi lahko sklepali po podatkih, ki jih je objavil Slovenski poročevalec o »nemških vojakih« v Škofji Loki: »V Škofji Loki je že nekaj

vojakov pobegnilo z nočne straže in se preobleklo v civilne obleke. Vedno večje število vojakov se trudi priti v stike s civilnim prebivalstvom zaradi civilnih oblek, pripravljeni pa so dati tudi različne informacije.« (49)

Omenjeni rezervni policijski bataljon so nacisti konec oktobra 1941 poslali v spodnje Posavje (Kriško) in ga skupaj z drugima dvema policijskima bataljonoma (72. in 71.) zaposlili pri izganjanju Slovencev. Decembra je nameraval Himmler poslati bataljon v vzhodno Evropo in neki dokument omenja, da na Štajerskem »zaradi neljubih dogodkov« niso več zainteresirani zanj. Vendar je zaradi poslabšanja razmer na Gorenjskem ostal tam še do jeseni 1942.

Kaže, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pri sestavljanju načrta za množično vstajo na Gorenjskem računalo tudi na protifašistično razpoloženje med Luksemburžani in celo pričakovalo, da bodo ti v akcijah proti partizanom udarili nacistom v hrbet.

K odločitvi ljudi za množično vstajo je nedvomno pripomogel tudi takratni vojaški in politični položaj v svetu. Na vzhodni fronti je sovjetski armadi uspelo ustaviti prodiranje nemške vojske proti Moskvi in je kmalu sama prešla v ofenzivo. Tiste dni so tudi Združene države Amerike vstopile v vojno. Ljudje so se bolj kot dotlej zavedali, da je konec fašističnega mita o bliskoviti vojni, o Molohu na glinastih nogah, ki bi se naj ob prvem nemškem sunku sesul v prah, o skorajšnji zmagi nemške vojske na vzhodni fronti itd. Vendar pa se je hkrati pri ljudeh pojavila tudi iluzija o skorajšnjem koncu vojne in o hitri zmagi zaveznikov nad silami osi.

Vsi ti, in morda še drugi dejavniki, so vplivali na razpoloženje ljudi in na njihovo odločitev za udeležbo v množični vstaji oziroma za odhod v partizane. Kot že rečeno, je bil eden od teh dejavnikov izredna aktivnost Cankarjevega bataljona in zlasti njegova velika zmaga v Rovtah. Kaže, da je ravno to dalo množični vstaji začetni zagon. Ker je delovanje Cankarjevega bataljona decembra 1941 tesno zvezano z množično vstajo na Gorenjskem oziroma sestavni del vstaje same, je ustrezno, da si ga ogledamo natančneje.

III. AKTIVNOST CANKARJEVEGA BATALJONA V PRVI POLOVICI DECEMBRA 1941

Bataljon na Mohorju

Cankarjev bataljon sicer ni bil edina gorenjska partizanska enota, je pa bil v začetku decembra 1941, ko so sklepali o množični vstaji, edina partizanska enota na območju Gorenjske, saj je enota, ki se je formirala iz ostankov drugih čet (I. kranjska, kranjsko-tržiška, moravska in raškiška četa) še bila na Samotorici v Ljubljanski pokrajini. Potekel je že poldrugi mesec, odkar se je bataljon nastanil v gozdnem taboru na severovzhodni strani Mohorja, ki leži 948 m nad morjem in je od njega mogoče zelo hitro priti do Kranja, Skofje Loke, Kroke itd. Da je imel kraj res neko osrednjo lego, kaže to, da sta se poprej pod njim kratak čas zadrževali kranjsko-tržiška in I. kranjska četa. (50) Okrog 70 partizanov Cankarjevega bataljona je svoja ležišča v taboru na robu Besniškega boršta prekrilo s smrekovim lubjem, nekateri so si razpeli šotore, postavili straže itd. (51) Nekaj manj kot mesec dni je bil bataljon malo aktiven, kar je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja kritiziralo. (52) Proti sredini novembra pa je začel z akcijami, med katerimi so najpomembnejše izpraznitev Resmanovega mlina v Zapužah pri Begunjah 13. novembra, požig cestnega mostu v Praprotnem 18. novembra, napad na osemčlansko posadko obveščevalne čete iz Celovca v Lotričevi gostilni v Češnjicah 19. novembra, justifikacija 8 ali 9 narodnih

izdajalcev — okupatorjevih sodelavcev od 1. do 3. decembra. (53) V tem času si je bataljon preskrbel tudi nekaj orožja, celo tri ali štiri strojnice, kar je zelo povečalo njegovo bojno moč. (53)

Kljub temu da je bil tabor Cankarjevega bataljona dobro skrit in okoliški kmetje zelo zanesljivi, (54) ga je nemška policija vendarle odkrila. Dne 7. decembra je bataljon zažgal leseni most v Praprot, nem v Selški dolini in čez dva dni je patrolja nemških policistov prispela skoraj do tabora. Stražarji so jo pravočasno opazili in bataljon ji je pripravil zasedo. V spopadu sta bila ranjena dva partizana; medtem ko naj bi po nekaterih podatkih na drugi strani padlo 6 policistov, (55) pa poročilo komandanta orožništva za južno Koroško na Bledu za 9. december navaja, da sta bila v gozdnati pokrajini severno od vasi Knape ranjena dva pripadnika nemške zaščitne policije. (56)

Odhod bataljona z Mohorja in njegova zmaga v Rovtah

Sovražnikov vdor do bližine bataljonskega tabora je bil neposredni povod za sklep bataljonskega štaba, da ves bataljon takoj odide z Mohorja v Selško in naprej v Poljansko dolino. To, da bo bataljon odšel v Poljansko dolino, je bilo določeno oziroma dogovorjeno že prej in sovražnikova akcija 9. decembra je odhod le pospešila. Na pot je odšel 9. decembra pozno popoldne skozi Mohor, Zabrekve in Topole. Borci so šli peš, kuhinjsko in drugo opravo pa so peljali na saneh, ki jih je vlekel vol. (57) Na poti skozi Mohor je bataljon mobiliziral nekaj ljudi, v Zabrekvah, kamor je došel okrog osmih zvečer, je mobiliziral celo 17 moških, in čez tri ure čez Topole prispel na glavno cesto in odšel naprej po njej proti Dolenji vasi. Med Selci in Dolenjo vasjo, ko je nameraval zaviti proti goliškemu mostu, je naletel na policijsko patroljo 10 mož in se z njo spopadel. (58) Najbolj natančno je do sedaj ta spopad opisal Pavel Kern:

»Drugi dan po tej akciji (misli na akcijo nemške policije 9. decembra pri Mohorju — op. T. F.) okrog 14. ure smo zapustili tabor in odšli v kraj Mohor, kjer smo dvignili nekaj kmetov, za katere smo sumili, da so vohunili nemških oblasti, in od tam smo šli po cesti, ki vodi v Selško dolino. V bližini zadnje vasi ob tej cesti smo se srečali z oddelkom nemških vojakov, ki je štel verjetno okoli 16 mož. Njegov poveljnik je glasno vprašal po nemško, kdo smo in kam smo namenjeni. Po tem vprašanju smo se na dogovorjeni znak našega komandanta bliskovito vrgli na tla na rob ceste v raztegnjeni vrsti in smo takoj začeli streljati s puškami in strojnimi na sovražnika. Ta je najprej odgovoril s streljanjem, ko pa je začutil našo premoč, se je umaknil v bližnji gozd in je na kraju spopada pustil ročne bombe, ki smo jih pobrali. V tem spopadu so imeli Nemci tri ranjene, to nam je drugi dan sporočil domačin, ki ga nisem poznal. Mi nismo imeli nobenih izgub.« (59)

K tej pripovedi je treba pripomniti to, da se policijska patrolja ni samo umaknila, temveč celo razbila, saj je 7 policistov zjutraj prispelo v Skofjo Loko, vodja patrolje z dvema policistoma pa v Selca. Pač pa je ostanek policijskega voda iz Selc, ko je slišal streljanje, zasledoval bataljon do Praprotnega, kjer se je ustavil, ker se je za bataljon izgubila vsaka sled. Dopoldne se je v Selcah pod vodstvom orožniškega glavarja za Gorenjsko kapetana Ludwiga Bergerja zbral oddelek orožništva zaščitne policije in gestapa, da bi nadaljeval zasledovanje. Tam je neki kmet z Mohorja, ki mu je skupaj z nekaterimi drugimi kmeti mobiliziranimi v Zabrekvah, med spopadom uspelo zbežati iz bataljona, izjavil, da je bataljon odšel proti Golici, kar je tudi bilo res. Zato se je sovražni oddelek napotil tja, ker pa je med potjo zvedel, da je bata-

ljon odšel v smeri Javorja in morda proti Poljanam, so pred Poljane poslali iz Sentvida, pri Ljubljani policijsko četo. Oddelek iz Selc je prišel do Golice, nakar se je moral zaradi mraka vrniti v postojanko. (60)

Cankarjev bataljon je po omenjenem spopadu neovirano nadaljeval pot čez Spodnjo in Zgornjo Golico. Po naporni nočni hoji po visokem snegu je do jutra prispel v Stirpnik, tj. v vasico kakih dva in pol kilometra južno od Dolenje vasi. Tam je ostal ves dan 10. in dopoldne 11. decembra. Potem ko se je v dolini Luše pojavila večja skupina nemških policistov, je štab bataljona sklenil, da odide naprej. Proti večeru so prišli v vasico Rovte pod cesto, ki drži na Blegaš. Ustavili so se pri kmetu Debeljaku in pri njem prenočili. 12. decembra dopoldne je stražar z opazovalnice v zgornji lini Debeljakovega hleva, odkoder je bil dober razgled po okolici, sporočil, da je opazil kolono, ki se premika. K njemu sta odhitela komandant Jože Gregorič in komandir Jakob Bernard ter z daljnogledom ugotovila, da je na pohodu 52 nemških policistov. To je bil vod 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona.

Prejšnji dan, tj. 11. decembra, je kapetan Blank s svojim oddelkom pri zasledovanju Cankarjevega bataljona prišel prav v njegov izpraznjeni tabor na Mohorju. Poročal je, da je tabor v neposredni bližini kote 941, tj. kakih tisoč korakov severovzhodno od Mohorja. Poročal je tudi, da se je od tam partizanska enota premestila v predel južno od Selške doline. (61) Zato je orožniški komandant za Gorenjsko, polkovnik Rudolf Handl 12. decembra izdal 181. rezervnemu policijskemu bataljonu v Kranju naslednje akcijsko povelje:

»Glede na svoje povelje z dne 3. decembra 1941, dnevnik št. 59/41 tajno, in glede na dejstvo, da se je neka pomembna tolpa premestila v predela severno od Selške doline v predel južno od nje, ukazujem, da morajo do nadaljnjega vse razpoložljive sile v primerni moči in ob ustreznem zamenjavanju s patroljami nenehno vdirati na območje med obema Sorama do črte na vrhovih Blegaša (k. 1362) — Koprivnika — Mladege vrha — Blake in tudi na planine severne in južne od njih. Pri tem je treba zelo upoštevati poizvedovalno službo. Inicijativnost in samostojnost sta pri tej nalogi samo po sebi umevna in nujna pogoja. Pri tem je treba kar se da stanovito vplivati na podoficirje. V vseh teh zadevah pričakujem posebno živahnost.« (62)

To povelje je postalo kaj kmalu usodno za ves vod 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona, ki ga je komandir čete še isti dan, tj. 12. decembra zjutraj, poslal na območje, določeno v prej omenjenem povelju. Vod je šel po blegaški cesti od Zaprevalj proti Rovtam.

Poveljstvo Cankarjevega bataljona je takoj, ko je opazilo bližajočo se patroljo, odpeljalo borce v zasedo na levo stran blegaške ceste. Ko se je predhodnica približala zasedi, sta njena policijska psa splašila divjega zajca, ki se je najprej pognal po cesti in se nato poganjal po snegu desno od ceste. Ko sta psa podila zajca, so se policisti začeli zabavati, čelo kolone se je ustavilo in opazovalo lov, ostali pa so šli za čelom in se zbrali v skupino, ki je kazala zasedi hrbet, kar je bilo usodno. Borci so udarili z vsem orožjem skupini v hrbet in jo kmalu uničili. Le predhodnici je uspelo skočiti pod cesto in streljati na partizansko zasedo. Toda tudi ona je morala kmalu utihniti. V desetminutnem boju je padlo 46 policistov, enega ranjenega so ujeli, ga obvezali in izpustili. Tako se je rešilo le pet policistov, verjetno tistih, ki so bili v predhodnici. Bataljon je imel le dva mrtva in dva ranjena, od katerih je eden pozneje umrl.

Z novim, boljšim in tudi avtomatskim orožjem okrepljeni borci so se pod večer

premaknili na Martinj vrh, tam nekaj ur prenočevali in nadaljevali pot čez Črni kal v Poljansko dolino. Pri Srednji vasi so prekoračili cesto in Soro ter preko Žabje vasi prispeli v Vinharje, kjer so dobili zvezo z rajonskim komitejem KPS Poljanska dolina. Ker je bataljon zvedel, da je na Polhovcu partizanska četa, ki je prišla iz Polhograjskih Dolomitov, je odšel tja in 14. decembra že vzpostavil zvezo z borci tržiško-kranjske in I. kranjske čete in tistih čet, ki so bile prej v sestavi kamniškega bataljona. Vključili so se v bataljon, ki se je utaboril pri kmetu Presečniku na Polhovcu in se začel pripravljati na nove akcije. (63)

Verjetno je imel centralni komite KPJ v mislih predvsem te uspehe Cankarjevega bataljona, ko je za Novo leto 1942 pisal centralnemu komiteju KPS:

»Razveselila so nas poročila o znatnih uspehih partizanskega gibanja v Sloveniji. To je dokaz, da obstojajo v Sloveniji tudi vsi subjektivni pogoji za razmah partizanskega gibanja vse do široke ljudske vstaje. Ti uspehi so tudi dokaz, da vaši argumenti o snegu niso tako pomembni, kakor mislite. Sneg imamo tudi mi, toda menimo, da koristi nam ne sovražniku, ki zaradi njega ne more uporabljati motorizacije in aviacije. Smatramo, da bi razvoj partizanstva bil hitrejši, če bi poslali na to področje močnejše partijske kadre (in jih s tem hkrati rešili pred uničenjem); če bi odločneje mobilizirali delavce iz tovarn, a na samem terenu kmete, zlasti siromašne; če bi, dalje, odločneje delali na organizaciji Narodne zaščite, ki bi, prvič, zelo pomagala partizanom v njihovih bojih, in, drugič, držala bi zaledje ter bila neizčrpen rezervoar ljudskih moči za partizansko oddelke; če bi končno okreplili politično delo v samih partizanskih oddelkih. Da imate težave v komandnem kadru, vam verjamemo, kajti iste težave imamo tudi mi... Kljub pomembnim uspehom, ki ste jih imeli v borbi proti okupatorjem, so vendarle vaši oddelki še vedno premalo številni, da bi mogli uspešno izvršiti naloge, ki ste jih dobili od Vrhovnega štaba, naloge, ki bi edine dale partizanom v Sloveniji čvrsta oporišča: čiščenje terena, potiskanje okupatorjev k osnovnim prometnim žilam ter njihovo razbijanje ob teh žilah. Dejansko se partizansko gibanje — razen deloma na Gorenjskem (podčrtal T. F.) — še vedno nahaja v prvotni fazi. Toda vi morate iti dalje...«

Kot kaže, CK KPJ takrat, tj. ob Novem letu 1942, še ni vedel, da se je Gorenjska že dvignila v množično vstajo, ni pa seveda tudi mogel vedeti, da so se razmere glede okupatorjevih oboroženih sil na Gorenjskem začele temeljito in hitro spreminjati, kar je predmet našega nadaljnjega razpravljanja.

Okupatorjeva reakcija na partizansko zmago v Rovtah

Na partizansko zmago v Rovtah, največji vojaški uspeh narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem v letu 1941, je nemški okupator hitro reagiral. Najprej mu je šlo, seveda za to, da s hitro akcijo napade bataljon in se mu maščuje za poraz. 13. decembra so z dvema bataljonoma — verjetno sta to bila 322. in 857. bataljon deželnih strelcev iz Domžal in z Bleda, (64) okrepljenima z dvema »težkima četama« (65) napravili hajko proti Rovtam in Mlademu vrhu. Seveda niso mogli naleteti na Cankarjev bataljon, niti niso ugotovili, v kateri smeri je odšel iz Rovt. »Za časa očiščevalne akcije se je komunistična tolpa razdelila na tri skupine, ki so se napotile v sledeči smeri: prva skupina, ki je štela okoli 100 mož, proti prelazu Sluga, druga ki je štela 60 mož, proti Železnikom, tretja, ki je štela 30 mož, proti Poljanam.« so poročali nemški oficirji italijanskim. Ker se jim je zdela najnevarnejša in najpomembnejša t. i. prva skupina sto mož, ki naj bi se »utrdila v nekdanjih jugoslovan-skih utrdbah na Blegašu, v trikotniku med

Stane Bokal

jugovzhodnimi pobočji sedla Sluge—Leskovic—Hotavlje», so najprej prosili za pomoč italijanskega okupatorja in ta je okreplil mejo na omenjenem območju. Okoli polnoči pa so mu sporočili, da pomoč ni potrebna, češ da so se partizani premaknili »proti vzhodu na južno podgorje Blegaša v smeri Škofje Loke.« (66) Tudi drugi dan so nemške sile hajkale za partizani, ki pa so bili že južno od Poljanske Sore. Nemški oficirji so imeli ta dan celo dva sestanka z italijanskimi: ob 9. uri v Zireh in ob 10. uri na mejnem prelazu v Podlanišču. Povedali so jim, da bodo hajko nadaljevali ves dan 14. decembra. »Če izid ne bo dovoljen, se mora akcija po ukazu nemškega višjega poveljstva v Mariboru ustaviti.« (67) Kaže, da so hajko tisti dan res ustavili, vendar le za dva dni, kajti že 17. decembra so ponovno iskali Cankarjev bataljon in tudi to pot na nepravem kraju.

Druga večja posledica partizanske zmage pri Rovtah je bil prihod novih okupatorjevih sil na Gorenjsko. Prišli so najprej s slovenske Štajerske, nato pa še iz rajha.

V prvi polovici decembra 1941 je imela Gorenjska dosti manj policijskih sil kakor pa v katerem koli času od začetka avgusta dalje. 171. rezervni policijski bataljon je bil udeležen pri veliki izselitveni akciji v obsavskem in obsotelskem pasu. Endlerjev policijski polk pa je sredi novembra dokončno odšel z Gorenjske: najprej 93. rezervni policijski bataljon v izselitveno akcijo v obsavskem in obsotelskem pasu, 325. policijski bataljon pa v Krakov na Poljskem. Tako je bil na Gorenjskem le 181. rezervni policijski bataljon, ki je bil po partizanski zmagi pri Rovtah zelo okrnjen. Zavedajoč se resnosti položaja, so nemška policijska povelja storila vse, da bi prišlo na Gorenjsko čimveč policijskih sil. Najbolj pri roki so jim bile seveda policijske sile na slovenskem Štajerskem, ki so bile zaposlene z izganjanjem Slovencev. Najprej, vsekakor pa že do 12. decembra zvečer, se je vrnil na Gorenjsko 93. rezervni policijski bataljon, s katerim so imeli štajerski nacisti celo nevšečnosti. Po vrnitvi na Gorenjsko se je nastanil v Škofji Loki. Poveljniku redarstvene policije polkovniku Helmutu Mascusu pa je šlo predvsem za vrnitev 171. rezervnega policijskega bataljona, ki je bil že preizkušen v bojevanju s partizani na Gorenjskem, zlasti še v kamniškem okrožju, medtem ko 93. rezervni policijski bataljon, ki bi ga že novembra morali poslati v vzhodno Evropo, ni imel takšnih izkušenj. Zato je 15. decembra popoldne v Celovcu izdal naslednje povelje svojemu namestniku za slovensko

Štajersko, orožniškemu polkovniku Hugu Nowotnyju:

»Nujno potrebno je takoj poslati 171. rez. pol. bataljon v Kranj. Vojaškega poveljnika je treba takoj prisiliti, naj ima za morebitno podporo policiji pripravljene vse vojaške enote, ki so na južnem Koroškem (beri: na Gorenjskem — op. T. F.). Prosim, da takoj izvršite, ker je zadeva skrajno nujna.« (68) Kako zelo se mu je mudilo, priča tudi to, da mu je čez dve uri poslal novo brzojavko:

»171. rezervni policijski bataljon ima navodilo, naj takoj odide v Kranj. Vpeljavo in nastanitev mu mora zagotoviti 181. rez. pol. bataljon.« (69)

Mascusov namestnik za slovensko Štajersko polkovnik Nowotny je to povedal še bolj jasno: »171. rez. pol. bataljon je treba takoj poslati v Kranj. Tiste njegove sile, ki so udeležene pri preseljevanju, morajo takoj zamenjati sile 72. rez. pol. bataljona in jih je nato treba poslati v Kranj. Kolikor preseljevanja ni mogoče izvajati s silami, ki še ostanejo, je treba izselitveni štab obvestiti, da izselitev izvaja le v okviru možnosti.« (70) Iz naslednje brzojavke pa je razvidno, da so predvidevali, da bo akcija na Gorenjskem trajala 8 dni. (71) Bataljon je res 16. decembra odrinil v Kranj in sta tako imela polkovnik Mascus in Handl že tega dne zvečer na Gorenjskem tri policijske bataljone: 181. v Kranju, 171. v Radovljici in 93. v Škofji Loki, pripravljena pa je bila tudi vojska.

Prva naloga vseh treh bataljonov oziroma njihovih delov, naj bi bilo zavarovanje obiska novega šefa civilne uprave dr. Friedricha Rainerja na Gorenjskem in večja hajka v Besniškem borštu.

Po prvotnem programu, ki ga je 6. decembra izdelalo pokrajinsko propagandno vodstvo NSDAP za Koroško v Celovcu, naj bi dr. Rainer obiskal Gorenjsko od 11. do 13. decembra, tj. še preden bi ga ustoličili za šefa civilne uprave. Med 6. in 9. decembrom so začetek obiska odložili za en dan, po novem programu z dne 9. decembra pa naj bi obiskal Gorenjsko v dneh od 17. do 19. decembra, tj. po umestitvi, ki je bila 16. decembra v Celovcu. Na osnovi dosegljivih virov ni mogoče odgovoriti na vprašanje, zakaj so Rainerjev obisk kar dvakrat odložili. (72) Nov program obiska so že priredili novim razmeram na Gorenjskem: sprejemu v posameznih krajih namreč niso vabili prebivalstva, kot so to v začetku predvidevali, temveč poleg nemškega okupacijskega aparata le »delegacije lojalnih Slovencev«. Zelo so tudi okreplili zavarovanje: namesto orožnikov in delov enega policijskega bataljona so uporabili orožnike in dele treh policijskih bataljonov in polkovnik Handl je še posebej naročil: »Pri tem še posebej opozarjam, da se je politični položaj v južni Koroški zelo poslabšal in je treba vsak čas pričakovati napade na kolono avtomobilov. Zato je treba v vsakem zavarovalnem predelu imeti pripravljeno rezervo.« (73) Imel je prav: novega šefa civilne uprave je gorenjsko prebivalstvo pričakovalo z množično vstajo, barikadami in s strelji.

Tisti del policijskih sil, ki ni sodeloval pri zavarovanju Rainerjevega obiska, so 17. decembra uporabili za hajko v Besniškem borštu. Tudi za to akcijo je polkovnik Handl izdal povelje 16. decembra. Povod zanjo je dala novica, da naj bi se v Besniški boršt vrnil Cankarjev bataljon. Dve četi 181. rezervnega policijskega bataljona sta pod poveljstvom kapetana Blanka prodirali iz Selške doline, in sicer ena iz Bukovščice čez Ševlje, Knape in Strmico na severozahod proti Jančnem vrhu (vzhodno od Mohorja), druga pa iz Selc čez Topolje na Kuril vrh, združili sta se pri Potoku v bližini Mohorja. Dve četi 93. rezervnega policijskega bataljona pod poveljstvom majorja Kleina, ki je tudi vodil vso akcijo, sta po prihodu čez Podnart in Spodnjo Besnico zaprli položaje Čepulje—Nemilje. Akcija je seveda udarila v prazno, saj je bil

Cankarjev bataljon že v hribih južno od Poljanske doline. (74)

Partizanska zmaga v Rovtah je našla odmev tudi v samem Hitlerjevem glavnem stanu. To je povedal dr. Rainer pred »odposlanci lojalnih Gorenjcev« v mestni hiši v Kranju 18. decembra. Tedaj je dejal: »Že v pričetku mojega uradnega poslovanja sem pa prejel žalostno vest. Dne 1. decembra so razbojniški morilci na najostudnejši način umorili Slovence, ki so bili voljni sodelovati pri obnovi in ki so bili za Führerja... Pri zasledovanju teh tolp pa so dne 12. decembra padli nemški policisti. Napadli so jih in tudi one, ki so bili ranjeni, umorili na najostudnejši in najbolj prostaški način. Danes sem stal na njihovih grobovih, javil sem tudi to morilstvo Führerju in Führer mi je naročil, da moram skrbeti za najostrejšimi sredstvi za to, da se ne ponovijo več taka grozovita dejanja. Prisiljen sem torej storiti izredno ostre ukrepe... Poklical sem sedaj ojačanje v to deželo. Prebivalstvo bo to v nekaj dneh ugotovilo.« (75) (Podčrtal T. F.)

Po vojni je dr. Rainer na zaslišanju v ljubljanskih zaporih povedal: »Že v decembru 1941 sem telefoniral državnemu vodji SS Himmlerju za okrepitev policijskih enot. Zahteval sem take enote, ki bi bile izurjene za bojevanje v gorah. Take enote sem od Himmlerja tudi dobil... Dne 17. decembra sem govoril s polkovnikom Mascusom, ki je bil poveljnik redarstvene policije, in s polkovnikom Swiatkom, poveljnikom vojske. Zahteval sem poročilo o položaju. Mascus mi je dejal, da ozemlje ni več v naših rokah in da je zato treba uvesti obsedno stanje. Vsa civilna uprava naj bi odšla in ozemlje naj bi imeli spet pod vojaško upravo. V Kranj so ravno tedaj poslali Dalugejevega namestnika generala Schreyerja. Govoril sem tudi z njim.« (76)

Toda ni bil samo dr. Rainer tisti, ki je zahteval pomoč iz rajha. Polkovnik Mascus je po vojni na zaslišanju izjavil: »Po spopadu s partizani dne 12. decembra 1941 sem pri šefu redarstvene policije v Berlinu zahteval, naj bi nekoga posebej zadolžili za nekdanje jugoslovanske predele in so nato najprej poslali v Salzburg generallajtnanta Schreyerja. O zadevi je govoril z mano in z Rösenerjem, ki je medtem postal višji vodja SS in policije v Salzburgu.« (77)

Večina ukrepov, ki so jih nacisti izdali sredi decembra 1941, je spadala v pristojnost šefa nemške policije Heinricha Himmlerja. Ta je 12. decembra, verjetno v zvezi s partizansko zmago pri Rovtah, izdal povelje, v katerem pravi: »Nam določena naloga, da zagotovimo varnost, mir in red na območjih, ki so nam zaupana, predvsem za fronto, zahteva od nas, da brezobzirno odstranimo vako žarišče upora in da sovražnike rajha v najostrejši obliki kaznujemo s smrtno kaznijo.« Tega povelja Himmler namreč ni naslovil samo na svoje zastopnike v zasedenih ruskih pokrajinah, temveč tudi za zastopnika za alpske dežele, ki je to povelje ukazal razmnožiti in je z njim seznanil podrejene ustanove in enote. (78) Dne 17. decembra 1941 je Himmler izdal naslednje povelje, ki ga zaradi pomembnosti navajam v celoti:

»Generallajtnantu policije Schreyerju na Bledu. Poverjam Vam vodstvo celotne policijske-vojaške akcije v nemirnih območjih južni Koroški in južni Štajerski. Pri izpolnjevanju svoje posebne naloge ste podrejeni višjemu vodji SS in policije, SS-Gruppenführerju Rösenerju in ga morate čim poplneje obveščati o načrtih in o izvajanju Vaše posebne vojaške naloge in morate upoštevati njegove želje, če je to službeno mogoče. Obveščanje pristojnih gauliterjev Rainerja in dr. Uiberreitherja je stvar višjega vodje SS in policije. Za vso vojaško akcijo ste mi odgovorni osebno sami. O tem povelju je treba takoj obvestiti višjega vodjo SS in policije. On pa mora

(Nadaljevanje na 8. strani)

obvestiti oba gauleiterja. Prejem tega povelja je treba takoj potrditi. Šefu redarstvene policije. Podp. H. Himmler, državni vodja SS in šef nemške policije v notranjem ministrstvu. (79)

Šef redarstvene policije v Berlinu, general Kurt Daluge, v čigar štabu je bil generalajtnant Schreyer generalni inšpektor zaščitne policije, je poslal Schreyerju na Bled naslednjo brzojavko:

»Generallajtnantu policije Schreyerju na Bledu. Kot dopolnilo brzojavke vojaškega vodje SS glede Vaše naloge v južni Koroški in južni Štajerski odrejam sledeče:

Polkovnika Handl in Nowotny sta vam podrejena s svojima štaboma in z vsemi svojimi silami vred, prav tako doslej v južni Koroški in južni Štajerski angažirani pol. bataljoni in čete. Poleg tega vam bodo podrejeni v akciji in poslani k vam:

325. pol. bataljon (zdaj v Krakovu)
44. rez. pol. bataljon (zdaj v Leipzigu) in tudi posamezni izurjeni gorski vodniki ter smučarji.

Trije od angažiranih bataljonov bodo motorizirani.

Na razpolago boste dobili tudi težke in lahke minomete.

Za izvedbo Vaše naloge vam bodo podrejeni podpolkovnik Russel, major Mann in kot I a (operativni oficir - op. T. F.) major Blöcher.

Prosim, da mi čimprej predložite akcijske načrte. Podp. Daluge. (80)

Himmlerjeva brzojavka je sicer datirana s 17. decembrom 1941, vendar je Himmler ustrezno ustno povelje izdal že nekaj dni prej, in sicer med 12. in 15. decembrom, tj. med partizansko zmago v Rovtah in Schreyerjevimi prihodom v Maribor. Dne 15. decembra popoldne je bil namreč Schreyer že v Mariboru, in se je drugi dan zjutraj odpeljal z avtomobilom čez Celje v Kranj, kjer je imel posvet s komandantom 181. rezervnega policijskega bataljona, 17. decembra je bil navzoč pri pogrebu v Rovtah padlih nemških policistov, medtem ko je 18. decembra obiskal policijske enote na Gorenjskem, se udeležil večerje pri dr. Rainerju na Bledu ter imel tam konferenco s policijskimi in orožniškimi oficirji o predvidenih akcijah na Gorenjskem. (81)

Generallajtnant Schreyer si je v drugi polovici decembra 1941 v Grand Hotelu na Bledu uredil svoj štab, ki je obstajal do 10. februarja 1942 in se je imenoval policijski akcijski štab Jugovzhod (Polizei - Einsatzstab Südost). Kaže, da mu je bilo mogoče dokončno vzpostaviti štab šele do 28. decembra 1941, kot so pač prihajali na Bled policijski oficirji, ki jih je urad šefa redarstvene policije v Berlinu pošiljal tja iz raznih delov Nemčije in kot so tja prihajale tudi policijske in druge enote.

Komandant štaba je bil generalajtnant Schreyer, njegov namestnik polkovnik Handl, adjutant poročnik Weidig, načelnik štaba in operativni oficir podpolkovnik Blöcher, oficir za zaledje major Mann (pozneje kapetan Rumler), personalni referent poročnik Bleiweis, referent za upravne zadeve policijski inšpektor Otto Biella, referent za zveze major Schall in prometno-tehnični referent poročnik Scheer. Orožniškega podpolkovnika Russla je Schreyer imenoval za »vodjo za posebno uporabo« in ga zadolžil za izvajanje tistih nalog, v katerih bo nastopilo več samostojnih enot, za adjutanta mu je določil poročnika Kunscha. (82)

Komandant štaba, generalajtnant Schreyer, je bil za izvedbo naloge odgovoren neposredno samemu Himmlerju, podrejen pa je bil višjemu vodji SS in policiji v XVIII. vojnem okrožju generalajtnantu Erwinu Rösenerju. Ker do tedaj višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju ni imel glede partizanskega bojevanja v Sloveniji nobenih operativnih pristojnosti, verjetno tudi Himmler ni zadolžil Rösenerja za neposredno vodenje operacij proti

gorenjskim partizanom, temveč je za to, ker je to bila predvsem naloga redarstvene policije, zanjo zadolžil Schreyerja in je bil ta podrejen Rösenerju le kot Himmlerjevemu zastopniku. Vendar pa se je v obdobju, ki ga obravnava razprava, spremenil odnos višjega vodje SS in policije do protipartizanskega bojevanja. Ta namreč začne po novem letu podpisovati lepake o usmrtni talcev na Gorenjskem, ki jih je do tedaj podpisoval šef civilne uprave, in se začne udeleževati tudi posameznih, večjih protipartizanskih akcij ali pa jih celo vodi. Zanimivo je tudi vprašanje, zakaj niso v štab vključili polkovnika Mascusa. Kot je izpovedal po vojni, mu je Rösener pripisal krivdo za poraz pri Rovtah in ga poslal v Salzburg, kjer je do februarja 1942 čakal, da so ga premostili v Stuttgart.

Ko so ustanavljali policijski akcijski štab Jugovzhod, je še naprej vodil protipartizansko bojevanje na Gorenjskem polkovnik Handl. Od 21. do 29. decembra 1941 se je imenoval »vodja akcijskih sil v južni Koroški« (Führer der Einsatzkräfte Südkärnten).

Tisti čas, ko se je ustanavljal, je policijski akcijski štab Jugovzhod začel dobivati nove policijske enote, in sicer tiste, ki mu jih je bil obljubil šef redarstvene policije Daluge, in tudi drugi.

325. in 44. policijski bataljon sta bili tisti policijski enoti, za kateri je Daluge že 15. decembra izdal povelje, naj odrineta na Gorenjsko. (83) Podpolkovnik Blöcher, ki je bil načelnik štaba poveljnika redarstvene policije v Mariboru, je še isti dan prosil generala Winkelmana pri šefu redarstvene policije v Berlinu, naj oba pripravljena bataljona takoj pošljejo v Kranj in naj jima dajo gorsko opremo, brez katere nima smisla, da prideta na Gorenjsko. (84) Odgovorili so mu, da ju bodo opremili z gorsko opremo in za vsak bataljon pripravili v Gradcu po 1050 smučk. (85) Preden so ju poslali na Gorenjsko, so ju še dopolnili s policisti iz raznih krajev. (86) 44. rezervni policijski bataljon (10 oficirjev, 5 upravnih uradnikov in 468 policijskih stražmojstrov) pod poveljstvom majorja Wallescha so 19. decembra s posebnim vlakom odpeljali iz Leipziga in je drugi dan popoldne prispel v Kranj. (87) 325. policijski bataljon pod poveljstvom majorja Auscherja pa so poslali iz Krakova dan ali dva pozneje in je prispel v Škofjo Loko 21. ali 22. decembra. Za bataljonom so čez nekaj dni poslali tudi kolone tovornih avtomobilov, ker je Daluge v Berlinu odredil, da bodo trije od angažiranih bataljonov motorizirani. Kolono za 325. pol. bataljon, v kateri je bilo 12 tovornih avtomobilov in 3 protitankovski topovi, so 26. ali 27. decembra poslali iz Kölna in je 30. decembra zvečer prispela v Kranj. (88) Kolono za 44. rezervni pol. bataljon, v kateri je bilo 31 avtomobilov in 18 motornih koles s 2 oficirjema in 80 policisti, pa so 30. decembra poslali iz Tabora na Češkem ter je čez dva dni prispela v Kranj.

Ko sta bataljona prispela na Gorenjsko, je »vodja akcijskih sil« polkovnik Handl 22. decembra »za izvedbo splošnih varnostnih ukrepov« določil bataljonom nova operativna območja: 44. rez. pol. bataljonu (štab v Škofji Loki) območje nekdanjega Škofjeloškega okraja, 181. rez. pol. bataljonu (štab v Kranju) okrožje Kamnik, 325. pol. bataljonu (štab v Kranju) kranjsko okrožje brez nekdanjega škofjeloškega okraja, 93. rez. pol. bataljonu (štab na Bledu) del radovljiškega okrožja na severu do Radovne, na vzhodu do Save Dolinke, na jugu do Save Bohinjke vključno z Bohinjsko dolino in na zahodu do italijanske meje, 171. rez. pol. bataljonu (štab v Radovljici) ostali del radovljiškega okrožja. Kaže, da je večji del 181. rez. pol. bataljona ostal v Kranju in na Bledu za krajevno zaščito, čeprav je bilo bataljonu dodeljeno kamniško okrožje. (89)

Hkrati s to razmestitvijo enot je Handl napovedal skorajšen prihod »specialnih enot (tankov in protitankovskih topov)«.

Že sredi decembra so v Berlinu predvidevali, da bodo poslani na Gorenjsko za 44. rezervnim policijskim in 325. policijskim bataljonom še tretji policijski bataljon, in sicer 323. policijski bataljon iz Tilsita. (90) Toda tega bataljona niso odposlali, pač pa so okrog 9. januarja 1942 pripeljali v območje severovzhodno od Kranja, tj. v Senčur, 10. rezervni policijski bataljon iz Berlina pod poveljstvom majorja Woytewitza. Namestili bi ga radi v Kranju, a so imele vse razpoložljive prostore zasedene že druge enote. (91)

S posebnim ukazom šefa redarstvene policije v Berlinu z dne 22. decembra 1941 so na Bledu sestavili poseben policijski smučarski patrolni oddelek (Polizeiski-streifenabteilung), za katerega so policiste - smučarje zbirali v raznih pokrajinah v Nemčiji; prvih 25 ljudi so npr. poslali iz Dresdena, Salzburga in z Dunaja. Ko so oddelek prve dni januarja 1942 formirali, so ga podredili majorju Nannu. Oddelek, ki je bil najprej v moči ene čete, se je sčasoma uredil tako, da je imel njegov štab položaj štaba bataljona, ki je poveljeval dvema četama. (92)

Tiste dni so na Gorenjsko poslali tudi nekaj tankov. Bili so prvi tanki, ki so jih nacisti uporabili v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Sloveniji. Šef redarstvene policije v Berlinu je 20. decembra 1941 ukazal, naj jih pošljejo iz Dresdena. Še isti dan se je t. i. »tankovski vod« (Panzerkraftwagenzug) odpeljal z železnico do Gradca, nato pa po cesti do Kranja. Poleg treh tankov tipa »Tatra« sta bila v koloni tudi srednjeveliki tovorni avto in osebni avto. (93) 1. januarja 1942 so - spet na povelje šefa redarstvene policije v Berlinu - poslali za njim iz Dresdena 15 motornih koles (od tega 9 s prikolicami) in 33 policistov. (94) Ko so ta motorna kolesa 2. ali 3. januarja 1942 prispela na Gorenjsko, je generalajtnant Schreyer v Sitarjevi vili na Bledu formiral iz tankov in motornih koles »tankovski ogledniški vod« (Panzerpähzug), ki je imel tri »tankovske ogledniške oddelke« (Panzerpähtrupp). Vsak tankovski ogledniški oddelek je imel tank-oglednik in skupino motoristov. Tankovski ogledniški oddelki naj ne bi sodelovali v bojih, temveč le pri ogledovanju terena in odstranjevanju ovir. Medtem ko bi tank-oglednik ob stiku s sovražnikom le-tega vezal nase, naj bi skupina motoristov odstranjevala morebitne ovire in skrbela za prenašanje sporočil drugim enotam. (95)

Za potrebe policijskega akcijskega štaba »Jugovzhod« so poslali na Bled še nekaj manjših specialnih oddelkov. Konec decembra ali prve dni januarja 1942 so z Dunaja poslali 12 motornih koles s prikolicami in 6 brez prikolic z 18 policisti, ki so štabu rabili za »motorizirani kurirski oddelek« (Kradmeldestaffel). (96) Iz Recklinghausena pa so 20. decembra poslali na Bled oddelek za zveze (Nachrichtenbereitschaft), ki je imel oficirja in 36 policistov ter eno srednjeveliko radijsko postajo v avtomobilu ter 10 manjših prenosnih radijskih postaj. (97) Z Dunaja pa so prve dni januarja 1942 poslali okoli 150 koles. 6000 svetlobnih nabojev itd. (98)

Potem ko se je poanimal, ali so na Gorenjskem možnosti za pristajanje in vzletanje letal in je dobil pritriljen odgovor, je šef redarstvene policije v Berlinu 23. decembra ukazal, naj iz Krakova odleti v Radovljico letalo »Storklja« in naj bo tam na razpolago policijskemu akcijskemu štabu »Jugovzhod«. (99) To je, kot kaže, bilo prvo letalo, ki so ga nacisti uporabljali v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Sloveniji. In končno so ves čas iskali primerne policijske oficirje, da bi jih poslali na Gorenjsko. Med njimi so nameravali poslati tudi polkovnika Franza, ki je v glavnem uradu redarstvene policije v Berlinu preučeval uporabo policijskih sil v goratih predelih. Postaviti so ga nameravali za komandanta policijskega polka planinskih lovcev, kar kaže na to, da

Ivan Brtončelj-Johan

so že tedaj nameravali posamezne policijske bataljone združevati v policijske polke, kar so v glavnem storili šele poleti leta 1942. (100)

Ce sem do sedaj nekoliko natančneje navajal policijske enote in tehnična sredstva oziroma orožje, ki so jih po Himmlerjevem povelju poslali na Gorenjsko, tega pač nisem storil zaradi naštevanja samega, temveč zato, da bi videli, kakšen je bil Hitlerjev in Himmlerjev odgovor na partizansko zmago pri Rovtahn, in da bi bilo jasno, v kakšnem položaju so se združile partizanske enote na Gorenjskem, zlasti Cankarjev bataljon, v drugi polovici decembra 1941 in v januarju 1942. Kot bomo videli iz nadaljnjih izjav, to, kar sem naštel, ni bilo vse. Treba je poudariti, da pošiljanje vsega tega na Gorenjsko ni bila samo posledica partizanske zmage pri Rovtahn, temveč tudi nove zaostritve političnih in vojaških razmer, ki jo je v drugi polovici decembra povzročila množična vstaja v zahodnem delu Gorenjske.

IV. POTEK MNOŽIČNE VSTAJE

Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941 je zajela zlasti tri predele: Poljansko dolino, bohinski kot in jeseniški kot (območje Dovje-Mojstrana in območje Jesenice-Javornik-Stol). Čeprav je potekala v vseh treh predelih istočasno, jo bomo zaradi preglednosti opisali v vsakem predelu zase.

Poljanska dolina

V Poljanski dolini so bile razmere za množično vstajo najbolj ugodne. Tega se je prav gotovo zavedalo tudi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem, ko se je odločilo, da bo Poljanska dolina žarišče množične vstaje in ko je tudi sklenilo, da se bodo v njej zbrale vse gorenjske partizanske enote. V Poljansko dolino je 13. decembra prišel Cankarjev bataljon z več kot 65 v bojih prekaljenimi borci in izvrstnim poveljniškim kadrom. Utaboril se je na desnem bregu Sore na območju Polhovca. Takoj sta se mu priključili četica, ki je dan prej pod vodstvom svojega komandirja Matije Blejca prišla iz Polhograjskih Dolomitov (borci nekdanje rašijske, moravske, kranjsko-tržiške in I. kranjske čete) in se je utaborila na Ožboltu pri kmetu Presečniku, in skupina partizanov iz Poljanske doline, ki so se že od 6. decembra dalje zbirali v Vinharjih pri kmetu Kalanu. (101)

Prav dejstvo, da so že 6. decembra, takoj po že omenjenem posvetovanju v Bukovčici, začeli prihajati iz Poljanske doline

(iz Gorenje vasi, Hotavelj in Poljan) prvi prostovoljci v partizane (npr. 6. decembra 8. dne 8. decembra 9 itd.), kaže na to, da je bil teren dobro organiziran in da je bila med ljudmi velika pripravljenost sodelovati v množični vstaji. (102) Toda samo zaradi tega, da so se uporniki začeli zbirati 6. decembra, še ni mogoče reči, da se je vstaja začela ta dan. (103) Naslednje dni je prišlo v bataljon še 18 prostovoljcev iz Kranja in okolice. (104) Vendar se je množična vstaja v Poljanski dolini začela šele v drugi polovici decembra, ko je Cankarjev bataljon začel z akcijami in ko se je začelo vanj vključevati večje število ljudi. Oboje je potekalo vzporedno in povezano.

V prvo večjo akcijo v Poljanski dolini je Cankarjev bataljon stopil na Črnem vrhu 16. decembra zvečer ob 21. uri. Napadel je nemško graničarsko postojanko v Koširjevi gostilni. (105) Dva graničarja sta bila ranjena, enega pa so ujeli in je ostal v bataljonu za kuharja. Iz postojanke so odnesli opremo, napravili rekvizicijo v Koširjevi gostilni ter odvedli župana Koširja. (106)

Dne 18. decembra zvečer pa je bil bataljon kar v treh akcijah. Njegov vod je pod vodstvom Franca Bička vdrl v poslopje orožniške postaje Poljane. Orožnikov ni bilo v postojanki, ker so jih poklicali na sestanek v Kranj. Partizani so razdeljali orožniško postajo in poleg druge opreme odnesli tudi 8 ali 10 popolnih orožniških uniform. (107) En del bataljona je iz bližnjega skladišča kmetijske zadruge odpeljal kakih 2000 kg žita in 600 kg sladkorja, pripravljene za čebele. Tretji del pa je zažgal in porušil cestna mostova v Trebiji in Hotovljah. (108)

Kranjski orožniški glavar, kapetan Ludwig Berger, je še isti večer po telefonu ukazal, naj začasno ukinejo nekatere izpostavljene orožniške postaje in z njihovim moštvom okrepijo druge. Kranjski orožniški okrožni vodja, poročnik Isepp, je to storil naslednji dan in poročal: »Delovanje tolpe se je v poslednjih dneh zelo povečalo. Majhne orožniške postaje niso več zmožne, da bi se uspešno branile. Zato sem začasno opustil orožniške postaje Križe, Jezersko, Cerklje, Smednik, Smartno pod Šmarno goro, Zabcna, Zali log, Gorenja vas in Sovodenj. Z njihovim moštvom sem okreplil sosednje postaje. Potemtakem so sedaj zasedene naslednje orožniške postaje: Kranj - 12 orožnikov, Golnik 12, Preddvor 6, Medvode 8 Šentvid nad Ljubljano 11, Škofja Loka 14, Železniki 12, Poljane 10 in Ziri 4.« (109) Naj pripomnim, da so orožniško postajo Sovodenj ukinili že 13. decembra. (110) V kranjskem okrožju so torej zaradi množične vstaje decembra 1941 opustili kar devet ali polovico orožniških postaj, tj. enako število, kakor v radovljiskem okrožju. Komandant orožništva polkovnik Handl pa je 18. decembra ukinil dopuste za vse policijske in orožniške ustanove in enote. (111)

Za dvema manjšima akcijama, ko sta borca Cankarjevega bataljona 21. decembra zvečer vdrla v škofjeloske zapore in iz njih rešila pred tremi dnevi aretirana in zaprta brata Kavčiča iz Škofje Loke, (112) in ko so borci obkolili farmo srebrnih lisic na Osojah in odpeljali opremo, surove kože in živino, (113) je 24. decembra sledil kratek spopad z enoto 44. rezervnega policijskega bataljona v Gorenji vasi, v kateri je bil hudo ranjen nemški policist. (114) Nato pa je prišlo do prvega večjega boja Cankarjevega bataljona v Poljanski dolini.

Dne 24. decembra je Cankarjev bataljon zvedel, da nameravajo nacisti naslednji dan izgnati večje število ljudi iz Hotavelj pri Poljanah. Verjetno zaradi tega, ker je iz vasi odšlo v partizane 33 oseb. Partizani so zasedli položaje nad cesto od Loga do Poljan. Boj se je začel 25. decembra zgodaj zjutraj, ko so deli 44. rezervnega policijskega bataljona nameravali prodreti proti Poljanam. Tega dne je okupator začel tudi večjo akcijo proti Cankarjevemu bataljonu. Že pred

božičem je generallajtnant Schreyer napovedal, »da je v kratkem računati z zelo resnimi spopadi in da bo treba še dolgo čakati na pomiritev«. Povedal je tudi, da so se morale pred kratkim nemške sile umakniti z območja zahodno in jugozahodno od Škofje Loke, da pa so že pripele okrepiteve, tako da so od 25. decembra zjutraj v teku akcije v povečanem obsegu. (115)

Partizani Cankarjevega bataljona so sovražnika, ki je s kamioni prodiral proti Poljanam, prisilili, da se je moral ves dan braniti in ostati na mestu. Popoldne pa mu je le uspelo z oklepnimi avtomobili vdreti v Poljane, da bi zaščitil kamione s policijo in preseljevalno komisijo. Kaže, da so bili ta dan tudi boji na Črnem vrhu. O njih poročata Slovenski poročevalec in nemška krajevna kronika za Črni vrh, medtem ko pisci spominskih člankov bojev na Črnem vrhu ta dan ne omenjajo. Glede nemških izgub so podatki različni. Slovenski poročevalec je poročal o 62 mrtvih in ranjenih, (116) poveljstvo grupe kraljevih karabinerjev Ljubljana pa, »da je nemška četa, ki je prišla kot ojačenje iz Škofje Loke, padla v zasedo, ki so jo postavili uporniki, ter je utrpela znatne izgube (35 mrtvih in 43 ranjenih)«. (117) medtem ko v nemški krajevni kroniki za Črni vrh piše: »Za božič so bili hudi boji na Črnem vrhu in okolici, trije graničarji so bili ranjeni, en policist je padel, nekaj pa jih je bilo ranjenih. (118) O partizanskih izgubah poroča le Slovenski poročevalec! Gorenjski bataljon naj bi imel le enega mrtvega in 4 ranjene. (119)

Tako imamo lahko 25. december za poslednji dan ofenzivnosti Cankarjevega bataljona in obenem za prvi dan ofenzivne dejavnosti nemškega okupatorja na Gorenjskem.

Ob vseh teh uspešnih napadih in akcijah so cankarjevci pridno novačili številne prostovoljce v Poljanski dolini. Patrolje, ki so jih vodili največkrat domačini iz Poljanske doline, ki so se še pred prihodom bataljona zbrali v Vinharjih, so pridno obiskovale vasi in hiše v dolini in hribih. Medtem ko je na primer do 17. decembra zvečer prišlo v bataljon 43 novincev, jih je v dneh bataljonove največje aktivnosti, tj. od 18. do 24. decembra, prišlo 243. Največ jih je prišlo 22. decembra, in sicer 128. Verjetno je, da je tudi opustitev nekaterih orožniških postaj v tem času ugodno vplivala na odločanje ljudi za odhod v partizane. Po 23. decembru je prišlo do velikega upada števila novincev, saj jih je 24. decembra prišlo le 6 in čez dva dni še trije. (120) Skupno je od 6. do 26. decembra 1941 iz 41 vasi in zaselkov v Poljanski dolini odšlo v partizane 245 ljudi, iz Škofje Loke 9, iz drugih vasi v okolici 44,4 novi borci pa so prišli iz drugih krajev Gorenjske. Skoraj vsi borci so se vključili v Cankarjev bataljon. Ta je postal največja partizanska enota na Slovenskem v letu 1941. (121)

Vzrok, zakaj od 23. decembra dalje ni bilo več tako množičnega prihoda prostovoljcev v partizane, čeprav sta do nemške hajke manjkala še dva dneva, mislim da je v ponovni okupaciji dela Poljanske doline. Neko nemško poročilo v fondu blejske podružnice državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško pravi: »V teku 23. 12. 1941 so v raznih krajih Poljanske doline, npr. v Gorenji vasi in Trati, člani tolpe rekrutirali moške. Te osebe se deloma prostovoljno priključujejo tolпам, deloma pa jih te z orožjem prisilijo, da gredo z njimi. V številnih kmečkih dvoriščih so zaklali živino in meso so odnesle tolpe. Granični komisariat v Škofji Loki je prosil za okrepitev nekaterih graničarskih postaj, ker se boji, da jih bodo napadli. Za ogled in zavarovanje območja so proti Gorenji vasi in Trati poslali močnejše policijske sile, ki so istočasno prodrle do graničarske postaje Lucine. 24. 12. 1941 ob pol sedmih zjutraj je bil v Gorenji vasi kratek spopad med silami

(Nadaljevanje na 10. strani)

44. rezervnega policijskega bataljona in člani tolpe. Pri tem je bil policijski deseter Schuhmann hudo ranjen. Izgube nasprotnika niso znane. Za zavarovanje območja Žiri so poslali nove policijske sile. (122) Kaže pa, da enote 44. rezervnega policijskega bataljona, ki so jih 24. decembra zjutraj poslali iz Škofje Loke proti Gorenji vasi in dalje proti Žirem, še niso zasedle vse Poljanske doline, saj je Cankarjev bataljon ta dan zvečer še lahko porušil nekaj mostov v dolini in naslednji dan zasedel položaje ob cesti Log-Poljane ter pri tem ni naletel na sovražne zasede, straže, patrulje itd. Da je okrog 24. decembra res šlo za zasebo dela Poljanske doline, priča tudi poročilo orožniškega okrožja Kranj polkovniku Handlu 22. decembra, da je ukazalo ponovno zasesti pet orožniških postaj, ki so jih pred nekaj dnevi izpraznili, med njimi tudi orožniško postajo Gorenja vas. (123)

O božiču 1941, ko se je v vseh predelih Gorenjske že skoraj docela poleg val množične vstaje, je nemški okupator začel z močnejšo akcijo proti Cankarjevemu bataljonu, ki je bil prav tedaj v ofenzivi. Ofenzivna akcija proti Cankarjevemu bataljonu, ki se je že 23. decembra prenestil od kmeta Presečnika na Ožbolto h kmetu Koširju na Valterski vrh, kjer so njegovi borci prisegli, se je začela 27. decembra. Kaže, da je zanjo sovražnik uporabil vse sile, ki jih je imel na voljo, zlasti pa 44., 93. in 181. rezervni policijski bataljon, 325. policijski bataljon, 322. bataljon deželnih strelcev, SS-pehotni nadomestni bataljon »Westland« iz Celovca itd. Misleč, da so partizani razporejeni na širšem območju, so sovražnikove sile počasi stiskale obroč in je zaradi tega do prvih bojev prišlo šele okrog 13. ure. Štab bataljona je le malo prej zvedel za »sovražnikovo ofenzivno akcijo in le spretnemu vodstvu, zlasti pa komandirju 2. čete Jakobu Bernardu, gre zasluga, da so borci še pravočasno zasedli položaje na Pasji ravni. Bukovem vrhu, Kovskem vrhu in na Valterskem vrhu. Posebno hud pritisk je bil na Bukovem vrhu pri Skoblovi kmetiji, kjer je napadal zlasti 93. rezervni policijski bataljon, ki je hotel zasesti položaje nad kmetijo, s katerih bi nato obvladal vse območje, presekati Cankarjev bataljon na dvoje in tako najprej razbiti njegovo obrambo in ga nato po možnosti še uničiti. Omenjeni sovražnikov bataljon je imel samo pri Skoblovi kmetiji 13 mrtvih, medtem ko se za število ranjenih ne ve. (124) Po nekaterih podatkih naj bi se Luksemburžani uprli. Znano je tudi, da se je tam bojeval tudi del 44. rezervnega policijskega bataljona in 3. četa 181. rezervnega policijskega bataljona pod poveljstvom poročnika Gareisa. Občutne izgube je moral imeti tudi SS-nadomestni bataljon »Westland«, ki se je bojeval vzhodneje, tj. pri Ostrožu. Njegova 5. četa pod poveljstvom SS-obersturmfirerja Kilkerja je prodirala iz Škofje Loke čez Bodovlje in St. Peter proti Ostrožu. Okrog 15. ure je naletela na Cankarjev bataljon in v boju, ki je trajal približno 28 minut, imela 5 mrtvih in 4 ranjene, med padlimi je bil tudi neki kmet iz Bodovelj, ki je moral četi kazati pot. (125)

Da je imel okupator 27. decembra velike izgube, priznava tudi historičar oborožitvene inšpekcije XVIII. vojnega okrožja, ki pravi: »Resnejši so nemiri na Kranjskem, ker so gorovja brez poti in bližina italijanske meje (dokazano je, da je Ljubljana središče gibanja) ugodna za partizane. Ti se združujejo v manjše tolpe od 40 do 100 mož in tudi v večje od 200 do 500 mož, ki imajo spretno vodstvo in so izdatno oboroženi s težkimi in lahкими strojnimi in tudi zadostno preskrbljene s strelivom. Razmere so zahtevale uporabo močnih policijskih sil in tudi vojske. V poslednjih dneh preteklega leta je prišlo do

večjih bojev, v katerih sta imeli obe strani mnogo mrtvih in ranjenih. Vendar pa ni uspelo, da bi tolpe obkolili in uničili. Vedno najdejo kakšno luknjo, skozi katero uidejo. Boji še niso končani, temveč še trajajo.« (126)

Boj je trajal do večera in bataljon je imel v njem 4 mrtve in 7 ranjenih. (127) Ker sovražnik ni dosegel kakšnih pomembnejših uspehov, se je zvečer začel umikati v izhodiščne položaje. Tako glede na položaj, ki ga je Cankarjev bataljon obdržal, kakor tudi na število izgub, ki so bile v primerjavi s sovražnikovimi precej manjše (po partizanskih podatkih naj bi imel sovražnik samo ta dan krog 60 mrtvih, česar pa ni mogoče preveriti), je bil ta spopad uspešen za Cankarjev bataljon. Pokazal je, da se da braniti dobro izbrane položaje kljub veliki sovražnikovi premoči in da sneg, za katerega je vodstvo osvobodilnega gibanja menilo, da je neugoden za širši razmah partizanske vstaje, ni vedno nasprotnik partizanov. Kot bomo videli, je bil verjetno prav ta boj Cankarjevega bataljona vzrok, da je sovražnik potreboval več kot deset dni, da je tvegalo novo ofenzivno akcijo in nov spopad.

Tudi pri tej ofenzivni akciji je bila nemškim enotam v pomoč italijanska vojska. Poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev v Ljubljani je takoj, ko se je začel spopad, poslalo na mejo svojo premočno skupino, ki je pomagala graničarjem zapirati mejo. Z Velikih Blok so poslali v Idrijo in Cerko bataljon rušilcev. Italijanska stran je tudi dovolila nemški, da prevaža svoje enote čez Ljubljano in Polhov Gradec Cankarjevemu bataljonu za hrbet. (128)

Štabu je postalo jasno, da bataljon kljub zmagi, ki jo je dosegel ta dan, ne bo mogel še naprej odbijati sovražnikovih napadov. Treba je namreč upoštevat, da vsi novinci niso mogli dobiti orožja in da je bilo mnogo borcev, ki še niso imeli nobenih bojnih izkušenj. Zato je štab sklenil, da se bo bataljon izvil iz obroča proti Selški dolini, da pa se to ne bo zgodilo v severozahodni smeri, temveč v povsem nepričakovani smeri – proti Škofji Loki. Šlo je torej za ukano, ki so jo partizani v času narodnoosvobodilnega boja pogosto uporabljali. Dobra poznavalca terena Pavle Kavčič iz Škofje Loke in Gašper Dolinar sta v noči na 28. december odpeljala bataljon z Valterskega vrha proti Lubniku pri Škofji Loki in od tam na Mohor, kjer je bil že pred tremi tedni. Na pot je odšlo okoli 260 borcev, na Mohor pa jih je prišlo le še nekaj nad dvesto. Med potjo se je namreč iz podobnih razlogov kot drugod vrnila domov večina upornikov iz zgornjega dela Poljanske doline, iz Javorja, Žetine, Brd, Volče in bližnjih vasi. Skupno je tiste dni zapustilo Cankarjev bataljon 156 borcev. (129)

Bataljon se je najprej za krajši čas ustavil na Mohorju. Ker je nemška policija medtem izsledila njegov tabor v bližnjem gozdu, je štab sklenil, da bo bataljon odšel v Dražgoše, prijazno gorsko vasico pod vrhom južne, zelo strme strani Jelovice v Selški dolini. Ob premiku v Dražgoše v noči na 1. januar 1942 je prva skupina, ki je štela 20 borcev, pod vodstvom Franca Bička minirala železniški most pri Besnici, druga, ki je štela kakih 50 borcev, pa je pod vodstvom Ivana Bertonecja izvedla rekvizicijo v zadržni delavnici Nemške delavske fronte v Zgornji Dobravi ter odpeljala razno blago. (130)

Na novo leto 1942 se je Cankarjev bataljon zbral v Dražgošah in štab, ki se je nastanil pri kmetu Birtu v zaselku Na pečeh, je razporedil moštvo po vasi. Sovražnik je s pomočjo svojih zaupnikov hitro zvedel, da je bataljon prišel v Dražgoše. Že 3. januarja je orožniška postaja Selca poročala vodji akcijskih sil na Bled sledeče: »Po zanesljivem in točnem sporočilu zaupnikov z območja te po-

staje je 28. 12. 1941 okrog 8. ure zjutraj 250–300 oboroženih banditov (komunistov) prišlo verjetno iz Poljanske doline (okrožje Kranj) čez Topole v Zabrekve (občina Selca, okrožje Kranj) in se v tem kraju nastanilo pri šestih posestnikih. Dne 30. 12. 1941 je del teh banditov, bilo jih je približno 150, odšel iz Zabrekov v kraj Dražgoše (občina Selca) in se tam nastanil. V noči na 1. januar 1942 so tudi drugi odšli iz Zabrekov v Dražgoše in se tam priključili tistim, ki so odšli tja že 30. 12. 1941. Tako je sedaj tam okrog 300 banditov, ki so nastanjeni v šestih kmečkih hišah in v Sokolskem domu. ... Banditi so oboroženi s težkimi in lahкими strojnimi in tudi z nemškimi brzostrelkami.« (131) Orožniška postaja Selca je o tem obvestila tudi sosednje policijske enote in orožniška poveljstva. Na koncu poročila pa je vodja orožniške postaje Strutz napisal, da zaupnikov niso pisмено zaslüşali, ker prebivalstvo ne sme zvedeti zanje, da jih ne bi spravili v nevarnost. To pomeni, da so bili ti zaupniki domačini z območja selške orožniške postaje.

Vendar sovražnik še skoraj cel teden ni udaril na Cankarjev bataljon, čeprav je dobro vedel, kje se je nastanil. Verjetno je, da Schreyerjev policijski akcijski štab »Jugovzhod« po neuspehu ofenzivne akcije v Poljanski dolini 27. decembra 1941 ni upal ponovno tvegati premalo pripravljene udara. To je storil šele 9. januarja 1942, ko se je začela t. i. dražgoška bitka, ki je prinesla zmago in slavo Cankarjevemu bataljonu.

BOHINJSKI KOT

Ze takoj naj povemo, da ne gre samo za bohinski kot v ožjem pomenu besede, temveč za širše območje od Gorij pri Bledu do Bohinjskega jezera. Kot bomo videli, se je množična vstaja začela kakšen dan prej kakor v Poljanski dolini. Večji del prstovoljcev je prišel že prvi dan vstaje, toda ker je bilo jedro starih partizanov prešibko, je hitro upadla in je v partizanih ostalo razmeroma manj ljudi kot iz Poljanske doline.

V začetku decembra so iz Cankarjevega bataljona poslali na Pokljuko skupino desetih ali dvanajstih partizanov, da bi pripravila množično vstajo v severozahodnem delu Gorenjske. Skupino sta vodila Stane Bokal in Polde Stražišar. Ustavila se je v Slamnikih nad Bohinjsko Belo. Šest članov je ostalo tam, šest pa jih je napadalo pot pod Stol. Dne 10. decembra se je šest članov skupine iz Slamnikov, ki jih je vodil Stane Bokal, Pri Volfu na Slamnikih sestalo s Tomažem Godcem in drugimi domačimi političnimi delavci. Razpravljali so o pripravah na množično vstajo in imenovali štab, ki naj bi vodil operacije (komandant Stane Bokal). Za formiranje večjih enot pa so sklicali širše posvetovanje vseh političnih delavcev z območja Gorje pri Bledu in z Bleda ter zastopnikov z Jesenic in iz Bohinja. Posvetovanje je bilo 13. decembra zvečer na »Stovičju« (gmajni nad zaselkom Zaboršt pri Poljščici). Novica o nameravnem posvetovanju se je hitro raznesla in so se ga poleg političnih delavcev udeležili tudi mnogi prebivalci, skupaj več kakor 200 ljudi. Ko je štab videl, da je pri ljudeh pripravljenost za oborožen upor večja, kakor pa je sam pričakoval, jih je takoj začel pozivati k upor. Stane Bokal jih je pozval, naj se naslednji dan zvečer udeležijo novega sestanka v Belci pri Slamnikih in naj vsi, ki so pripravljene vstopiti v partizansko vojsko, pridejo primerno opremljeni in po možnosti z orožjem.

Pripravljenost ljudi na množično vstajo je tudi posledica delovanja političnih delavcev Osvobodilne fronte v jeseniškem okrožju. Člani okrožnega komiteja KPS Jesenice so imeli nalogo, da preko partijskih organizacij na terenu pripravijo reku-

Tone Dolinšek-Metod

tacijo v partizane, medtem ko je okrožni odbor OF imel nalogo, da poskrbi za čim večjo množičnost te rekrutacije. Za vsak rajon sta poleg rajonskega komiteja oziroma odbora OF skrbela tudi dva člana okrožnega komiteja KPS oziroma okrožnega odbora OF. Za bohinjski kot sta tako odgovarjala Ignac Sterlekar in Franc Mencinger.

Naslednji dan zvečer se je v Belci pri Slamnikih zbralo okrog 150 prostovoljcev. Komandant štaba Stane Bokal jim je razložil načrt. V njem je predvideval, naj bi prostovoljci iz Gorij, z Bleda in iz Bohinja napadli okupatorske postojanke v Bohinjski dolini, osvobodili dolino, izvedli mobilizacijo in nato z vsemi silami udarili na Gorje in Bled; hkrati naj bi prostovoljci z Jesenic osvobodili jeseniški kot; nato naj bi se obe skupini združili in premaknili proti Kranju. Znak za začetek vseljidske vstaje naj bi bil izostanek jutranjega vlaka, ki pripelje iz Bohinjske doline ob šestih zjutraj na Jesenice, kar bi pomenilo, da je osvoboditev Bohinja uspela. Podrobnejši načrt pa je določal, naj prostovoljci v Belci takoj sestavijo skupino 20 oboroženih partizanov, s katerimi naj štab s komandantom Bokalom na čelu še isti večer odide na Gorjuše in v Koprivnik in tam naslednji dan zbere prostovoljce, hkrati pa naj Andrej Zvan in Stane Kocjančič zbereta prostovoljce iz Gorij in z Bleda ter jih pripeljeta čez Pokljuko na zborna mesto v Gorjuše ali na Koprivnik.

Načrt so začeli tako uresničevati. Komandant Bokal je s svojimi govori na mitingih v Koprivniku in na Gorjušah tako navdušil ljudi, da so se za vstajo odločili skoraj vsi moški. Zbrali so se zvečer pri Jožefovcu v gostilni na Gorjušah. Tja je ponoči prispela tudi skupina kakih 80 prostovoljcev iz Gorij, z Bleda in Blejske Dobrave, ki se je podnevi zbrala v Krnici in je okrog 8. ure zvečer krenila na Pokljuko. Na Mrzlem studencu se ji je priključilo okrog 30 gozdnih delavcev. (132)

Dne 15. decembra okrog polnoči se je v Koroščevi gostilni v Koprivniku zbralo okrog 350, kljub snegu in mrazu dobro razpoloženih, vendar slabo oboroženih upornikov. Anton Medja iz Koprivnika, ki so ga mobilizirali, je na zaslšanju na orožniški postaji Srednja vas izpovedal: »Po moji oceni je bilo tam od 150 do 200 oseb, ki so bile deloma oborožene s puškami in nekaj strojnimi. Bila so tam tudi sanitetna nosila. V gostilni je imel nekdo govor, v katerem je povedal, da je sedaj prišel čas, ko bomo zmagali nad fašizmom,

korakali bomo skozi Bohinjsko dolino in jo osvobodili, vsi moški, stari od 15 do 50 let, iz vsake vasi morajo z nami ali pa bodo ustreljeni. Izobešene bodo jugoslovanske in komunistične zastave. (133)

Štab je takoj formiral bataljon, ki so mu dali ime po pesniku Prešernu. Razdelil ga je na sedem vodov in vsak vod je dobil posebno nalogo za napad na Nomenj in Bohinjsko Belo: prvi vod, ki je bil najbolje oborožen, saj so vsi imeli puške in celo eno strojnico, gre v zasedo ob cesti med Nomenjem in Bohinjsko Bistrico, drugi vod, ki je bil oborožen le s puškami, gre v zasedo na cesti Nomenj-Soteska, tretji vod, ki je bil oborožen deloma s puškami, deloma samo s samokresi, napade železniško postajo Nomenj oziroma stražo na tej postaji in ustavi jutranji vlak, četrti vod, oborožen le s sekirami, žagami in krampi, gre podirati drevje na železniško progo in cesto proti Soteski, medtem ko grejo ostali trije vodi, ki so bili brez orožja in orodja, na zborna mesto nad vasjo Nomenj in tam počakajo, da se zdani. (134)

Dne 16. decembra kmalu po tretji uri zjutraj je bataljon krenil iz Koprivnika, da uresniči načrt. Toda napad na Nomenj ni uspel. O dogodkih tega dne pripoveduje več okupatorjevih dokumentov.

Ko orožniško okrožje Radovljica 24. decembra 1941 poroča o vstaji na svojem območju, pravi med drugim: »Prvi znak za vstajo so dali komunisti v Bohinjski dolini. Od zaupnikov smo izvedeli, da so komunisti imeli zborovanja. Zato je 15. 12. proti 22. uri prišel v Bohinjsko Bistrico vojaški oddelek, ki naj bi razbil zborovanje. Ko se je ob štirih zjutraj vračal, so ga v Nomnju zadržale postavljene barikade in obstreljevali komunisti. Komunisti so pred časom dali prebivalcem v Nomnju orožje, ki so ga hranili. Orožniška postaja Bohinjska Bistrica pod vodstvom stražmojstra Kaiserja je ogroženemu vojaškemu oddelku prihitela na pomoč in ga tako rešila obkolitve. Angažirane sile niso imele izgub, pač pa so jih imeli komunisti, kar se je videlo po sledovih krvi. 16. in 17. 12. so bili ob železniški progi med Bohinjsko Belo in Bohinjsko Bistrico prerezani vsi telefonski vodi. Močan oddelek komunistov je v noči na 16. 12. pri Bohinjski Beli odnesel veliko število lopat in krampov.« (135)

To poročilo je treba popraviti v toliko, da se v Bohinjsko Bistrico ni pripeljal vojaški oddelek, temveč četa 93. rezervnega policijskega bataljona. Neko poročilo namestnika poveljnika redarstvene policije za alpske dežele, polkovnika Handla namreč navaja, da je četa tega bataljona 16. decembra popoldne v boju proti partizanom v Nomnju ustrelila dva partizana. (136)

Iz dokumentov izvemo, da se je četa 93. rezervnega policijskega bataljona 15. decembra zvečer pripeljala v Bohinjsko Bistrico, da bi tam razbila zborovanje upornikov, za katerega je okupator zvedel od svojih zaupnikov. To nam potrjujejo nedavno odkriti dokumenti orožniške postaje Srednja vas. Kmet Franc Sodja iz Češnjice 5 je namreč 15. decembra ob 17. uri prišel na to orožniško postajo in izjavil:

»Dne 14. 12. 1941 popoldne sem zvedel od svoje sestre Rozalije Sodja iz Češnjice 26, da me nameravajo komunisti ustreliti, ker držim z Nemčijo. Tudi ko sem se ta dan zvečer med 18. in 19. uri vračal od sestre proti domu, sem videl, da je na nekaj krajih v Češnjicah zbranih več oseb. Slišal sem, da se pogovarjajo, kako bo ta dan med 1. in 2. uro po polnoči izbruhnil upor. Ker pa upora snoči ni bilo, sem ugotovil, da bo v noči na 16. 12. 1941. Razstrelili bodo tudi most v Soteski. V vsem bohinjskem okolišju bodo komunisti izvedli upor istočasno. O tem je govorila vsa Češnjica. Slišal sem tudi, da so pobeglega usnjarskega mojstra Tomaža Godca iz Bohinjske Bistrice videli podnevi, kako se je peljal iz Bohinjske

Bistrice čez Staro Fužino. Srednja vas, Češnjico in nato še dalje neznano kam. Držim z Nemčijo, kar so verjetno vedeli tudi komunisti, zaradi tega menim, da so nameravali ubiti mene in mojo družino.« (137)

Sodja je nato označil kot komuniste: Antona Sodja, Slavka Hodnika, Gabrielja Erlaha in Jožeta Stareta, ki da so že 1940. leta zbirali podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Orožniška postaja Srednja vas je vse štiri aretirala in jih zaslila. Vsi so zanikali kakršnokoli sodelovanje v komunističnem ali narodnoosvobodilnem gibanju in trije so tudi izjavili, da niso ničesar slišali o nameravanem uporu. (138)

Orožniška postaja Srednja vas je verjetno še isti dan zvečer novico o nameravanem uporu sporočila višjim poveljstvom. Ta so res okrog 22. ure poslala v Bohinjsko Bistrico omenjeno policijsko četo, ki zborovanja upornikov ni mogla razbiti, ker ga več ni bilo, ampak se je naslednje jutro zgodaj vračala in pri Nomnju nepripravljena naletela na upornike.

O vstaji v Bohinjski dolini in o bojih v Nomnju govori tudi poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko:

»Sredi decembra 1941 se je v raznih občinah Bohinjske doline pojavilo več komunistov, ki so doma iz tega območja in so že dolgo časa pri banditih. Uspelo jim je, da so z raznimi grožnjami in obljubami pridobili večino moških v raznih občinah za odhod k banditom. Ljudem so govorili, da bo Nemčija izgubila vojno, da je sovjetska vojna povsod v ofenzivi, da se nemške sile že pripravljajo za odhod z Gorenjske, itd. Dejansko jim je uspelo, da so se jim priključili številni prebivalci tega območja, ki se prej sploh niso politično udeleževali. Vsa akcija je brez dvoma tudi tukaj – kakor v drugih predelih – izvirala iz osrednjih ustanov odporiškega gibanja v Ljubljani. Kot vodja sta nastopila Andrej Zvan iz Spodnjih Gorij in Stane Bokal z Jesenic, ki sta že dalj časa v ilegali in sta bila do tedaj pri banditih. S celega območja se je zbralo okrog 200 oseb, ki so bile deloma oborožene, deloma pa tudi brez orožja pripravljene sodelovati v uporniškem gibanju. Akcijo so izvedli pod komunističnim geslom, posamezne skupine so imele tudi zastave s komunističnimi znaki in na upornike so na raznih zborovanjih in posvetovanjih vplivali v čisto komunističnem smislu.

Predvidevali so, da bodo zasedli Nomenj in tamkajšnjo železniško postajo ter ustavili vlak. Iz Nomnja naj bi se uporniško gibanje razširilo po vsej Bohinjski dolini do Bleda.

Ko so se banditi pripravljali, da uresničijo svoj načrt in ko so že postavili razne cestne ovire, da bi se zavarovali pred policijskimi motnjami, jih je iznenadil večji oddelek zaščitne in varnostne policije, ki je bil tisti čas v akciji na tem območju. Prišlo je do boja z bando, nakar je ta morala zbežati in se umakniti v gore.« (139)

Najbolj podrobno pa nam borbo v Nomnju opisuje Franc Dijak:

»Izdajalec s Koprivnika (Jan pravi, da je bil to Avgust Dijak) je preprečil izvedbo načrta vstaje. Nemci so bili z vsem seznanjeni. Povečali so stražo na železniški postaji Nomenj in tako je bil tretji vod, ko je postajo napadel, odbit. Medtem so se Nemci z oklopnimi vozili usuli iz postojanke Bohinjska Bistrica in prodirali proti Nomnju. Partizanska zaseda jih je hrabro ustavila. Posamezni borci so se približali nemški koloni na nekaj metrov in jo obmetavali z ročnimi bombami. Toda borcem je prehitro zmanjkalo streliva. Nemci pa so bili zavarovani v oklopnih vozilih, zato so se morali borci umakniti. Zaseda se je počasi umikala proti vasi Nomenj. Ko se je bila najbolj ogorčena borba, je pripeljal

Nadaljevanje na 12. strani

vlak na postajo Nomenj in, ker tretji vod še ni likvidiral nemške straže, je vlak odpeljal naprej proti Bledu in Jesenicam. Komandant Bokal je uvidel, da je zaradi izdajstva in nemške premoči prvotni načrt nemogoče uresničiti, zato je dal komando za umik na Gorjuše. (140)

Kot vidimo, se poročila ne ujemajo popolnoma. Okupatorjevi poročili ne govorita, da bi okupatorjeve sile prej zasedle nomenjsko železniško postajo, temveč da so, vračajoč se iz Bohinjske Bistrice, kjer so nameravale razbiti zborovanje upornikov, pred Nomenjem trčile na upornike. V tem smislu je opisal dogodke v Nomenju tudi Ivan Jan. (141)

Vendar, kot smo videli, ne drži povsem Janova trditve, da je priprave na upor izdal kovač Avgust Dijak iz Koprivnika. Ta je bil vodja SA-šturma in pozneje celični vodja NSDAP ter je zagrešil neko drugo dejanje, ki ga je 23. junija 1942 stalo glavo. (142) Dne 16. decembra 1941 je prišel na orožniško postajo Srednja vas in izjavil, da so mu 15. decembra ob 6. uri zjutraj uporniki — domačini: Franc Sodja, Anton Kovač, Viktor in Anton Beznik odvzeli puško, ga odpeljali v hišo Antona Kovača, kjer je med uporniki videl še Valetina Sodja in Antona Korošca, in ga zaprl v sobo. Tam naj bi mu poveljnik upornikov med drugim tudi povedal, da je povelje za Dijakovo aretacijo dobil iz Nomenja in da bi ga morali zapreti že ob 3. uri zjutraj. Zanimivo je, da naj bi mu povedali tudi to, da morajo vsi ljudje iz Koprivnika na zborna mesto v Nomenj. Dijaka so uporniki izpustili še istega dne opoldne. Takoj se je odpravil v Srednjo vas, da bi prijavil dogodek. Vendar kaže, da ga je orožniška postaja Srednja vas zaslila še 16. decembra, ko je zaslila tudi njegovo ženo Margareto, ki so jo imeli uporniki zaprto v noči na 16. december v Koroščevi gostilni v Koprivniku.

Z Dijakovo pomočjo je orožniška postaja Srednja vas že do 17. decembra sestavila seznam vseh upornikov iz Gorjuš (12 oseb) in Koprivnika (25 oseb). Pri štirih imenih je opomba, da so se 16. decembra vrnili, pri dveh pa, da sta bila že aretirana. (143)

Nemški okupator je naglo in kruto odgovoril na spopad v Nomenju. 17. decembra (po nekaterih podatkih že 16. decembra) je četa 93. rezervnega policijskega bataljona »za represalijo na napad, ki je bil prejšnjega dne, zažgala v Nomenju 5 objektov« in vrgla v gorečo Azmanovo hišo trupli dveh ustreljenih upornikov. To sta bila brata Lovrenc in Viktor Beznik iz Koprivnika. Bila sta med tistimi uporniki — domačini, ki jih je Dijak naznanil, da so sodelovali pri njegovi aretaciji in v upor. Orožniki ju niso utegnili niti zasliliti, ko ju je že 16. decembra prevzel esesovski kapetan Vander in so ju ustrelili ter trupli vrgli v gorečo hišo. Bila sta prva ujeta in ustreljena upornika, vendar ne poslednji žrtvi Dijakove izdaje. (144)

Ob vseljidski vstaji v Bohinjski dolini je nemški okupator še posebej prosil za pomoč Italijane. Ukrepi italijanskih vojaških oblasti so se po 12. decembru 1941 nanašali predvsem na zavarovanje meje na območju Cerknega in Idrije, medtem ko je na odseku severneje od Cerknega stanje ostalo še nekaj dni nespremenjeno. Že v noči na 16. december, verjetno takrat ko so poslali policijsko četo v Bohinjsko Bistrico, je okrajni obmejni carinski komisariat v Škofji Loki po telefonu prosil poveljstvo XXI. italijanskega obmejnega odseka v Tolminu, naj glede na to, da se v Bohinjski dolini zbirajo uporniki, okrepi zavarovanje meje in sicer predvsem na območju Cerknega in Podbrda. V Podbrdo se je še ponoči pripeljal poveljnik omenjenega odseka, polkovnik Luigi Masini in ukazal, naj ugodijo vsem prošnjam z druge strani

meje. 16. decembra zjutraj pa je na obmejnem bloku na Petrovem brdu poveljnik nemške graničarske postaje Petrovo brdo (postojanka Pachman) in v imenu okrajnega obmejnega carinskega komisariata Škofja Loka prosil, naj pošljejo čez mejo šest vojakov s tremi strojnimi, da bi zavarovali nemške graničarske postojanke Pachman, Davča in Sorica. Zvečer so res poslali iz Podbrda čez mejo šest financierjev s tremi strojnimi, ki so zavarovali omenjene nemške postojanke. Vse kaže, da je nemška stran te postojanke, ki so imele skupno 53 graničarjev (Pachman 8, Davča 31 in Sorica 14), izpraznila in so italijanski financieri stražili prazna poslopja. Kaže tudi, da so zaradi negodovanj nekaterih italijanskih uradov omenjenih 6 financierjev že do 18. decembra poklicali nazaj čez mejo. Tiste dni je prispelo tudi povelje vrhovnega poveljstva italijanske vojske, da italijanske enote ne smejo čez mejo niti tedaj, če bi nemška stran to izrečno prosila ali zahtevala. (145)

Načrt, da bi se bohinjki uporniki polastili jutranjega vlaka v Nomenju, ni uspel. Večji del moštva Prešernovega bataljona je odšel domov in tudi tisti uporniki, ki so že bili zbrani po bohinjkih vaseh, so se razšli po domovih. (146) Okrog 80 borcev s štabom na čelu pa se je umaknilo na Pokljuko in se nastanilo v vasi Zatrnik. Pošiljali so patrolje v dolino, a so se zaradi novic, da prihaja na Gorenjsko vedno več nemške policije in vojske, vedno bolj redčili. Ko jih je nemška policija izsledila, je kmalu priredila veliko hajko na Pokljuki, o kateri je orožniško okrožje Radovljica poročalo takole: »Dne 21. in 22. 12. je velik policijski oddelek napravil veliko akcijo na Pokljuki, v kateri so ujeli 21 oseb. 1 pa ustrelili.« (147) Med ujetimi je bilo tudi 7 partizanov, doma iz Koprivnika, ki jih je nato Avgust Dijak ponovno obtoževal udeležbe pri njegovi aretaciji in uporu. (148) V skupini, ki se je začela imenovati Prešernova četa, je nato ostalo le še okrog 23 borcev, ki so se umaknili na Brjanco. Zadnjega decembra je neki kmet iz Gorjuš sporočil orožnikom, da je popoldne na Brjanci videl okrog 40–50 oboroženih partizanov. (149) 1. januarja 1942 jih je nemška policija izsledila in napadla. Po enournem boju se je četa umaknila na Krnico. Med tistimi, ki so se ta dan vrnili domov, je bil tudi Anton Beznik iz Koprivnika, ki ga je Avgust Dijak obtoževal, da je bil uporniški vodja v njegovem kraju. Čeprav je Beznik poslal Dijaku pismo v hotel »Triglav« v Bohinjski Bistrici, kjer sta Dijak in njegova žena živela že od 16. decembra, v katerem ga je rotel, naj pomaga upornikom iz Koprivnika, ki so zaprti v Begunjah, je Dijak celo razširil obtožbo proti Bezniku, obtožujoč ga komunističnega delovanja že pred vojno, zvez s partizani celo tja do Dovjega, uničenja Hitlerjeve slike itd. Poleg Antona Beznika je orožništvo 5. januarja aretiralo tudi Mihaela Korošca in Ivana Smitka. (150)

Prešernova četa tudi v prihodnosti ni imela sreče, saj je že 3. januarja neki pomožni delavec iz Krnice preko občinskega tajnika v Zgornjih Gorjah sporočil blejski orožniški postaji; da je na neki jasi v gozdu pri Krnici videl okrog sto oboroženih partizanov. (151) Ko je četa zvedela za boj Cankarjevega bataljona v Dražgošah, je sklenila napasti kakšno postojanko v Bohinjski dolini. V ta namen se je premaknila v Podjele. Kaže, da je to bilo 11. januarja, kajti ta dan so trije gozdni delavci iz Koprivnika sporočili orožniški postaji Bohinjska Bistrica: »11. 1. 1942 okrog 16. ure je okrog 30 komunistov, med njimi tudi ena ženska, prišlo v bližino Koprivnika. Vsi komunisti so oboroženi, imajo tudi strojnico in so šli v smeri Podjele.« (152) Iz Bohinjske Bistrice so prosili na Bled za pomoč in šele zvečer je prišlo 12 mož s tankom in avtomobili (več jih verjetno zaradi boja v

Dražgošah, ki je bil ta dan na višku, niso mogli poslati), ki pa so z drugo jutro zgodaj vrnili na Bled. (153) Od Podjele se je četa v zvezi z nalagami po umiku Cankarjevega bataljona iz Dražgoš premaknila proti Lipanjski planini. Toda tudi na tej poti so jo izsledili. 13. januarja sta dva gozdna delavca (eden od njiju je bil isti kakor pred dvema dnevoma) sporočila v Bohinjsko Bistrico, da je tisti dan popoldne ob 1. uri prišlo od Rudnega polja na Javorniško planino okrog 20 partizanov in po krajšem razgovoru z delavci odšlo naprej proti Lipanci, kjer sta dve športni koči. (154) Kakor je predvidevala nemška policija, (155) se je Prešernova četa res nastanila v dveh kočah pri Lipanci in tam 18. januarja doživela močan napad nemškega policijskega smučarskega oddelka. Po hudem boju, ki je trajal ves popoldan in v katerem je padlo 12 partizanov, 1 pa so ujeli, se je četa preko zamrzlih polic Debele peči prebila proti Kleku in od tam na Pokljuko. (156) Pozimi 1942 je narodno-osvobodilno gibanje izgubilo tudi glavna organizatorja vstaje v Bohinjski dolini. Stane Bokal je padel na Lipanci, Tomaž Godca pa so ujeli in čez nekaj tednov ustrelili. (157)

Jesenjski kot

Tretje večje uporniško območje je bilo v prostoru okrog Jesenic, zlasti pa v predelu Dovje—Mojstrana. Tudi tja je Cankarjev bataljon poslal svojo patroljo, da pripravi množično vstajo. Ko je v Slamnikih ostalo njenih 6 članov, da pripravijo vstajo v Bohinjski dolini in okoli Bleda, je drugih 6 članov pod poveljstvom Poldega Stražišarja odšlo pod Stol in se nastanilo na Cimpkovem rovtu pod Valvasorjem. 14. decembra jih je nekaj odšlo v Potoke, kjer so bila določena posamezna zborna mesta za prostovoljce in mobilizirane. Drugi dan so terenske organizacije OF poslale tja 64 ljudi z Jesenic, Javornika in Zirovnice, vendar je nemška patrolja dvanajstim onemogočila prihod na zborna mesto in je v Potoke prišlo 52 ljudi. Odpeljali so jih v Ratibovec, kraj med Potoki in Mostami pod Ajdno, kjer je bilo glavno zborna mesto. Kmalu jih je prišlo še več, tako da so zbrali več kot sto ljudi. Ker so bili na preveč dostopnem mestu, so odšli na Cimpkov rovt. Ustanovili so jeseniško četo (komandir Polde Stražišar).

S Cimpkovega rovta je Polde Stražišar poslal Franca Konoblja in Ivana Vovka v zgornjesavsko dolino z nalogo, da se v Dovjem in Mojstrani povežeta s tamkajšnjimi aktivisti OF, ki so pripravljani oditi v partizane, in naj skupno izvedejo mobilizacijo ter spotoma opravijo še kakšno vojaško akcijo. Dne 15. decembra sta prispela do Rabiča v Dovjem, takoj sestavila štab za izvedbo mobilizacije in akcij in ta je izdelal načrt za množično vstajo. Najprej naj bi razorožili orožniško postajo Dovje, v kateri so bili le trije orožniki, pridobili orožje, s katerim bi mogli razorožiti graničarje v Mojstrani, požgali naj bi cestni most v Belci, ustavili železniški promet med Jesenicami in Planico ter končno zažgali železniško postajo.

Vstaja se je začela 16. decembra zvečer. Najprej je skupina petih partizanov, ki jo je vodil Ivan Vovk, v gostilni Kristine Abruč na Dovjem iznenadila in napadla dva orožnika. Z naperjenimi samokresi ju je prisilila, da sta dvignila roke, izročila orožje in ključne orožniške postaje. Odpeljala ju je na šolsko dvorišče in zastražila, Ivan Vovk in Lojze Rabič pa sta odšla na orožniško postajo. Ko jima je komandir Kazianka, misleč, da prihajata njegova orožnika z novimi tremi orožniki iz Bohinjske Bele, ki naj bi okrepili dovško otrožniško postajo, odprl, sta ga razorožila ter pobrala vse orožje in strelivo na postaji. V tem se je v vasi zbralo še nekaj moških, ki so se bili pripravljani vključiti v partizansko vojsko.

Franc Konobelj-Slovenko

Ivan Vovk-Živan

29. decembra združili na Zabreški planini. 16. in 17. decembra je iz Dovjega, Mojstrane in Belce sodelovalo v vstaji 124 ljudi, vendar jih je le malo ostalo v partizanih. (158)

Orožniško okrožje Radovljica je 24. decembra 1941 takole poročalo o vstaji v predelu Dovjega in Mojstrane:

»Vstaja naj bi se začela 17. 12. V resnici je od 16. do 18. 12. izostalo z dela v jeseniški železarni 140 delavcev, ki pa so v naslednjih dneh prihajali nazaj, tako da jih je sedaj le še malo odsotnih.

Tisti dan, ko je prišel gauleiter, so bile na cesti od Jesenic proti Kranjski gori na 7 mestih barikade in pretrgani telefonski vodi. Prejšnji večer so likvidirali orožniško postajo Dovje, orožnikom je po 24 urah uspelo pobegniti.

Isti večer so komunisti nameravali likvidirati graničarsko postajo v Mojstrani. Ta pa je bila prej na to opozorjena in je napad odbila. V nočnem obstreljevanju je bil ustreljen neki komunist, graničar pa je bil ranjen.

Kljub temu je gauleiter lahko nadaljeval vožnjo. To je bila v glavnem zasluga orožništva, ki je bilo v spremstvu, kakor tudi orožniških postaj...

Cepprav lahko rečemo, da je vstaja zadušena, pa bojevanje s tolpami še dolgo časa ne bo končano, čeprav so prispele tudi večje enote. (159)

Kot v Poljanski dolini je tudi na območju radovljiškega okrožja okupator na množično vstajo odgovoril najprej z ukinitvijo manjših in najbolj izpostavljenih orožniških postaj. Tako je orožniško okrožje Radovljica 17. decembra po ustnem ukazu orožniškega glavarja v Kranju ukazalo opustiti orožniške postaje v Kranjski gori in Dovjem, Zgornjih Gorjah, Bohinjski Beli in Bohinjski Srednji vasi, Breznici in Begunjah, Brezjem in Podnartu ter z moštvo opuščeni postaj okrepiti sosednje postaje na Jesenicah, Bledu, v Bohinjski Bistrici, Radovljici in Podbrezju. Ukazalo je tudi, naj bodo orožniška stanovanja ponoči zaprta in posamezne orožniške postaje »tako zavarovane, da lahko vsak čas z uspehom odbijejo vsak napad«, orožniki morajo prenočevati na orožniški postaji, njihovi svojci naj takoj zapustijo Gorenjsko itd. (160) Nemški okupator je bil torej prisiljen, da v dveh dneh, tj. 17. in 18. decembra zaradi množične vstaje opusti na Gorenjskem kar 18 orožniških postaj. (161) Poleg orožniških postaj je okupator takrat opustil mnoge šole — na uporniškem območju so nemški učitelji sami prenehali poučevati, v večjih krajih, npr. v Ovsišah, Kropi, Kamni gorici, Lešah, Ljubnem in na Bledu pa so se v šole vselile nemške policijske in vojaške enote. (162)

V. OKUPATORJEVI MAŠČEVALNI UKREPI PROTI UPORNikom

Že v enem od prejšnjih poglavij smo prikazali, kako je nemški okupator odgovoril na veliko zmago Cankarjevega bataljona v Rovtah in na množično vstajo. V zvezi z opisom poteka vstaje smo sledili tudi akcijam okupatorjevih oboroženih enot, seveda po podatkih, ki so nam že na voljo. Na tem mestu pa nas zanima predvsem to, kako se je okupator vedel do tistih upornikov, ki jih je ujel ali ki so se sami vrnili domov. Lahko bomo podali le splošen pregled, saj bi za natančnejši prikaz potrebovali posebno razpravo.

Že dogodek v Nomnju, ko so nemški policisti ustrelili dva ujeta upornika iz Koprivnika in njuni trupli vrgli v gorečo hišo, ni napovedoval nič dobrega. Res je okupator takoj začel loviti in zapirati tiste upornike, ki so se vrnili domov. Vsaj za tiste, ki so bili zaposleni in so dan ali dva izostali od dela, je vedel, da so se udeležili vstaje. In samo iz jeseniške železarne je imel registriranih okrog 140 oseb. Kako je

bilo po nekaterih vaseh, smo videli na primeru Koprivnika in Gorjuš, kjer so Dijakove obremenilne izjave spravile za rešetke več kakor 30 ljudi.

Iz nekega poročila komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu s konca leta 1941 izvemo, da je npr. sklenil, da bo iz Dovjega in Mojstrane nasilno izgnal svoje tistih upornikov, ki so prostovoljno odšli v partizane, in da so vsem drugim zagrozili s hudimi posledicami, če bi še naprej verjeli partizanskim novicam o šibkosti nemškega rajha in nameravanem izganjanju prebivalcev z Gorenjskega. »Pretežno s tem argumentom bomo vplivali na prebivalstvo, ki se bolj boji zapustiti posestvo in imetje kakor pa ustrelitve,« pravi to poročilo. (163)

Ker je množična vstaja najprej splahnela v bohinjskem in jeseniškem kotu, ki sta po okupatorjevi ozemeljski razdelitvi Gorenjske spadala v radovljiško okrožje, je lahko seveda najprej obračunal z uporniki iz tega okrožja. V zgoraj navedenem poročilu je o tem okrožju povedal sledeče: »Velik del oseb, ki so zbežale v okraju Radovljica, se je medtem že vrnil. Na Jesenicah, odkoder je v začetku zbežalo 140 oseb, jih manjka še 20, v Bohinjski dolini, kjer je zbežalo nekaj nad 200 ljudi, jih manjka še 30. Del tistih, ki so se vrnili, smo že aretirali in jih zaslišujemo. V splošnem bi lahko ugotovili, da je ljudem predvsem manjkalo potrebno pojasnjevanje. To se sedaj z gauleiterjeve strani vrši z velikim poudarkom. Ustrezne razglase so v veliki nakladi razdelili med prebivalstvo.« (164)

Pri poslednjih stvkih tega poročila je treba upoštevati to, da je takrat bil še velik del upornikov v partizanih, in sicer v Poljanski dolini in so jih — spričo vojaških neuspehov v boju proti Cankarjevemu bataljonu — skušali spraviti domov s propagandnimi sredstvi. So pa kljub temu večino upornikov, ki so se vrnili domov, odpeljali v Begunje in po zaslišanju v nemška delovna in koncentracijska taborišča, nekatere pa celo v smrt.

Iz nekaterih okupatorjevih poročil lahko dobimo že natančnejše podatke o številu upornikov in o usodi, ki jim jo je namenil okupator. V poročilu komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu z dne 20. februarja 1942 piše:

»Z območja občine Gorje se je udeležilo vstaje okoli 100 oseb, in sicer neposredno z odhodom v partizane ali posredno z dajanjem vesti, živil itd. Aretirali smo jih že in tudi zaslišali. Oba že navedena vodja vstaje (Stane Bokal in Tomaž Godec — op. T. F.) sta zbežala. Njiju kakor tudi majhnega števila tistih oseb, ki so se pridružile tolpam, do sedaj nismo mogli prijeti. Pobegle osebe smo popisali in za njimi izdali tiralice. Od tistih, ki smo jih aretirali na območju občine Gorje, bo na osnovi zbranih podatkov ostalo za sedaj 45 v zaporu, 16 med njimi, ki so se aktivno udeležili akcij z orožjem v roki ali s sodelovanjem pri postavljanju cestnih ovir ali v boju proti policijskim silam, bomo ob določenem času usmrtili. Zaplenili smo razno orožje, strelivo, več komunističnih zastav in še drugo gradivo.

Preiskava o aretiranih iz drugih krajev še ni končana. Nujno potrebni so strogi ukrepi, ker se je ponovno izkazalo, da ni nihče od prebivalcev, ki so deloma že pred izbruhom vstaje vedeli za razne priprave, o njih obvestil oblasti.« (Podčrtal T. F.) (165)

Isto poročilo na drugem mestu govori tudi o številu do tedaj aretiranih upornikov v drugih predelih:

»V okraju Škofja Loka smo aretirali kakih 150 oseb, ki so se v času vstaje v škofjeloškem okraju priključile k banditom in se nato vrnile domov.

Na območju Nomnja smo prav tako uspeli zapreti okoli 40 oseb, ki so sodelovale pri postavljanju cestnih ovir in pri napadu na oddelek zaščitne policije. Iz posameznih zaslišanj smo dobili pomembne podatke o

(Nadaljevanje na 14. strani)

izgradnji in sestavi tolpa ter o storilcih ali o akcijah, ki so jih ti storili.» (166)

Zal nimamo podatkov, koliko upornikov, ki so se vrnil domov, je bilo aretiranih na območju občine Dovje in Jesenice.

Nemškemu okupatorju je ob množični vstaji postalo jasno, da je skoraj vse slovensko prebivalstvo na Gorenjskem na strani Osvobodilne fronte. Lahko je ugotavljal, da je velik del ljudi vedel, da se pripravljajo množična vstaja, pa vendar ni bilo izdajalcev. Nasprotno pa smo na primeru bohinskega kota videli, kako je po neuspehu vstaje raslo število tistih, ki so iz strahu ali zavestno naznanjali partizane. Okupator je lahko tudi spoznal, da imajo Slovenci kljub številnim odredbam nemških oblasti o obvezni oddaji orožja in streliva, ki so grozile celo s smrtno kaznijo, doma še orožje in strelivo. Zato je komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko 20. decembra 1941 izdal ukaz svojim izpostavam, naj se povežejo z enotami zaščitne policije, »da bi izvedli bliskovite preiskave prizadetih vasi.« O samem načinu teh preiskav je povedal sledeče: »Pri teh preiskavah ni treba aretirati samo kakšnih sumljivih ljudi, temveč je treba tam, kjer bi našli orožje in strelivo — in zadostuje že en sam samcati naboj — krivce ustreliti na kraju samem.« (167) Tisti dan ja izdal tudi navodilo, naj »tako brez izjeme zaplenijo vse radijske sprejemnike, ki jih imajo Slovenci, pustijo jih naj le pri uradih, Nemcih iz rajha in popolnoma zanesljivih volks-deutscherjih.« (168) Tako je bila Gorenjska prva slovenska pokrajina, kjer je okupator vsem Slovincem pobral radijske sprejemnike. V Ljubljani npr. je to storil šele v začetku aprila 1942.

VI. SKLEP

Vstaja na Gorenjskem decembra 1941. leta je bila prava množična vstaja, kakršne v letu 1941 ni bilo v nobeni drugi slovenski pokrajini. Po podatkih, ki jih je zbral Ivan Križnar, (169) se je v njej za krajši ali daljši čas z velikega dela Gorenjske priključilo k partizanskim enotam 665 novih borcev. Čeprav je bilo med njimi še vedno 356 delavcev, pa je bilo tudi že 175 kmetov. Pestra socialna sestava in raznolika predvojna politična pripadnost upornikov dokazuje, da so organizatorji dosegli širino, za katero sta si Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta prizadevali že od prvih dni narodnoosvobodilnega boja in še od prej.

Veliko število upornikov dokazuje, da so organizatorji imeli pri pripravi velik uspeh, morda celo večjega, kakor pa so pričakovali. V političnem pogledu so za vstajo izbrali pravi čas, tj. obdobje prvih nemških neuspehov na vzhodni fronti, prehoda rdeče armade v protiofenzivno, vstopa Združenih držav Amerike v vojno itd., razširjenost Osvobodilne fronte in pripravljenost ljudi za uresničevanje nje-nega programa, neuspeh nacistične okupa-cijske politike itd. Tudi v vojaškem pogledu je bil čas dobro izdelan, saj je bilo takrat na Gorenjskem zelo malo policijskih enot, približno toliko kot pred začetkom vstaje julija 1941. Niso pa seveda mogli vedeti, da se bodo razmere na Gorenjskem kmalu in korenito spremenile, saj so zaradi partizanske zmage pri Rovtahn prišle v deželo številne policijske in druge enote.

Tudi načrti posameznih štabov za prvi ofenzivni sunek so bili dobri in so z njimi povsod iznenadili okupatorja. Moral je priznati, da je bila vstaja »bliskovita in dobro organizirana« ter je zaradi tega moral v svoji nemoči naglo in hkrati opustiti 18 orožniških postaj. Toliko hkrati mu jih ni bilo treba opustiti nikdar več, niti takrat ne, ko so na Gorenjskem operirale že partizanske brigade. Kaže pa, da posamezni štabi niso imeli načrtov za trajnejše vojskovanje, tj. za primer, če jim ne bi uspelo z enim zamahom osvoboditi celih

območij. Menim, da je bila ravno v tem ena od temeljnih pomanjkljivosti priprav. Drugače namreč ni mogoče razumeti, kako je mogla večina upornikov na nekaterih območjih že po enem ali dveh dneh, tj. še preden je okupator poslal nove sile in jih začel z njimi zasledovati, oditi domov. To kaže tudi na to, da mnogi uporniki niso bili pripravljani, da se za vedno priključijo partizanom in so jih okupatorjeve grožnje ali obljube, spoznanje, da bo vojna še dolgotrajna, pomanjkanje orožja in opreme, prihod novih nemških policijskih in vojaških enot itd. demoralizirali, da so odšli domov. Po že zbranih podatkih so se vrnilo 403 uporniki. Manj demoralizacije in omahovanja je bilo v Poljanski dolini, kjer je bil Cankarjev bataljon in kjer je vstaja trajala dalj časa. Tam se je vrnila domov dobra polovica ali 156 novodošlih upornikov, medtem ko jih je v partizanih ostalo okoli 130. (170)

Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941 je pokazala tudi to, da rezultati ne morejo biti trajnejši, če ni poskrbljeno za orožje, strelivo, opremo, prehrano, bivališča itd. Na tako izpostavljenem območju, kot je Gorenjska, namreč ni mogoče imeti dalj časa večjega števila neoboroženih in neopremljenih partizanov, zlasti velja to za zimski čas in takšne snežne razmere, kakršne so bile pozimi 1941—1942. Menim, da so bili organizatorji vstaje na Gorenjskem decembra 1941 premalo pozorni na ta vprašanja, ki pa so se že kmalu pokazala kot zelo pomembna. Ni še pojasnjeno, ali so se organizatorji že prej dogovorili, da bodo stopili v akcijo 16. decembra (Cankarjev bataljon z napadom na postojanko Črni vrh, Prešernov bataljon z napadom na vlak in železniško postajo Nomenj in skupina v Dovjem in Mojstrani na tamkajšnji postojanki) ali pa so posamezne enote same izbrale čas napada. V vsakem primeru je bilo kljub šibkim sredstvom za zvezo opravljeno odlično. Nepojasnjeno je tudi, zakaj razmeroma močna skupina pod Stolom ni bila aktivna.

Kot smo videli, so organizatorji vstaje računali tudi na nerazpoloženje nemških vojakov, zlasti Luksemburžanov, za vojskovanje proti partizanom. Čeprav je po nekaterih podatkih baje prišlo do upora Luksemburžanov na Bukovem vrhu in pri Dražgošah, pa vendar ta, spričo velikega števila drugih nemških enot na Gorenjskem, ni bil kdo ve kako odločilen. Po nekaterih zanesljivih podatkih naj bi šele proslava rojstnega dne velike vojvodinje luksemburške v nekem javnem lokalu v Šentvidu nad Ljubljano v drugi polovici januarja 1942 povzročila aretacijo mnogih Luksemburžanov in njihov odgon v koncentracijska taborišča. (171) Edvard Kardelj je v svojem poročilu vrhovnemu komandantu Josipu Brozu-Titu 29. marca 1942 kritiziral gorenjsko partijsko vodstvo in partizanski štab, da se nista znašla in pravočasno vključila upornike v partizanske enote (to velja samo za nekatera območja) in nista tudi znala izkoristiti upora Luksemburžanov. (172)

Kljub nekaterim pomanjkljivostim je bila množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941 zelo pomembna. Ostala je v zavesti narodnoosvobodilnega gibanja in tudi okupatorja kot eden najpomembnejših dogodkov v vsem času vojne. Ker je zlasti z začetnim uspehom pokazala moč Osvobodilne fronte in partizanstva, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo na njenih izkušnjah začelo pripravljati načrt za osvoboditev Gorenjske v spomladanski ofenzivi, (173) nemški okupator pa je zaradi neugodnega obračuna svoje dotedanje okupacijske politike v Sloveniji — in decembrska vstaja na Gorenjskem je bila vsekakor njegova najbolj neugodna postavka — sklenil ponovno odložiti že dvakrat odloženo priključitev slovenske Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. (174)

OPOMBE

(1) M. Mikuz: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 255—270 (navajam: Mikuz, Pregled NOB); I. Križnar: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Stajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966, št. 1—2, str. 318—321 (navajam: Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev); T. Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942. TV-15, 28. 5.—1. 10. 1968.

(2) Ivan Bertonec-Johan: Ljudska vstaja v zgor-njem delu Gorenjske leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, št. 1—2, str. 371—386 (navajam: Bertonec, Ljudska vstaja); M. Žakelj: Ob dvaj-setletnici decembrske vstaje. Loški razgledi, VIII, 1961, str. 27 (navajam: Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje); I. Jan, Dražgoše. Ljubljana 1961, str. 31—50 (navajam: Jan, Dražgoše); F. Dijak: Decembrska vstaja v blejako-bohinjskem kotu. Gorenjska v borbi za svobodo. Kranj 1961, str. 34—36 (navajam: Dijak, Decembrska vstaja); isti: Čuvarji slovenskih domov. Boj pod Triglavom. Gorje pri Bledu 1966, str. 92—101 (navajam: Dijak, Čuvarji); I. Jan: Viharni december na Gorenjskem. Borec, 1961, str. 655—662 (navajam: Jan, Viharni december); F. Konobelj-Slovenko in Ivan Vovk-Zivan: Decembrska vstaja v zgornji savski dolini. Gorenjska v borbi za svobodo. Kranj 1961, št. 5, str. 37—42 (navajam: Konobelj-Vovk, Decembrska vstaja).

(3) Glej Dokumente ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 77, 85, 86, 94, 103, 104 in 120.

(4) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94.

(5) Miha Marinko: Moji spomini. Ljubljana 1971, str. 257—258 (navajam: Marinko, Spomini).

(6) Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, Bilten 1. 10. 1941, str. 71—74. Kolikor vem, je poročilo v Bil-tenu edini ohranjeni pisani vir iz tistega časa, ki govori o sestanku v Stolicah. Zato bi bilo treba popraviti Marinkov podatek v Spominih o dokumentih, ki so ostali v arhivu Vrhovnega štaba. (Marinko, Spomini, 258).

(7) Npr. P. Morača: Vstaja 1941. Komunist 27. avgust 1971.

(8) Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968, str. 363 do 372.

(9) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 98.

(10) Med Ljubljano in drugimi jugoslovanskimi revolucionarnimi žarišči. Ljubljana v ilegali, I. knj., str. 77 in 84—88.

(11) Da je Tito dal nek tovrsten predlog, bi sledilo iz poročila F. Leskoška konec novembra 1941, v katerem pravi: »Velika napaka je bila, ker smo imeli čete na več krajih po Sloveniji brez stika z Gl. štabom in nismo, kakor piše v vašem pismu, koncentrirali večje moči na enem kraju in razdelili terena. Mi smo to pred padcem snega sicer začeli in določili teren, kakor je predlagal Stari. (Podčrtal T. F.) SNEG je pa sovražnik izkoristil za udarec. Naši pa protitudarca niso vrnili, ampak (so) se zasledovani od sovražnika razbežali. Mi sedaj to napako popravljamo in z navodili nam boste pri tem mnogo koristili. Priznati moramo, da smo mnogo zamudili.« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 86). Ker v tem poročilu piše, da se niso prešli Titovega pisma (verjetno iz srede oktobra 1941), gre verjetno za Titov ustni predlog Leskošku in Marinku v Stolicah ali Užicu v Srbiji.

(12) Mikuz: Pregled zgodovine NOB, 264—271.

(13) Pr. Marinko, Spomini, 261—262.

(14) Naredba glavnega poveljstva slovenskih parti-zanskih čet štabu I. grupe odredov 29. IV. 1942 o nalo-gah I. grupe v zvezi z načrtom glavnega poveljstva za vstajo na Gorenjskem (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knj. 2, dok. 64 — navajam: Zbornik dok. NOV); pismo E. Kardelja Titu 29. III. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 151).

(15) Glej poročilo CK KPS 5. XII. 1941. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94.

(16) Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 2, dok. 24.

(17) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 86.

(18) Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 81.

(19) Glej Dokumente ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 86, op. 2.

(20) Archivio Centrale dello Stato, Roma, Direzione generale P. S., Div. aff. gen. e ris., 1930—1955, anno 1941, busta 8.

(21) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 86 in 94.

(22) Pismo vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov Jugoslavije 2. I. 1942 izvršnemu odboru OF. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 110.

(23) Jeseni 1941 je CK KPS imenoval novi pokra-jinski komite KPS za Gorenjsko, ki so ga sestavljali: sekretar Tone Dolinšek-Metod in člani Lojze Kebe, Stane Zagar, Jože Gregorčič, Tomo Brejc in Mira Tomšič. Novembra 1941 sta CK KPS in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet imenovala štab gorenjskih partizanskih enot. Komandant tega štaba je postal Stane Zagar, namestnik komandanta Jože Gregorčič in politkomisar Lojze Kebe. Jože Gregorčič je bil tudi komandant Cankarjevega bataljona, medtem ko je bil politkomisar bataljona Ivan Bertonec-Johan.

(24) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94.

(25) Glej op. 20!

(26) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 103.

(27) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94.

(28) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 31.

(29) Stenografski zapisnik razgovora dr. A. Beblerja s podpolk. J. Vujoševićem in maj. Z. Klanjščkom 26. X. 1951, arhiv CK ZKS.

(30) Pismo, ki ga je dr. A. Bebler 1951. leta hranil še pri sebi, še ni objavljeno.

(31) A. Bebler: Prvo partizansko leto v Ljubljani in Sloveniji. Spominski sestavek, arhiv CK ZKS.

(32) Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 78, op. 2; Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I, str. 257.

(33) Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje, 24.

(34) Ivan Križnar: Kranjske partizanske enote v letu 1941. Zbornik arhiv 1870. Kranj 1970, str. 19.

(35) Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 78, op. 2.

(36) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94 in 104.

(37) Dare Jeršek: Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941–1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, št. 1–2, str. 224–225.

(38) Webrovo poročilo Drumblu 7. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.

(39) Webrovo poročilo Drumblu 14. 11. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.

(40) Bertonec, Ljudska vstaja, 393. Poročilo orožniške postaje Podnart-Kropa 1. 1. 1942, arhiv IZDG, nereg. grad.

(41) T. Ferenc: Štiri Heydrichova poročila o sabotažnih, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, L. letnik, 1965, str. 8–12.

(42) Prav tam.

(43) Scherberjevo poročilo Handlu 24. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 22.

(44) Drumblovo poročilo 25. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1003. O begu prebivalcev vasi Razbore čez mejo glej poročilo orožniške postaje Šmartno pri Litiji 15. decembra 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(45) Slovenski poročevalec 22. 11. 1941 (SPor., ponatis 1951, str. 195).

(46) Slovenski poročevalec 15. 12. 1941 (SPor., ponatis 1951, str. 218).

(47) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94.

(48) Pismo Emilija Petersa iz Luksemburga predsedniku občinske akupščine Litija 14. II. 1968, kopija v arhivu IZDG. Centralni komitee KPJ je v svojem pismu CK KPS 1. I. 1942 spraševal tudi o prestopu nemških vojakov na partizansko stran: »Poročajte nam o prestopu 120 Nemcev na vašo stran. Ker je to prvi slučaj v naši borbi, nam pišite podrobneje o tem.« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 109). Iz tega podatka bi morda lahko sodili, da je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet predvidevalo, da bo toliko Luksemburžanov vstopilo v partizane.

(49) Slovenski poročevalec 15. 12. 1941 (SPor., ponatis 1951, str. 218).

(50) Križnar, Kranjske partizanske enote, 18 do 20; isti: Cankarjev ali gorenski bataljon do decembrske vstaje. Borec, 1971, št. 10, str. 611–612.

(51) Bertonec, Ljudska vstaja, 390–392.

(52) Poročilo CK KPS 5. XII. 1941, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 94.

(53) Poročilo orož. postaje Begunje 14. 11. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.; sporočilo orož. okrožja Kranj 20. 11. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj; Bertonec, Ljudska vstaja, 392; Slovenski poročevalec 15. decembra 1941 (SPor., ponatis 1951, str. 217). Glede števila justificaranih so podatki različni. Slovenski poročevalec navaja 9 oseb in tudi njihova imena, razen enega. Bertonec navaja število 7, enako število navaja poročilo komandanta orožništva za južno Koroško z dne 7. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130).

(54) Tako je npr. dr. Rainer 18. 12. 1941 v mestni hiši v Kranju govoril: »Ugotovljeno je, da je imela tolpa v gorah taborišče, da so se v bližini nahajala selišča, katerih prebivalci so vedeli, da se tam nahajajo taborišče, in ki so podpirali tolpe s tem, da so jim prinašali živila in poročila.« (Karawanken Bote 24. 12. 1941).

(55) Bertonec, Ljudska vstaja, 394. ne navaja sovražnikovih izgub. Jan pa v svojih »Dražgošah«, str. 19, pravi, da je padlo 6 sovražnikov.

(56) Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130.

(57) Poročilo orožniške postaje Železniki 11. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(58) Prav tam.

(59) Le-ta je bil od 1. decembra 1941 v Cankarjevem bataljonu, a soga konec decembra 1941 poslali v Polhograjske Dolomite, kjer ga je 27. 12. 1941 na Toškem čelu ujela italijanska patrulja. (Poročilo poveljstva XI. arm. zbora 28. 12. 1941, Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 259). Zapisnik zaslišanja hrani arhiv IZDG, f. 656 (it.).

(60) Glej op. 57!

(61) Akcijsko povelje namestnika poveljnika redarstvene policije Alpen land na Bledu 16. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10. Takrat so v taboru našli prvo številko glasila glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet »Slovenski partizani«. Polkovnik Handl jo je ukazal prevesti v nemščino in je prevod poslal vsem policijskim enotam in vsem orožniškim okrožjem. (Arhiv IZDG, f. 17)

(62) Handlovo povelje 12. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(63) Bertonec, Ljudska vstaja, 395–397; isti: Velika zmaga Cankarjevega bataljona v Rovtjih. Gorenjska v borbi za svobodo, 1961, št. 5, str. 27–28; M. Pavlin: Bilo je 12. decembra 1941. Borec 1961, št. 12, str. 663–665; Jan, Dražgoše, 20–30.

(64) Poročilo poveljstva XI. arm. zbora na Vrhniki ju imenuje »due battaglioni territoriali«. (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 205).

(65) Po nekem drugem italijanskem poročilu naj bi 13. 12. ob 11. uri »prišli na kraj borbe okrepitev vojske in policije iz Škofje Loke, ki so preiskale teren s 4. vojaškimi in 3 orožniškimi (beri: policijskimi — op. T. F.)

četami, vendar brez uspeha.« (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 215).

(66) Brzojavka poveljstva XI. arm. zbora št. 11. armade 14. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1 dok. 204).

(67) Brzojavka poveljstva XI. arm. zbora št. 11. armade 14. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 205).

(68) Mascusova brzojavka Nowotnyju 15. 12. 1941 ob 16.21 uri, NAW, T-175, navitek 10.

(69) Mascusova brzojavka Nowotnyju 15. 12. 1941 ob 18.45 uri, NAW, T-175, navitek 10.

(70) Nowotnyjeva brzojavka 72. in 171. rez. pol. bat. 15. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(71) Prav tam.

(72) Program pokrajinskega prop. urada NSDAP za Koroško 6. 12. 1941; Handlovi posebni povelji 9. in 16. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(73) Handlovo posebno povelje 16. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(74) Handlovo akcijsko povelje 16. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(75) Karawanken Bote 24. 12. 1941.

(76) Zaslišanje dr. Rainerja, arhiv RSNZ SRS.

(77) Zaslišanje polkovnika Helmuta Mascusa v zavezniškem taborišču Vilvorde pri Bruslju 28. 3. 1946, prepis zapisnika v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

(78) Dnevno povelje št. 5 pol. akc. štaba Jugovzhod 9. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 10.

(79) Prepis brzojavke s strani inšpektorja redarstvene policije v Salzburgu 13. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 10.

(80) Prav tam.

(81) Schreyerjeva brzojavka iz Maribora polkovniku Mascusu v Celovec 15. 12. 1941 ob 17.40, NAW, T-175, navitek 10; Karawanken Bote 24. 12. 1941.

(82) Schreyerjevo dnevno povelje št. 2 z dne 2. januarja 1942, NAW, T-175, navitek 10.

(83) Brzojavka redarstvene policije Berlin Schreyerju 17. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(84) Blocherjeva brzojavka Winkelmannu 15. decembra 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(85) Brzojavka urada inšpektorja redarstvene policije v Salzburgu poveljniku redarstvene policije Maribor 15. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(86) Brzojavka urada redarstvene policije Berlin poveljnikom in inšpektorjem redarstvene policije v Stuttgartu, Hamburgu, Münstru, Hannoveru, Mariboru in Pragi ter Kolnu 18. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(87) Sporočilo poveljnika redarstvene policije Dresden Schreyerju 19. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(88) Sporočilo inšpektorja redarstvene policije Salzburg Schreyerju 28. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(89) Handlovo povelje 22. 12. 1941, arhiv IZDG.

(90) Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Blocherju 16. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(91) Blocherjevo dnevno povelje št. 5, z dne 9. januarja 1942, NAW, T-175, navitek 10.

(92) Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 3. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 10. Smučarske oddelke sta policija in orožništvo na Gorenjskem pripravljala že prej. Tako je orožniški vodja za Radovljico podpodročnik Scherber že 10. decembra 1941 začel zbirati po vsej Gorenjski orožniško smučarsko patruljo za hajko po Mošenjski planini 16. decembra 1941. Dne 19. decembra pa je polkovnik Handl sporočil okrožnim orožniškim vodjem v Celovcu, Spittalu, Lienzu in Kranju, da je šef nemške policije z brzojavko dne 17. decembra naročil, naj izurjene smučarje takoj pripravijo za akcijo na Gorenjskem. (Povelje orož. okrožja Kranj 10. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj; Handlovo sporočilo 19. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj).

(93) Sporočilo poveljnika redarstvene policije v Pragi Schreyerju 21. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(94) Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 21. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(95) Schreyerjeva »navodila za akcije tankovskega ogledniškega voda«, NAW, T-175, navitek 10.

(96) Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 29. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(97) Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 19. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(98) Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 5. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 10.

(99) Brzojavke šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 19., 20. in 23. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(100) Za adjutanta so mu dodelili kapetana Axa, ki je bil tedaj njegov adjutant v Berlinu. Vendar ni podatkov, da bi polkovnik Franz že januarja 1942 prišel na Gorenjsko, temveč je prišel s svojim polkom šele julija 1942. (Brzojavka šefa redarstvene policije Berlin Schreyerju 8. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 10; Hermann Franz: Gebirgsjäger der Polizei, Bad Nauheim, 1963, str. 13–38).

(101) Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje, 27; Bertonec, Ljudska vstaja, 397; Jan, Dražgoše, 27–30; Cveto Novak: Rašiška četa. v Ljubljana v ilegali, I. str. 375–379.

(102) Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje, 25.

(103) Prim.: Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev, 324.

(104) Prav tam.

(105) Handlovo poročilo 7. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130).

(106) Orts-Chronik der Ortsgruppe NSDAP Schwarzenberg, Muzej ljudske revolucije Slovenije. Isti vir pravi, da so partizani odvedli tudi Georga Bucha in da so ga ljudje drugi dan našli ubitega.

(107) Povelje orož. glavarstva Kranj 22. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 211); Bertonec, Ljudska vstaja, 397; Jan, Dražgoše, 35.

(108) Handlovo poročilo 7. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130); Jan, Dražgoše, 35.

(109) Poročilo orož. okrožja Kranj Handlu 19. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj.

(110) Povelje orož. glavarstva Kranj 13. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj.

(111) Handlovo povelje 18. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj.

(112) Telefonsko sporočilo orož. postaje Škofja Loka orož. okrožju Kranj 21. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj; Handlovo poročilo 7. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130); Vdor partizanov v škofjeloške zapore decembra 1941. Loški razgledi, VIII, 1951, str. 32–48; povelje orož. glavarstva Kranj 22. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 211).

(113) Handlovo poročilo 7. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130).

(114) Poročilo o dogodkih v Poljanski dolini 23. in 24. 12. 1941, fond blejske podružnice drž. prop. urada NSDAP za Koroško, arhiv IZDG, f. 1003.

(115) Poročilo drž. prop. urada NSDAP za Koroško 25. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1003.

(116) Slovenski poročevalec 6. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 2).

(117) Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 215.

(118) Orts-Chronik der Ortsgruppe NSDAP Schwarzenberg, Muzej ljudske revolucije Slovenije.

(119) Glej op. 116!

(120) Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje, 25.

(121) Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev, 324.

(122) Glej op. 114!

(123) Iseppovo sporočilo orož. postajam 21. 12. 1941; Iseppovo sporočilo Handlu 22. 12. 1941, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj.

(124) Poročilo št. III, bat. 24. pol. polka, nekdanja 93. rez. pol. bataljona delovnega svetnika Kranj 2. 12. 1942, arhiv IZDG, f. 915, imenski seznam padlih v mlinski knjigi vojaške pokopališča Kranj, prepis v Arhivu Slovenije, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, f. 11. M. Žakelj v svojem članku »Ob dvajsetletnici decembrske vstaje«, str. 28, pravi, da je imel sovražnik pri Škobilvi kmetski 15 mrtvih, kar je povsem verjetno.

(125) Telefonsko sporočilo orož. okrožnega vodje Kranj Iseppa št. 1807 ad 41, arhiv Gorenjskega muzeja Kranj; dopis poveljstva 44. rez. pol. bataljona 14. 1. 1942, arhiv IZDG, nereg. grad.; dopis orož. postaje Škofja Loka 31. 1. 1942, arhiv IZDG, nereg. grad.

(126) IV. Teil der Geschichte der R. In. XVIII. vom 1. Oktober 1941 bis 31. Dezember 1941, S. 45, NAW, T-77, navitek 750.

(127) Jan, Dražgoše, 49. Prav tam tudi o represalijah nemškega okupatorja na Valterskem vrhu in v Vinharjih.

(128) Poročilo poveljstva XI. arm. zbora št. 11. armade 28. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 222).

(129) Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje, 28–29; Jan, Dražgoše, 50; Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev, 325.

(130) Handlovo poročilo 31. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 137).

(131) Poročilo orož. postaje Selca 3. 1. 1942, arhiv IZDG, nereg. grad. Bertonec, Ljudska vstaja, 402, pravi, da je bataljon prispeval v Dražgoše šele 31. 12. 1941.

(132) Dijak, Decembrska vstaja, 34–36; Jan, Viharni december, 655–661; Dijak, Čuvarji slovenskih domov, 139–143; Janovi in Dijakovi podatki glede zbornega mesta Prešernovega bataljona se nekoliko razlikujejo (Gorjuše, šola v Koprivniku, gostilna v Koprivniku), vendar je po takratnih izjavah upornikov na orož. postaji Srednja vas za gotovo bilo v Koročevi gostilni v Koprivniku.

(133) Izjava Antona Medje na orož. postaji Srednja vas 17. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(134) Glej op. 132!

(135) Poročilo orož. okrožja Radovljica Handlu 24. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 22; poročilo orož. postaje Bohinjska Bela, 16. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad. To poročilo natančneje navaja sledeče akcije: a) presekanje telefonskih žic pri Bohinjski Beli 15. 12. med 5.17 in 6.22 uro. b) presekanje telefonskih žic pri postajališču Soteska 16. 12. ob 6.30 uri. c) odvoz 30 kramпов, 30 lopat in 60 kg nafte iz Mariničeve koč, dne 16. 12. ob 7.30 in vzpostavitev cestne zapore iz podrtih dreves.

(136) Handlovo poročilo Mascusu 17. 12. 1941, NAW, T-175, navitek 10.

(137) Izjava Franca Sodje na orož. postaji Srednja vas 15. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(138) Zapisnik zaslišanja A. Sodje in drugih na orož. postaji Srednja vas 15. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(139) Ereignismeldung UdSSSR Nr. 171 des Chefs der Sipo und des SD, Berlin 20. 2. 1942, NO-4412, str. 9–10.

(140) Dijak, Decembrska vstaja, 35–36; isti, Čuvarji slovenskih domov, 92–96.

(141) Jan, Viharni december, 655–661.

(142) Poročilo orož. postaje Srednja vas 24. 6. 1942, arhiv IZDG, nereg. grad.

(143) Izjava A. in M. Dijak na orož. postaji Srednja vas 16. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(144) Poročilo orož. postaje Bohinjska Bistrica 29. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.; Handlovo poročilo 7. 1. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2, dok. 130); Dijak, Decembrska vstaja, 36; isti, Čuvarji slovenskih domov, 96–98.

(145) Sporočilo št. XI. arm. zbora št. 11. armade 16. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1, dok. 206); poročili obmejne urada javne varnosti Podbrdo 17. in 23. 12. 1941, arhiv VZL, škatla 883, f. 4.

(146) Dijak, Decembrska vstaja, 36; Jan, Viharni december, 660–661. Jan pravi, da je bil tudi v bohinjskih vaseh na delu izdajalec, ki se je še pred neuspešnim partizanskim napadom na Nomenj vozil s sanmi okoli in razglašal, da vstaje ne bo.

(147) Poročilo orož. okrožja Radovljica Handlu 24. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 22.

(148) Poročilo orož. postaje Bohinjska Bistrica, 29. 12. 1941, arhiv IZDG, nereg. grad.

(149) Poročilo orož. postaje Bled 1. 1. 1942, arhiv IZDG, nereg. grad.; Dijak, Čuvarji slovenskih domov, 96–97.

(150) Zapisnik izjave A. Dijaka na orož. postaji Bohinjska Bistrica, 4. 1. 1942. arhiv IZDG. nereg. grad.

(151) Poročilo orož. postaje Bled 3. 1. 1942. arhiv IZDG. nereg. grad.: Dijak. Čuvarji slovenskih domov, 97.

(152) Poročilo orož. postaje Bohinjska Bistrica 14. 1. 1942. arhiv IZDG. nereg. grad.: Dijak. Čuvarji slovenskih domov, 98.

(153) Prav tam.

(154) Zapisnik zaslišanja na orož. postaji Bohinjska Bistrica 13. 1. 1942. arhiv IZDG. nereg. grad.

(155) Orož. postaja Bohinjska Bistrica je 14. 1. 1942 menila: »Domnevamo, da se ta komunistična tolpa nahaja v navedenih športnih kočah.« (Glej op. 152!)

(156) Mikuž, Pregled zgodovine NOB, 260; Dijak, Čuvarji slovenskih domov, 98-101. Še pred tem sovražnikovim napadom se je vrnilo nekaj upornikov, doma iz Koprivnika in Gorjuš. Nemška policija jih je aretirala 16. januarja 1942 in jih z Dijakovimi obremenilnimi izjavami odposlala v begunjske zapore. (Poročilo orož. postaje Bohinjska Bistrica 17. 1. 1942. arhiv IZDG. nereg. grad.)

(157) Poročilo orožniške postaje Srednja vas 14. 3. 1942. arhiv IZDG. nereg. grad.: objava višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju 17. 4. 1942 o ustrelitvi 50 talcev (Zbornik dok. NOV, VI/2. dok. 158.)

(158) Konobelj-Vovk, Decembrska vstaja, 37-42; Mikuž, Pregled zgodovine NOB, 260; Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev, 324-325; Jan., Viharni december, 661; poročilo orož. postaje Dovje 28. 12. 1941 (Zbornik dok. NOV, VI/1. dok. 220).

(159) Poročilo orož. okrožja Radovljica Handlu 24. 12. 1941. arhiv IZDG. f. 22.

(160) Navodilo orož. okrožja Radovljica 17. 12. 1941 (Zbornik NOV, VI/1. dok. 207).

(161) Do sedaj so posamezni pisci govorili le o opustitvi 9 orožniških postaj v radovljiškem okrožju, ker niso poznali enakih ukrepov v kranjskem okrožju.

(162) Poročilo orož. okrožja Radovljica Handlu 24. 2. 1942 (Zbornik dok. NOV, VI/2. dok. 144).

(163) Ereignismeldung UdSSSR des Chefs der Sipo und des SD, Berlin, 2. 1. 1942, NAW, T-175, navitek 234.

(164) Prav tam.

(165) Glej op. 139!

(166) Prav tam.

(167) Handlova okrožnica 25. 12. 1941. arhiv IZDG. f. 17.

(168) Handlova okrožnica št. 582/41 z dne 25. 12. 1941. arhiv IZDG. f. 17. Čeprav imata obe Handlovi okrožnici enako številko delovodnika in ju je Handl izdal isti dan, tj. 25. 12. 1941, sta vendarle različne vsebine.

(169) Križnar, Socialna in politična pripadnost borcev, 325.

(170) Prav tam.

(171) Pismo Emileja Petersa iz Luksemburga predsedniku občinske skupščine Litija 14. 2. 1968, kopija v arhivu IZDG.

(172) Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 151.

(173) V svojem pismu Titu z dne 29. 3. 1942 je E. Kardelj zapisal: »Na Gorenjskem je poleg Ljubljanske pokrajine središče naše oborožene akcije. Z njo imamo za prihodnji mesec važne načrte, o katerih bom doli govoril.« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. 151).

(174) M. Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Stajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis 1952/53, str. 733-765; T. Ferenc: Okupacijski sistem v Sloveniji 1941 do 1945. Naša obramba, 1969, št. 5, str. 46-47.

IVAN JAN

DRAŽGOŠKA BITKA – PLAMENICA UPORA V PODJARMLJENI EVROPI

OB 40-LETNICI

KO VSE SE JE BALO IN VSE TREPETALO,
STE VI SE UPRLI, POGLEDALI SREPO SMRTI V OBRAZ!
IN KAR JE LE TLELO,
SE JE RAZGORELO,
ZAJELO V SVOJ PLES JE SLEHERNO VAS!

Z OGNJENIM ORALOM STE RILI V LEDINO
IN TOLKLI, SEJALI Z UPORNO ROKO,
DA V NAS BI ŽIVELI,
NE VEČ HLAPEČVALI,
ZARAŠČENI KREPKO V TO SVOJO ZEMLJO!

Najprej je treba spregovoriti nekaj besed o Cankarjevem bataljonu, o partizanski enoti, ki je bojevala boj v Dražgošah in še prej. Povedati je treba nekaj o trdih razmerah, v katerih je deloval, o silah, s katerimi se je moral spopadati in o času, kraju in zimi, ki so predstavljali trdo ledino, v katero je oral globoke uporniške brazde.

Cankarjev ali tudi Gorenjski bataljon imenovan, takrat največja partizanska enota na Slovenskem, ki je svoj vrh dosegel z dražgoško bitko, je bil že po svoji sestavi izrazito proletarska enota. V njem se je zbral revolucionarni cvet gosto naseljene, industrijsko razvite in z gostim cestnim in železniškim omrežjem preprežene Gorenjske. To enoto so sestavljali borci z Jesenic, iz Tržiča, Kranja, Skofje Loke, iz ljubljanske okolice, ki teži proti Gorenjski in njim so se v decembrski vstaji priključili poljanski puntarji, predvsem bajtarji in vaški proletariat. Njegove vojaške akcije so bile zlasti v prvem obdobju hkrati tudi pomembni politični zamahi, ki so po Gorenjski pušali vidne sledi in tudi presegali meje dogajanja. Ta bataljon je že tedaj opustil taktiko zadrževanje le v enem kraju in je številne akcije izvajal skoraj prek svoje močnosti. Med Cankarjevci so bili tudi trije španski borci, vodili pa so jih revolucionarji in junaki: Stane Zagar, Jože Gregorčič, Lojze Kebe, Ivan Bertonec, Jaka Bernard, Franc Benedičič, Jože Krajc-Žakelj, Matija Udvanč-Vajs in drugi.

Ko se je bataljon, sestavljen iz Jelovške in Jeseniške čete, konec oktobra 1941 zbral na prijaznem Mohorju nad Selško dolino, je začel s številnimi akcijami. Z Mohorja ni daleč do Kranja ne do Skofje Loke. Selška dolina je tik pod vnožjem, Poljanska malo dlje in tudi Jelovico je bilo mogoče naglo doseči. Če bi bila potreba, še nemško-italijanska meja v Dolomitih ni bila nedosegljiva. To jesen je padel sneg že 23. oktobra in v hribih ni več skopnel. To je bila že znatna ovira za partizane, toda Cankarjevci so hodili v akcije ves november, v začetku decembra pa se je vodstvo že pripravljalo na zimsko vstajo, za katero je navodila dal že konec novembra Centralni komite komunistične partije Slovenije. Če se ob tem spomnimo na prvo veliko sovražno ofenzivo na osvobojeno partizansko ozemlje v Srbiji, bomo laže razumeli, da je bilo to v duhu Titovega povelja in povelja Vrhovnega štaba, naj partizanske enote z različnimi akcijami in vstajo v drugih pokrajinah razbremenjujejo ogrožene osrednje sile, iz katerih je kmalu nato nastala I. proletarska brigada.

Ta zimska mobilizacija in vstaja naj bi razgibali vso Gorenjsko, o čemer so govorili

voditelji upora v začetku decembra pri Tomažinu-Kocjanu v Bukovščici. Namen vstaje je bil, da bi za orožje poprijel večji del Gorenjske, zakaj Nemci so pripravljali nova množična preseljevanja, kar je bilo treba preprečiti. Nekatere nemške enote, kot so bili Luksemburžani, se niso strinjale z nacističnimi načrti. Čeravno je vodstvo sodilo, da nemške sile na Gorenjskem tedaj niso bile majhne, je menilo, da so tla kljub zimi za razvoj vstaje ugodna.

Tako je bataljon po kratkem spopadu 9. decembra 1941 krenil proti Poljanski dolini. Kmalu se je spopadel z nemško patroljo, pri čemer sta bila ranjena dva stražmojstra. Nemci so začutili, da se je bataljon premaknil. Takrat je bilo v njem dvainosemdeset mož, predvsem že prekaljenih prvoborcev, ki so bili potem jedro in hrbtenica vstaje in tudi dražgoških bojev.

Cankarjev bataljon, ki se je dotlej zadrževal na Mohorju, je med 11. in 12. decembrom prišel v Rovt v hribovsko vasico nad Skofjo Loko, v kraj, ki je zaslovel po kratkem, a ostrem spopadu, ko je od dvainpetdesetglave nemške kolone 181. rezervnega policijskega bataljona padlo 45 mož, štirje pa so bili ranjeni. Na partizanski strani so tedaj padli le trije borci. Padli so: Jože Saksida iz Lesc, Jože Bizjak iz Begunj in Jaka Salamon z Jesenic. Cankarjevci so zaplenili 38 pušk, 3 puškomitraljeze, 3 brzostrelke, 6 pištol, okoli 80 ročnih bomb in precej druge municije in vojaške opreme, kar je bil dotlej največji vojaški uspeh in plen slovenskih partizanov. Bataljon je bil posledje odlično oborožen, partizani so dobili tudi prve brzostrelke.

Ugled partizanov je po vsej pokrajini zelo porasel. Vzdušje za začetek vstaje je bilo vse boljše. Namesto pomiritve, ki so si jo Nemci obetali ob prihodu novega gauleiterja dr. Rainerja, ki je zamenjal neizobraženega in surovega Kutschero, so morali priznati, da so ranljivi tudi sredi »Südkarnten« - Južne Koroške, kmalu »Oberkrajna«, ki so ga imeli za svojo pokrajino. Za zmago v Rovtu je bil Cankarjev bataljon odlikovan s slovensko partizansko zastavo, ki mu jo je dodelilo Glavno poveljstvo partizanskih čet, kar je objavil Slovenski poročevalec 30. decembra 1941.

Uspeh v Rovtu je bil nekaj znak za začetek množične vstaje ne le v Poljanski dolini, temveč tudi v Bohinju, v blejski in jeseniški okolici ter v gornjesavski dolini (tega tu in zdaj ne opisujem). Cankarjevci so dvignili na noge vso Poljansko dolino, udarjali po postojankah in tako zbrali v svojih vrstah okoli štiristo novih upornikov, ki pa večinoma niso bili oboroženi. Ves teden so prihajali novinci, bataljonske enote pa so delovale v vse smeri. Skupina Cankarjevcev je vdrla celo v škofjeloške zapore, s čimer je še bolj zrasla vera v partizansko moč.

MARJAN ČUFAR

Pokojnemu Plantanu

*Spoznan si bil
za votlo oblačilo,
za usmrajen kačji lev –
nevidno sled,
ko si v brezveternem brezpotju
iskal milo,
da drugim bi umil roké –
z jezika med.*

*Spoznan si bil
za trhlo kri razuma,
čeprav zapolnil prazne
si votline.
A v izgorljivem siju
nenavadno tiho
zapustil spolzkih
si teles divjine.*

*Morda nekoč zakrvavijo zvezde
ali izginejo sledi
v stepnem snegu.
Navzočnost tvojih pesmi,
ki so v vetru,
bo na pomlad spet
stekla po ledenem bregu.*

Požgane Dražgoše

Nemci so se znašli pred odločitvijo; ali popustiti pred razplamtevaajočo se ljudsko vstajo in se utrditi v postojankah ali pa to gibanje zadušiti z vsemi sredstvi. Razumljivo je, da v času, ko so ogrožali Moskvo in ko so Japonci že napadli Pearl Harbour, niso smeli popustiti v krajih, ki so jih potrebovali zaradi vojaških, gospodarskih in političnih razlogov. Začeli so se pripravljati na končni obračun s partizani, predvsem s Cankarjevim bataljonom. Nedvomno so bili prepričani, da Gorenjske ne bodo pomirili prej, dokler ta enota ne bo uničena. O tem jih je prepričalo tudi dejstvo, da so uporniki z orožjem prepodili preseljevalno ekipo, ki je hotela iz Poljanske doline izseliti večje število ljudi. Nemci so izgubili celo dva oklopna avtomobila in več policistov.

Zato so iz vseh večjih krajev Gorenjske vozili policijo in vojaštvo ter se z močnejšimi silami zapodili v škofjeloške hribe. V tem času so bile v zasedeni Gorenjski naslednje posadke varnostne policije (Schutzpolizei):

- 182. rezervni in 325. policijski bataljon v Kranju (prišel iz Krakova),
- 171. rezervni policijski bataljon v Radovljici,
- 93. rezervni policijski bataljon na Bledu,
- 44. rezervni policijski bataljon v Škofji Loki (prišel iz Leipziga in Češke) in
- 181. rezervni policijski bataljon v Kamniku.

Dokument, ki govori o varnostnih ukrepih na Južnem Koroškem, kakor so nacisti imenovali Gorenjsko, in ki ga je podpisal poveljnik oboroženih sil za to pokrajino, nadalje pravi:

»Razen tega pridejo v bližnji prihodnosti še posebne formacije (oklopna vozila, kamioni, protitankovski topovi).

Te trenutno neugodne razmere nas sili-jo k širokopoteznim odločitvam in k tesnemu sodelovanju vseh oboroženih sil...«

Poleg naštetih so bile takrat na Gorenjskem še enote z naslednjimi oznakami:

- 499. pehotni rezervni bataljon v Škofji Loki,
- 857. bataljon deželnih strelcev s štabom na Jesenicah in s četami na Jesenicah, v Radovljici, na Bledu in v Bohinju,
- 322. bataljon deželnih strelcev, 18. decembra 1941 v Domžalah in
- deli 510. bataljona deželnih strelcev, 30. decembra v Radovljici,
- poleg navedenih pa še druge.

Iz maloštevilnih nemških dokumentov tistega časa je nemogoče navesti in ugotoviti natančno število nemških moči, ki pa je bila nedvomno v tem času precej večja, zakaj okrepitev so dovažali tudi iz Avstrije in od drugod.

Prišlo je do večdnevih hudih bojev na Valterskem in Bukovem vrhu, ki so bili

končani 29. decembra. Pri tem so z zapiranjem polhograjske strani sodelovale z Nemci tudi italijanske enote.

Neoborožena množica upornikov je začela odtekati s hribov. Nemci so planili po hribovskih prebivalcih, Cankarjevi pa so se preuredili in razmišljali o novih načrtih.

Vodstvo Cankarjevega bataljona je spoznalo, da bo treba poiskati drug primernejši kraj, kjer se bo enota odpočila in uredila za nove akcije. Odločili so se za Dražgoše, prijazno hribovsko vas na južnih obronkih Jelovice v Selški dolini. Za ta kraj so se odločili zato, ker je bil po splošnih ocenah zelo primeren za oprambo in tudi za umik.

Ob odhodu iz Poljanske doline so se razdelili v več skupin in to selitev spremenili v bojni pohod. Ena skupina je minirala železniški most pri Besnici blizu Kranja, druga je izvedla obsežno prehranjevalno akcijo na Dobravi pri Kropi.

Natanko na novega leta dan 1942 je bil Cankarjev bataljon končno ves v Dražgošah. Iz Poljanske doline je sicer odšlo okoli 260 upornikov, vendar se jih je med potjo porazgubilo in odšlo spet domov toliko, da jih je bilo v Dražgošah okoli dvesto dvajset.

»DRAŽGOŠKA REPUBLIKA«

Dražgošani, med katere vojna dotlej pravzaprav še ni posegla, so na novega leta dan 1942 navezvedogaj opazili v vasi skupine različno oboroženih in različno oblečenih ljudi. Vsi so imeli na pokrivalih rdeče zvezde, se med seboj tiho pomenkovali ter čakali na razporeditev. Dražgošani so prese-nečeno in radovedno ogledovali partizane in zaslutili, da je zdaj vojna prišla tudi v te bregove.

Ko se je dodobra zdanilo, so se Cankarjevi razdelili po vasi. Dražgoše so sestavljene iz treh delov; na levi, če si obrnjen navzgor proti vasi, ali na zahodu se zaselek imenuje Pri cerkvi, sredino vasi, kjer je zdaj šola, imenujejo na Pečeh, skupina hiš na vzhodni strani, ki se dviguje nad vasjo, pa Jelenšče. Zaselek Pri cerkvi je zasedla 2. četa, na Pečeh 1. četa s štabom bataljona, najvišje ležeče Jelenšče pa samostojni Bičkov vod. Potem so skupine partizanov hodile od hiše do hiše ter ljudem dopovedovale, kdo so in kaj hočejo ter da se bodo za nekaj časa naselili v njihovi vasi.

Domačini, sicer dobri in trdni ljudje, so slutili, da bo s partizani prišlo nadnje veliko hudega, zato so jih nekateri celo prosili, naj gredo raje drugam, češ da so Nemci močni in neusmiljeni. Po dogodkih, predvsem v Poljanski dolini, so bili ljudje zaskrbljeni in oplašeni, kar ni bilo nič čudnega. Toda partizani so ostali v vasi, ne-utrudno pripravljali domačine na to, da

bodo ostali in na morebitne dogodke, ki bi lahko sledili.

Dražgoše so postale nekakšna partizanska vojašnica. Bilo je prvič, da se je v neki vasi dalj časa zadrževala tako velika uporniška enota. In še sredi hude zime! Sicer pa prav zato!

Ze prvi dan po prihodu je poveljstvo bataljona s komandirji čet pregledalo vas in teren okoli nje ter za primer napada pripravilo obrambni načrt. Odrejen položaj je dobila vsaka četa, vsak vod in predvideli so tudi mitralješka gnezda. Vsak borec je vedel, kam naj bi legel ali kje zasedel položaj, če bi bili napadeni.

Poleg tega je bil bataljon oborožen tako, da je vsak deseti borec nosil avtomatsko orožje. To so opazili tudi domačini. K boljši pripravljenosti so pripomogli tudi razni mitingi, na katere so prihajali ljudje celo iz sosednjih vasi. Razpoloženje borcev je bilo odlično, kar so vztrajno prenašali tudi na okolico.

Tako je nastala »Dražgoška republika«, kakor jo je krstil Stane Žagar, član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in CK KPS. Varovale so jo budne straže, po dolini pa so ljudje zbirali podatke o nemških silah. V okolico so odhajale patrolje Cankarjevcev, skrbele za varnost in zbirale orožje. Nekaj so ga dodali tudi Dražgošani. Vzpostavljene so bile zveze z Železniki, Škofjo Loko, s Kropo, Kranjem in drugimi kraji ter s pokrajinskim komitejem KP. Tako so Cankarjevci zvedeli, da so okupatorjevi premiki usmerjeni proti Škofji Loki. To je kazalo, da Nemci vedo, kje se je ustavil Cankarjev bataljon.

Bataljon je sklenil, da bo v primeru napada branil položaje in vas, zato je krepil vezi z domačini. Tako so prebivalci usodo partizanov kmalu enačili s svojo, čeravno jih je tudi skrbelo, kako se bo vse izteklo. Očitno je namreč bilo, da se spopad naglo bliža. Obveščevalci so pogočali, da se zbirajo nemški vojniki in policija predvsem v Kranju in Škofji Loki in da je tudi drugod po Gorenjskem opaziti njihove premike. To so začutili tudi domačini, partizani pa so se pripravljali na odpor in k temu pritegovali tudi vaščane. Tako so v teh dneh razne razprtije med sosedi postajale nepomembne, zakaj nihče ni vedel, kaj jih čaka naslednji dan.

Dnevi »Dražgoške republike« so bili tudi sicer prijetni in živahni. Zlasti mladina se je rada zadrževala med prijaznimi in dobro oboroženimi borci, ki so napeto in duhovito pripovedovali razne zgodbe in radi prepevali lepe, a dotlej neznane bojne pesmi.

Toda vse je kazalo, da bo tega kmalu konec. Vaščani so postajali zaskrbljeni. Nekateri domačini so še vedno želeli, da bi se partizani umaknili drugam. Te želje zaradi nemškega nasilja in moči niso bile nič čudnega, a vodstvo bataljona je presojalo drugače:

— Kam naj bi šli v tej naraščajoči zimi?

— Kje naj bi našli primernejši, ustrenejši kraj za spopad in obrambo kot tu?

— Mar pri tem ne gre za več, kot za Dražgoše? Za širjenje osvobodilnega gibanja in preprečevanje preseljevanja ter priključitve pokrajine k rajhu?

— Domačini, vsa pokrajina in tudi Nemci naj bi čutili in videli, da partizani niso slabi ali uničeni, kot je tulila fašistična propaganda!

— Tudi bataljon sam, predvsem pa novi borci, naj bi zdaj šli skozi ogenj, ki bo pomagal utrditi in prekaliti nadaljnjo udarnost in vero vase!

— Tu so oni, partizani, izbrali kraj spopada. Na odročni, zasneženi in mrzli Jelovici pa bi jim bili nemški smučarski oddelki zelo nevarni ter bi lomili njihovo moralno in vojaško moč.

— Zato je treba prve nemške valove zaustaviti, oslabiliti in razbiti, šele zatem misliti na premik!

Torej ni šlo toliko za Dražgoše kot kraj, temveč za širše in pomembnejše

(Nadaljevanje na 18. strani)

cilje! Umakniti se, bi pomenilo več, kot izgubiti vas in bitko!

Medtem so terenci poročali o vse pogostejših transportih, ki so prihajali z več strani. Eden je prišel tudi iz Celovca in se okrepljen s topovi ustavil v Kranju.

NEMCI SO NAPADLI

Čprav je bilo 8. januarja 1942 še vse mirno, je bataljonsko poveljstvo že vedelo, da bodo Nemci napadli Dražgoše z večjimi silami. Zato so poslali v okolico patrolje in zasede, domačine pa opozorili, naj se v primeru spopada zatečejo v kleti.

Napetost je naraščala. Navsezgodaj 9. januarja se je s prvimi oddelki napadajočih Nemcev, ki so prodirali od Selc in Češnjice, spopadla partizanska patrolja. Ze ponoči sta partizanska stražarja našla 95 parov avtomobilskih luči. Če je bilo v vsakem kamionu le po 25 do 30 mož, je bilo v njih 2300-2800 vojakov oziroma policistov. Torej več kot dvajsetkratna premoč. To pa še niso bili vsi. Zato so bile besede nemškega oficirja, ki jih je izrekel v Rudnem pred napadom, da imajo zadosti sil in da bodo z banditi hitro obračunali in da bo to za njihove enote samo nekajurna vaja, oprta na dejansko moč in zato zelo grozeča.

Po prvih jutranjih streljih so Nemci prodirali proti Dražgošam iz več smeri: iz Selske doline, iz Češnjice in Selc, iz Kropce in Jamnika ter iz Kranja in Besnice. Doslej smo v dokumentih zasledili, da so pri napadu na Dražgoše, kar so Nemci imenovali »Grosseinsatz«, sodelovale naslednje nemške enote:

- 181., 171., 44., 93., 325. (prišel iz Kölna) in 10. (na poti iz Berlina) rezervni policijski bataljon, ki so bili v Kranju, v Selnju, v Radovljici, v Stražišču in na Bledu; (policijski bataljoni so šteli po okoli 600 mož);

- smučarski patroljni oddelek na Bledu;

- zelo verjetno so v Dražgošah sodelovali tudi 857., 322. in 510. bataljon deželnih strelcev, ki so se tedaj zadrževali na Gorenjskem;

- SS - pehotni nadomestni bataljon »Westland«, ki je prišel iz Celovca;

- 499. pehotni nadomestni bataljon iz Škofje Loke;

- 48. bataljon tankovskih lovecev iz Celja, na razpolago pa so imeli tudi tanke in letalo.

Cankarjevci so še pred zoro zasedli predvidene položaje. Skrili so se v in za hiše, za zidove, v sneg, za kozolce, za drevesa. Kjerkoli je bilo primerno, so postavili strojnice in jih razmestili tako, da so obvladovale ves prostor pred seboj. Tako so dražgoški položaji postali prava fronta, raztegnjena na daljavo kakih 2-2,5 kilometrov. Segali so od visoko ležečih Jelenšč, kjer je bil Bičkov vod, do Razpotja, zahodno od zaselka Pri cerkvi, kjer so bili borci Pečnikovega voda druge čete. Na vsej črti je bilo poleg drugega orožja še 22 strojnic, predvsem zbrojev, oddelek 15-16 ljudi z dvema strojnicama pa je bil bataljonska rezerva.

Od prvih streljav zgodaj zjutraj dalje je bila okolica polna napetosti. Po nekajurni tišini se je z nemško kolono najprej spopadla desetina Franca Štularja-Ilije, ki je bila na križišču pod Dražgošami. Desetini se je bližala močnejša kolona kakih dvesto policistov.

Takrat je tudi proti Bičkovim položajem z jamniške strani prodirala kolona stopetdesetih mož; medtem ko je nemška glavna silila iz Češnjice in Rudnega proti sredini vasi.

Ilijeva desetina je Nemce prehitela in udala prva. Točke, pomembne za dostop do Dražgoš, so bile tako zavarovane. Napredovanje Nemcev v tej smeri bi grozilo partizanski fronti z razpolovitvijo, zakaj prek Lajš in Jelenšč bi se najlaže zaklinili med partizanske položaje. Ze tedaj se je

pokazalo, kje bo najverjetnejše težišče napada. Višavje Jelenšč in hrbta pod njimi Nemci niso podcenjevali. In prav tako ne Cankarjevcev!

Pod vasjo je bil zadet poveljnik nemške skupine, ki je hotela priti v Dražgoše prek Ilijevih položajev, poleg njega pa je padlo še nekaj presenečenih policistov, zato so se za nekaj ur umaknili od tam. Kmalu za tem je okoli enajstih zapokalo skoraj na vsej fronti, najhujši pritisk pa je bilo čutiti proti Jelenščam. Na tako raztegnjenih položajih se Cankarjevci še nikoli niso spoprijeli. Za večino je bil to prvi frontalni spopad. Spočetka je bilo težko zadrževati številne napadalce, a zgled voditeljev, ki se niso pripogibali pred živžgajočimi krogli, je pripomogel, da so že prve nemške navale odbili. Nemci so se spet morali umakniti. Umik Nemcev v vznožje je močno dvignil bojno razpoloženje Cankarjevcev.

Tako so se začeli napeti boji za dražgoške strmine, ki zasnežene in premissljeno branjene niso dopustile, da bi »nekajurna vaja« Nemcem zadostovala za uničenje »banditov«. Očitno je postalo, da branijo dražgoške strmine dobro pripravljene borci.

Ko je bil prvi naval nemške pehote odbit, je nastopilo kratko zatišje, takoj za tem pa so na pobočje prižvižgale prve granate. Nemci so pod Dražgoše pripeljali tudi baterijo 40 mm topov 48. bataljona tankovskih lovecev iz Celja. To je bila nova prvina pri napadanju na partizane. Tedaj so Nemci prvič uporabili topove proti upornikom. Postavili so jih v Rudnem, v vasi pod Dražgošami, zato so streljali v strmino kar z neposrednim merjenjem. To je med branilci sicer povzročalo dodatno vznemirjanje, toda s položajev niso odšli in kmalu so se privadili tudi tega, zlasti, ker prvi dan ni padel nihče. Imeli so le enega ranjenega. Več zmede in strahu so granatne eksplozije vnesle med domačine, a so jih partizani s svojim neomajnim zadrževanjem pomirili.

Več kot hudo je, če v nezaščiteni vas in med goloroke ljudi padajo morilske granate!

Spet so sledili napadi pehote, a ta se je vselej morala krvavih glav spet umikati na izhodiščne položaje.

Najbolj vroče je bilo ta dan na položajih Bičkovega voda, ki je bil v polkrogu razporejen na Jelenščah. Borci so bili celo po petdeset metrov vsaksebi. Zaradi tega in zaradi megle, ki se je zdaj plazila nizko pri tleh, zdaj se spet trgala, je vód moral nekoliko spremeniti položaje. Nemci so v gručah prihajali prav pred puške, njihovo približevanje pa je odlično prikrivala megla. Običajno se je dvignila ali razkadila prav takrat, ko bi se morali zaplesti v Bičkovo obrambno črto. Nemci so silili tja gor val za valom. Vódnik je tekal od borca do borca in jim dajal navodila. Streljali so največ v polno in v presledkih tako, kakor se je obnašala megla in kakor so se kazali napadalci. Vód je sicer štel čez trideset borcev, a kmalu je bilo očitno, da hudega pritiska dolgo ne bo vzdržal. Ni bilo težko uganiti, da hočejo Nemci na vsak način prodreti na položaje vrh Jelenšč in potem dražgoško fronto kakor harmoniko stiskati proti zahodu. Zato je Biček poslal v štab kurirja, ki naj bi od tam pripeljal pomoč.

POMOČ JE PRIŠLA V PRAVEM TRENUTKU

Bičkov vód je po kurirjevem odhodu še vedno, a le s težavo zadrževal številne napadalce. Boj je postajal vse hujši. Vódnik Biček je neprestano gledal okoli sebe in usmerjal daljnogled tudi na levo proti Jamniku. Od tam so se v dolgi koloni bližali belo oblečeni smučarji. A tudi pritisk iz smeri Selc ni prav nič popuščal. Obramba je postajala slabotna in brezupna; napadalcev je bilo vse več. Še dobro, da so bili branilci ustrezno razporejeni.

Smučarji so bili že blizu Bičkovih. Komandant Gregorič je po kurirjevem sporočilu hitro ocenil, da Biček upravičeno

potrebuje pomoč. Zato je tja takoj napotil mitralješko desetino, ki jo je vodil Tone Dežman. Zdaj je šlo kakor v filmu. Bičkov vód je bil že v nevarnem ognju, ko je z druge strani začela tolči Tončkova desetina. Zaradi megle so nemški smučarji prišli prenziko. Zajel jih je križni ogenj. Nemška smučarska kolona je bila popolnoma razbita. Tisti, ki jih ni našla partizanska krogla, so se po strmini in snegu komaj reševali. V okrvavljenem snegu je obležalo veliko mrtvih - na desetine. Oficirji so vojake z orožjem prisilili, da so odvedli dosegljive ranjence in padle »kamerade«.

Tončkova desetina se je po tem uspehu vrnila k štabu, Bičkov vód pa je proti večeru dobil na bojišču osem pušk, strojnico, precej municije ter več parov smučí.

Medtem so se od časa do časa oglašali topovi. Ogenj so prenašali zdaj sem zdaj tja. Streljali so tudi z zažigalnimi granatami in tako sta zgoreli dve poslopji, sicer pa topništvo ta dan še ni povzročilo večje škode. Zato so borci in domačini veliko govorili o sabotiranju municije.

Nemška smučarska skupina v smeri Jelenšč je bila torej razbita.

Na desnem krilu fronte Pri cerkvi je bil s svojim vódom tudi Rudi Robnik, dober smučar iz Poljanske doline. Po položajih se je gibal tudi na smučeh. Ko se je tisto popoldne spustil po strmini pod cerkvijo, je iz brzostrelke kar med vožnjo spustil nekaj rafalov. To je napadalce presenečalo, in čudilo. Smučarski oddelki bi se tedaj sploh dobro obnesli, toda premalo je bilo izurjenih smučarjev.

Pokazalo se je, kako trdna je bataljonska fronta. Njena hrbtenica je bila prav dolga vrsta mitraljezcev. Ko se je znočilo, so se Nemci morali vrniti povsem v dolino, ne da bi dosegli kakršen koli uspeh. Malo bliže so pustili le straže. Prav tako so storili tudi partizani; glavnina je šla počivat v hiše, zunaj pa so ostala le zavarovanja. Bičkov vod bi se ta večer lahko oskrbel z belimi maskiranimi plašči, a je to storil samo vodnik Biček. To omenjamo zaradi tega, ker se je naslednje dni brez resne nevarnosti zlahka gibal po položajih. Tudi drugi so dobili nekaj orožja, smučer in opreme, med drugim tudi nekaj gliverina, ki je bil tako potreben zaradi mraza. V začetku je namreč bataljonski orožar ogreval strojnice nad majhnim ognjem, kar je bilo sicer počasno, a nujno opravilo.

Poveljstvo bataljona je zvečer ugotavljalo:

- Nemci kljub topovom in najmanj dvajsetkratni premoči niso opravili ničesar in bežali so, kot še nikoli doslej.

- Na partizanski strani ni padel niti en borec in ne vaščan, eden je bil ranjen.

- Nasprotno so imeli Nemci velike izgube, nekaj deset mrtvih in še več ranjenih. To so videli borci in vaščani.

- Najhujši nemški pritisk je bil usmerjen na Jelenšče, kjer je bil Bičkov vod, najhujši topniški ogenj pa proti sredini Na pečeh, kjer je bila prva četa s štabom.

- Dražgoše so se pokazale za obrambo zelo prikladne in domačini so začetek prestali razmeroma dobro.

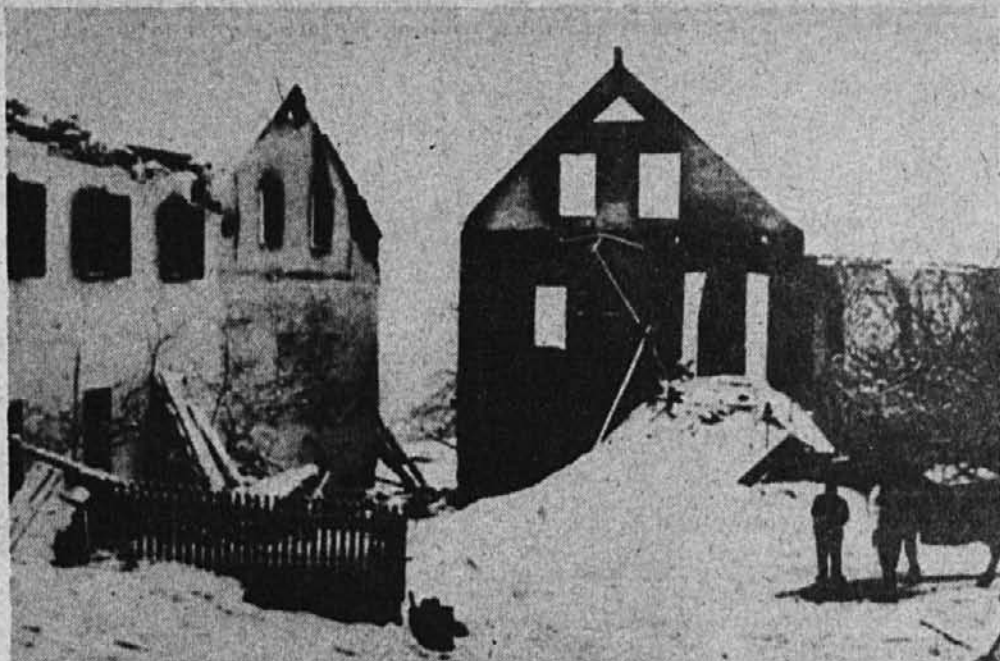
- Občutno je zraslo samozaupanje branilcev, kar je bilo zelo pomembno.

Čeravno niso predvidevali, da bo spopad trajal dlje kot en dan, se je štab po vsestranski presoji odločil, da bo bataljon še naprej ostal v Dražgošah. Če bodo Nemci spet napadli, bo še naprej branil vas.

ŽIVAHNE NOČNE PRIPRAVE

Na obeh straneh so ostale na položajih samo straže in ponoči je prišlo le do streljanja pri drugi četi. Drugače pa so bili vsi naporí usmerjeni na naslednji dan.

Ponoči je bio iz doline slišati nemške kamione. Očitno se niso vračali, temveč so iz škofjeloške smeri prihajali še novi. Pripeljali so predvsem policijske oddelke, ki so

Požgane Dražgoše

imeli v bojih s partizani več izkušenj. Brne-
nje kamionov je bilo slišati vso noč in
obveščevalci so našli luči devetindvajset
tih tovornjakov.

Cankarjevci so sicer utrujeni in premra-
ženi v glavnem počivali, vendar so skrbeli
tudi za varnost. Najbolj pereče je bilo po-
manjkanje municije. Nekaj tisoč kosov so
je imeli skrite nad Besnico, nekaj pri Mo-
horju. Ponjo so šli prostovoljci. Proti jutru
so utrujeni in nemškimi zasedam nakljub
prinesli okoli pet tisoč nabojev.

Štab je potihem računal tudi na mož-
nost, da Nemci ne bodo dolgo napadali,
kajti taka je bila njihova taktika doslej,
toda pripraviti se je bilo treba tudi na naj-
hujše.

Vaščani so tisto noč večinoma mirno
spali po hišah, vendar so nadaljnji razplet
pričakovali s tesnobo v srcih. Pomagali so
partizanom tudi s hrano, toplim čajem in
mlekom, hkrati pa so od partizanov zvede-
li, da Nemci niso mogli pregnati upornih
branilcev in da so oficirji morali poditi
vojake v zasnežene bregove celo z orožjem.

Mrzla januarska noč je bila napeta, ži-
vahna in negotova.

NASLEDNJI DAN SE JE ZAČEL S TOPOVSKIM OBSTRELJEVANJEM

Komaj se je zdanilo, so v soboto, 10. ja-
nuarja, zjutraj že začeli bruhati topovi. Že
po glasu je bilo čutiti, da streljajo s topovi
večjega kalibra. Ponoči so namreč privlekli
baterijo srednjih topov. Ko je bilo topniške
priprave konec, je začela napadati pehota.
Ostanke izstreljenih granat so ljudje našli
tam že med vojno in takoj po njej.

Največ granat je bilo usmerjenih na
središče, kjer je bil tudi batalonski štab. To
jutro so granate povzročile več škode kakor
prejšnji dan. Gorelo je tudi več senikov, ki
so se vneli od zažgalnih granat. Čutiti je
bilo, da napadalci hočejo z merjenjem nad
vas razbiti neposredno zaledje. Od drobcev
granat so zadoneli tudi zvonovi v cerkvi,
kjer je bil v stolpu od časa do časa tudi
partizanski mitraljezec. Granata je zadela
celo begajočega prašiča, ki je ušel iz goreče-
ga hleva. Najzanimivejša pa je bila tista, ki
je priletela natanko v sobo hiše, kjer je bil
štab in se neeksplozivno zapičila v steno
nad pečjo.

Nemci so napadli na vsej »fronti« in ta
dan so bili topovi zelo nevarni. Zato je po-
veljstvo večini mitraljezcev velelo, naj
streljajo na nemške topničarje v Rudnem,
če so jim le dosegljivi. V resnici so jih več-
krat razgnali in enega celo ranili. To je bil
svojevrsten dvoboj partizanskih mitraljez-
cev z nemškimi topničarji.

ODKRITA SKALA JELENCA - BIČKOVA

Pri Bičkovem oddelku ta dan sicer ni
bilo najhujše, toda medtem so Nemci na
nasprotni vzpetini na Križu in pri Novaku
postavili težke mitraljeze. Odtlej so ti
tolkli vzdolž dražgoških položajev in ne-
varno oteževali partizanske manevre.
Megle so se še vedno vlačile po pobočju, a
sredi dopoldneva so se spet razkadile.
Tedaj se je nad Bičkovimi borci iz obrašče-
nega pobočja pokazala štrleča in vabljava
skala. Tja gor sta brata Bička, Henrik in
France, najprej postavila en mitraljez,
potem pa še drugega. Od tod se je vnel
oster dvoboj z nemškimi težkimi mitraljezi
na Slemenu. Toda Henrik je bil v temni
obleki in v vojaškem plašču preveč viden,
zato je na skali streljal največ njegov brat
vodnik France, kajti prikrival ga je bel
plašč.

Poslej sta oba partizanska mitraljezca
uspešno tolkla po nemških položajih ter po
kolonah, ki so se hotele približati Jelen-
ščam. To je bil največji uspeh in posebnost
tega dne. Tedaj je ta skalnati hrbet začel
dobivati ime Bičkova skala.

Nemci so tudi na drugih odsekih prit-
skali ves dan in tako izvedli še pet, šest ju-
rišev. Sobota je bila huda in nevarna. Pri-
nesla je tudi prvi dve partizanski žrtvi.

Zaradi varnosti je bila proti Kališniku,
to je na rob Jelovice, na pot, ki vodi od
Mošenjske planine, poslana desetina s
strojniki. Ta naj bi preprečila kak nenaden
nemški prodor v hrbet. Lahko bi prišli iz
Radovljice čez Mošenjsko planino na Jelo-
vici. Sicer je bilo tam veliko snega, toda
vozniki so zgazili pot, po kateri so vozili les.

To soboto sta bili vas in njena bližnja
okolica ena sama fronta. Pri obrambi je so-
delovalo tudi nekaj vaščanov, več pa so
imeli dela in skrbi s svojimi družinami, z
živino in gorečimi hlevi. Med ropot in
splošni trušč so se mešali klici na pomoč in
partizani, so, kolikor je bilo pač mogoče,
pomagali prizadetim domačinom.

Nemci so čez dan res prišli do prvih hiš,
a so jih partizani spet odbili.

Nemci so imeli proste roke. Poveljstvo
jim je obljubilo, da bodo v Dražgošah
lahko počeli, kar bodo hoteli. To jim bo na-
grada, če prodrejo tja. Na njihovih položa-
jih je dišalo tudi po rumu.

PARTIZANI TUDI DRUGI DAN NISO ŠLI IZ DRAŽGOS

Ceravno je dražgoška »fronta« ta dan le-
stežka zdržala, so se vendar tudi ta večer
Nemci spet morali umakniti, ne da bi
zlomili partizansko obrambo. Tisti večer je

demški oficir v gostilni na Češnjici razka-
žen rekel:

»Saj je huje kot na vzhodni fronti! Tudi
na Poljskem in v Franciji nisem doživel kaj
podobnega. Takih strelcev še nisem sre-
čal ...«

Proti večeru so se v vas vrnil tudi
možje, ki so na Jelovici sekali in vozili les.
Ko so videli razdejanje ter nevarnost, so
nekateri še ta večer pobrali družine in ne-
kaj najnujnejšega ter se vrnil nazaj v
gozd, kjer so imeli bajte.

Vse to in dejstvo, da so Nemci ponoči
spet dobili okrepitev, je govorilo, da bo na-
slednji dan morda še hujši.

Zima pa izredno huda, januarska!

Nemci so spet odvažali s plahdami
pokrite kamione, na katerih so bili mrtvi in
ranjeni vojaki in policisti.

Štab bataljona je zvečer pretresal, kaj
bi ukrenili: se umaknili ali vztrajali na po-
ložajih? Čudili so se, da jih Nemci ne puste
pri miru, ko vendar vidijo, da je njihova
obramba trdna. Bataljon pa je bil resnično
že precej utrujen in premražen in spet je
primanjkovalo municije.

Morali so misliti tudi na umik, zakaj
prav nič ni kazalo, da bodo Nemci popusti-
li. Nekateri so bili za umik že ta večer,
vendar je zmagala misel, da vasi ne morejo
pustiti same. Sicer pa bataljon pravzaprav
še ni prejel nobenih občutnih udarcev. Bil
je še trdna, disciplinirana, dobro razpolože-
na vojaška enota. Poskusili pa bodo z enim
vodom udariti k cesti in napasti nemške
topničarje in kamione desnega boka ter
hkrati ugotoviti, če je mogoče preboj na
drugo stran proti Poljanski dolini. Na Jelo-
vico ne bi šli radi, kajti tam bi bili preveč
odrezani od ljudi in prepuščeni mrazu in
visokemu snegu.

Tako so ostali v Dražgošah, a poskus
skupine, ki se je hotela prebiti do ceste, je
propadel. Prezgodaj so naleteli na nemške
zasede. Uničili so le njihovo telefonsko zve-
zo.

NEDELJA - TRETJI DAN BOJA - PREBITI POLOŽAJI

To je bila po dolgih desetletjih prva ne-
delja, da v cerkev ni bilo nikogar. Nemci so
spet zgodaj zjutraj začeli z napadom. Naj-
prej se je oglasilo topništvo. Granate so
padale po vsem pobočju. Ta priprava na
napad je bila še hujša kot prejšnji dan. Pri
žičnici, ki je bila speljana na Jelovico, je
bilo kmalu razbito mitralješko gnezdo
Vinka Žaklja. Ta dan so padli še štirje
drugi borci. Vsi so bili mitraljezci ali
njihovi pomočniki. Nemci so najbolj merili
nanje. Z veliko luknjo v trebuhu, zadet od
granate, je padel tudi mitraljezec Ivan
Zajc. Po topniški pripravi se je pognala v
napad pehota. Komaj je bil odbit eden, že
je sledil drugi. Veliko Nemcev je obležalo v
zasneženih strminah, a to jih ni zadržalo:
za njimi so proti vasi pritiskali novi,
sveži oddelki.

V tem boju se je odigralo nekaj odločil-
nega. Napadalci so spet izredno močno prit-
iskali proti Bičkovemu vodni. Končno so
zabili klin med ta vod in preostali bataljon.
Partizanski položaji so bili prebiti. Bičkov
vod se je pod tem pritiskom brez vednosti
umaknil nad Jelenšče. Nemci so potem prit-
iskali v levi partizanski bok, proti Pečem.
Začel se je boj za vsako hišo.

Ko je bataljonsko poveljstvo ugotovilo,
kaj se godi, so z odločnim protinapadom
napadalce spet zavrnili. Toda nemška pre-
moč in ugodnejši položaji so bili vse očit-
nejši. Nemci so vse bolj stiskali partizanske
položaje in zasedali hišo za hišo.

Pokazalo se je, da umik ne bo mogoč
nikamor drugam kot v zasneženo Jelovico.
Toda bil je še dan, zato so morali zdržati
do večera. Tolkli so se zagrizeno in zdržali.

Nemci pa so vdiral v osvojene hiše,
podtikali ogenj, se nalivali z močnim draž-
goškim žganjem ter plenili.

Ljudje po hišah, ki jih z napadalci zapo-
sleni partizani niso več mogli braniti, so
drhteli pred tem divjanjem, ki se je najprej

(Nadaljevanje na 20. strani)

Nadaljevanje z 19. strani

začelo na Jelenščah. Tam je bilo tudi največ tistih domačinov, ki so računali, da bodo Nemci tja prišli najpozneje in so se prejšnjo noč umaknili na Jelenšče. Še preden je bilo bitke konec, je tam izkrvavelo devetnajst domačinov; najmlajšemu je bilo enajst let, najstarejšemu čez sedemdeset.

Umik se je začel z nočjo. Vas je večinoma gorela, bataljon pa se je postopoma umikal na Jelovico. Če se niso hoteli izpostaviti uničenju, je bilo to nujno. Z njimi je šlo tudi nekaj vaščanov. Nekaj jih je bilo v gozdovih že prej, nekaj pa so jih Nemci v vasi zajeli in pozneje odpeljali.

Umik je bil organiziran, toda zima in sneg pred njimi ter požari in razdejanje prizorišče tridnevnih bojov za njimi so delali noge še težje. Končno je bataljon prišel na Jelovico, na Kališče, del borcev pa je odšel naprej na Mošenjsko planino. Tam je ta del — Pečnikov in Bičkov vod — zaradi izdajstva in hude zime 13. januarja 1942 doživel hud udarec.

Naslednje dni se je bataljon razdelil na več skupin, ki so odšle v razne kraje po Gorenjski.

Po umiku so imeli Nemci odprta vrata v vas. Zažgali so vse hiše, ki jih je bilo 82 — Novakove onstran grape niso — pobili in sežgali še triindvajset drugih vaščanov, da je bilo vseh ubitih domačinov enainštirideset, druge pa odpeljali in razgnali. Čez nekaj tednov — v februarju — so Dražgoše še minirali in jih zravnali z zemljo.

USPEHI IN POUK ZIMSKIH, PREDVSEM DRAŽGOŠKIH BOJEV

Res so bile Dražgoše žrtvovane, res so vaščani trpeli in bili pregnani, res jih je mučeniško padlo enainštirideset. Za domačine so bili ti boji veliko trpljenje, tragedija in nedolžno žrtvovanje, ki ga je vsilil surovi okupator! Toda: tridnevni dražgoški boji so bili najvišji vrh enomesečnih zimskih bojov Cankarjevega bataljona. Prvi podoben vrh je bataljon dosegel 12. decembra v Rovtu, ko je uničil policijski vod; drugega v bojih po vrhovih in globačah Poljsanske doline med 24. in 28. decembrom 1941. V vsakem teh spopadov je padlo po 45–60 okupatorjevih mož:

— partizanov je vse tri dni v Dražgošah padlo le devet in le pet je bilo ranjenih. Čez dva dni — 13. jan. — pa je na Mošenjski planini v nekaj urah padlo kar 12 borcev.

— Nemci so imeli vsaj sto mrtvih in še enkrat več ranjenih, kar so vsa leta skrbno prikrivali; (nemških dokumentov o tem še nimamo);

— sovražnik se je lotil golorokih domačinov in tako pokazal svojo nemoč. To z namenom, da bi ljudski bes obrnili proti partizanom;

— partizani so se prvič oprjeli taktike frontalnega boja, kar pa so ocenjevali vsak dan sproti. Pokazalo se je, da so v tem trenutku delali prav, zakaj s tem so zlomili propagando, da so Nemci »nepremagljivi«. In to tako blizu njihovega »starega rajha«;

— Cankarjev bataljon je po tem boju dejansko ostal celovit, vendar se je zaradi zime in hudega okupatorjevega pritiska razdelil na več čet oz. skupin;

— končni rezultat teh bojov je bil, da Hitler še ni podpisal ukaza o priključitvi Gorenjske k »rajhu«. To je bilo prenešeno na »čas po vojni«;

— uspeh je bil tudi v tem, da ni prišlo do množičnega izseljevanja, ki so ga pripravljali Nemci. To pa je bilo več, kot je bilo ob nemški moči in načrtih mogoče pričakovati.

Ti boji so torej mejnik po vrsti uspešnih partizanskih udarcev, ki so v tako občutljivi pokrajini spremenili okupatorjeve načrte. Dražgoše so dale odločen odgovor, da ne more priti do mirnega uvajanja novega reda, kar je razglašala nacistična propaganda.

Okupator sam je pomembnost teh bojov, in dogodkov skrival in v tistih dneh ni v svojih časopisih prav z nobeno besedo ome-

njal, kaj se je zgodilo v Dražgošah. Ni skrival le svojih zločinov, temveč tudi vojaško-politični poraz. Šele pozneje so v pokrajinskem časopisu Karawanken Bote napisali, da so enote njihove »Wermacht« zasledile ostanke bivše jugoslovanske vojske ter jih v tridnevnih bojih okoli Dražgoš uničile. Pri tem pa je treba povedati, da je bil tedaj nemški okupatorski stroj resnično močan, njihove vojaške sile pa v silni številčni in tehnični premoči. Prav zato je bil kljub umiku boj Cankarjevcev v Dražgošah dejansko velika zmaga, ne le velika, temveč tudi legendarna.

Zelo zanimiva je tudi izjava nemškega oficirja, ki je med drugim dejal o partizanskem poveljniku: »... Njihov komandant zasluži najvišje odlikovanje in pohvalo, vendar pa bi mu z veseljem rezal jermene s hrbita!«

Ne glede na število padlih in ranjenih je bil ta boj silno pomemben. O tem poleg naštetega priča veliko napadalcev, vso pomembnost pa poudarja tudi sestav nemškega poveljstva. Napad na Gorenjski bataljon v Dražgošah so namreč vodili: dva policijska generalajntanta — Rösener

in Schreyer, ki sta imela na voljo še enega polkovnika, dva podpolkovnika in celo vrsto drugih oficirjev. A Hitlerjevi oficirji z generali na čelu so na tej dražgoški preizkušnji padli.

Tako je Cankarjev bataljon po vrsti hudih spopadov in zmag dobojeval v Dražgošah največjo.

Zato ni čudno, da so nemška poveljstva boje v Dražgošah imenovala kot »Grosseinsatz« — Veliki podvig.

Zato dražgoški boji, ki so potekali od 9. do 12. januarja 1942, sodijo v vrsto tako velikih revolucionarnih dogodkov, kot so bili železniški štrajk 1920. leta, boji z Orjuno 1924. leta, tekstilni štrajki in druge velike stavke ter dogodki med 1935. in 1940. letom. Bili so tudi revolucionarna šola. Če so revolucionarna predvojna dejanja rahljala buržoazno oblast, so decembrski dogodki 1941. na Gorenjskem slabili moč silovitega nacističnega okupatorja. To še posebej velja za zagrizene boje v Dražgošah, ko se je Cankarjev bataljon spoprijel z dotlej nepremaganimi Hitlerjevimi enotami.

ANA STAZE

Cilj

vsak trenutek
znova
vsak trenutek
znova
proti cilju

proti svetli piki
proti svetlemu obzorju

korak naprej
korak nazaj
korak v levo
korak v desno
vrtiš se v krogu
čakaš z iztegnjenimi rokami

povsod svetla pika
povsod svetlo obzorje

deklica prodaja vžigalice
sama sama
premražene roke
žalostne oči
deklica razcapanka
mrtvo telesce zjutraj

vsak trenutek
znova
vsak trenutek
znova
proti cilju

proti svetli piki
proti svetlemu obzorju

obsodili so ga tatvine
nič več prijatelj
prekleti pankrt
vzgojni zavod
obesil se je
ta ubogi zlati fant

korak v levo
korak v desno
korak naprej
korak nazaj

ti četrtinski takt
pleši valček
pleši pleši črni kos
kako bom plesal
če sem bos
če sem bos

proti svetlemu obzorju

za devetimi gorami
ni več gora
za devetimi vodami
ni več voda
nebesa morda
oh kje pa
oh kje pa

proti cilju
vsak trenutek
znova
proti cilju

oj ti šepasti vrag
pil si iz lobanje

kaj res niste vedeli

da vsi pijemo iz lobanje

kaj res niste vedeli

da ne smete kaditi v slaščičarnah
tja zahajajo otroci
z zdravimi plučmi
in zdravimi srci
in zdravimi želodci

kaj res niste vedeli

da je nekoč nekje
živel labod
ki je jedel bisere
vendar ne piškavih
da ne bo pomote
pravljica za bogate otroke morda
oh kje pa
oh kje pa

kaj res niste vedeli

da tam na oni strani obzorja
ne potrebujejo več boga

vsak trenutek
znova
spet in spet

z bolečo hrbtenico
ali objokanimi očmi
ali s ciničnim nasmehom

proti svetli piki
proti svetlemu obzorju

»O, ČE LJUDI BI NE BILO PRI NAS...«

V spomin na mrzli, stokrat objokani 12. februar 1942. leta, ko je Smrt ovila v črnino naše tri vasi: Dovje, Mojstrano in Belco

*Beli so, beli so češnje cvetovi,
temni, pretemni so talcev grobovi.*

*Kakor ponosni galebi nad vodo,
taki so pali za našo svobodo.*

(Karel Destovnik Kajuh, Ljubezenska V)

12. februar 1942.

Kdor ga je na Dovjem, na Belci in v Mojstrani doživel, ga do smrti ne bo pozabil.

Tega dne so v Dragi esesovci s krogli iz brzostrelk prereševali devet ljudi iz naših krajev! Mož in fantov, ki smo dotlej z njimi vsak dan živeli, se z njimi srečevali, se pozdravljali, si ob srečanju kakšno domačo rekli...

Postavili so jih ob kôle. Kar tako. Kot da bi ne bili ljudje.

Ne vem, ne vem, ljudje:

Kakšen izmeček moraš biti, da lahko streljaš na človeka? Naj bo še taka zguba, lahko tudi zločinec — mati ga je rodila na svet v obupnih porodnih krčih. Tako kot mene. Smem potem naperiti čev v človeka, čigar življenje se je ob takih bolečinah pricijazilo iz maternice v beli dan?

Tri fronte so za mano. Vem, da jih je na stotine merilo v moje prsi ali v čelo. Se jim pač ni posrečilo zadeti cilja... Kadar sem sam pritisnil na petelina, je bila krogla samo opozorilo fantu na drugi strani, naj bolje skrije glavo.

(Pazi na glavo! Glava ni žoga!) je napisal France Bevč.

Toda —

privezati človeka ob kol, pomeriti v njegovo srcé ali v glavo — ga ubiti, umoriti — ne, ne!

Pa naj bi zagrmelo sto povelj — ne mogel bi pritisniti na sprožilec. Ne takrat, ko sem bil še mlad. Danes še manj. Kar sem spoznal orožje, sem ga zasovražil.

Med Nemci (in še dandanes v vsaki vojski) pa je bilo dovolj takih, ki so ubijali ljudi, privezane h kolu...

16. decembra 1941 so šle naše tri vasi v boj proti Nemcem. Med nami ni bilo izdajalca, pa naj ga zdaj kdo še tako pikolovsko išče. Cilj je bil jasen:

Ostati hočemo Slovinci na svoji zemlji!

Ali je bila vstaja prezgodnja ali ne — o tem bodo rekli svojo besedo zgodovinarji. Mi, ki o tem pišemo, smo sodobniki. Takih pa je še veliko. In vsakdo od njih nam lahko sleherni trenutek začopati usta.

O vstaji na Dovjem, na Belci in v Mojstrani še ni bila izrečena zadnja beseda. Vendar ni moj namen, da bi ob štirideseti obletnici smrti

JOŽETA KRIZNARJA

ANDREJA LINDAU

FRANCA LUKSA

JANEZA MRAKA

MIHA PREZLJA

KRISTJANA RAŽNA

MAKSA RABIČA

FRANCA SKUMAVCA

in

JANEZA SKUMAVCA

koga spodbódel. Daleč od tega.

Hotel sem samo spomniti na ljudi, ki so zaradi decembrske vstaje enainštiridesetega prvi dobili krogle v srce in v tilnik.

Pred dvajsetimi leti sem verjel, ko so mi rekli:

»Napišite, prosimo! Vse bo takoj izšlo v knjigi!«

Ze ničkolikokrat so me ljudje v življenju naplahtali. Takrat so me tudi. Dva meseca pisanja, da so potem življenjepise s fotografijami vréd na Jesenicah zaprli v bunker.

Na méni pa kot móra leži ta večni dolg. Ne upam si ga z obrestmi izplačati.

Samo malo bi se vam rad oddóžil. Umrlí ste tudi zato, da moji in jaz lahko v miru preživljamo srečne dneve.

JOŽE KRIZNAR

Rodil se 1911. leta v Naklem kot nezakonski sin Marije Križnar iz Naklega. Njegov oče ni nikdar pomislil nanj, očim pa ga po poroki z njegovo materjo tudi nikoli ni prepisal na svoje ime. Otroštvo je preživel v novi materini družini s svojim polbratom in obema polsestrama. Njegov krušni oče Janez Mrak, ki je imel v Mojstrani svojo mizarско delavnico, je bil sin bivšega dovškega učitelja Matevža Mraka.

Tudi vzgoja v učiteljski družini ni nič pomagala:

Na svojega pástorka se nikoli ni mogel privaditi. Ob vsaki priložnosti mu je dal čutiti, da se je v družini zvalil iz kukavičjega jajca.

Prišla so leta, ko je bilo treba začeti hoditi v dovško šolo. Z lahkoto si je pridobival znanje. Učitelji so ga imeli radi. Toda zjutraj je bilo treba gnati krave past, po končanem pouku pa iskat jarce, ki jih je navsezgodaj zagnal na Žagino brdo in ki so se zalezli bogve kam v Planino! Če jih bo šele v mraku prignal domov, ga bo gospodar ozmerjal...

Še majhen je moral potem iti služiti za pastirja in za malega hlapčiča v Rateče, potem pa v Srednji vrh. Pri Vavčarjevih je ostal precej časa. Smilil se jim je revček pa še priden je bil povrhu. Posajali so ga za skupno mizo, za katero je kósil družina in služinčad.

Pot ga je vodila h Grabnarju na Belci. Tu pa se je kar udomačil. Na žagi na Belci je dobil delo, pri Grabnarjevih sobico, domači pa so ga začeli šteti za svojega.

Domov v Mojstrano se ni vračal. Mati se je po smrti svojega prvega moža znova poročila, družina pa je s to poroko prišla z dežja pod káp. Koliko ljudi se je stiskalo v tisti leseni barakici pod Žaginim brdom pred Knezovim rovtom... Streslo ga je ob misli, da bi se jim moral pridružiti.

Nekaj let pred drugim svetovnim požarom se mu je posrečilo dobiti delo v jeseniški KID. Izpolnitev sanj, ki so jih negovali vsi proletarci naših krajev v tistih časih.

Joža Križnar je bil resda preprost, neizobražen fant. O ljudeh, o svetu in o prekletem življenju pa je znal misliti po svoje. Poskusil se je celo v pesmicah. Bilo ga je preveč sram, da bi jih komu kdaj pokazal, toda v njih je zapisal prenekatero svoje bridko spoznanje:

Človek je zanj postal bitje, ki mu »pó srcu, zlobi, hudobiji niti tiger ni enak«. Takole je zapisal v eni svojih pesmic:

»Razni narodi živé na sveti,

vsak ga hoče celega imeti...

Za mizo sedé ministri, velikaši —

ti, revno ljudstvo, pa kanone báši! (1940)

Andrej Lindau

Ob nemškem napadu na Poljsko leta 1939 so ga poslali v garnizon na Vrhniki. Tam pa je preveč odprl usta, začel udrihati po vojnah in vojskah, zato ga je komandir postavil pred četo ter mu zagrozil z ustrelitvijo, češ da je komunist (podatek mi je posredoval Janez Pavlovčič).

Leta 1941 so ga znova mobilizirali. Privlekel se je do slovensko-hrvaške meje, nato pa se že 11. aprila 1941 prikradel domov. Po kratkem počitku pri materi v Mojstrani je odšel spet na Belco. Polsestri Berti je zaupal, kam je skril revolver, ki da ga bo še krvavo potreboval.

Hitro se je zifašél v taboru z enako mislečimi ljudi, z organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja na Dovjem, v Mojstrani in predvsem na Belci. Od teh je prejemal tedaj še precej redki ilegalni tisk ter ga dajal naprej ljudem, ki jim je zaupal. Takšni pa so bili pri nas v tistih prvih okupacijskih mesecih skorajda vsi.

Skupaj s Tončkom Hlebanja-Vahovim se je odločil za sabotažo:

Poleti 1941 sta pri čuvajnici pod Belco, kjer je sicer s svojo ženo živel železniški desetar Žnidaršič, obrnila zaklenjeno kretnico. Peskovni vlak je zdrčal na savski prod namesto v Kranjsko goro.

Ponižanja, ki jih je moral preživeti v svojih mladih letih, nekaj mesecev okupatorskega režima, delo v ilegalni organizaciji

(Nadaljevanje na 22. strani)

– Križnarju je to bilo dovolj, da je v njem zraslo prepričanje, kako se je proti sili mogoče bojevati samo s silo.

V desembrski ljudski vstaji na Dovjem, na Belci in v Mojstrani ni le sodeloval, ampak jo je tudi pripravljaj, na Belci pa v marsičem vodil. Že teden dni pred vstajo je sklenil, da za Nemce ne bo več delal.

16. decembra 1941 je pomagal zažgati belški most. Poskrbel je, da se je požiga udeležilo čimveč Belčanov. Ko je most vzplamenel in dogorel, je z drugimi vaščani vred odšel na Vrse. Tam so ga imenovali za komandirja čete na novo ustanovljenega Triglavskega odreda.

Čez nekaj dni se je vrnil domov. Roké in nogé je imel precej ozeble. Obležal je doma in se zdravil.

26. decembra 1941 so ga ob šestih zvečer prišli dovški nemški orožniki iskat na dom. Tisti nemški orožniki, ki so morali na Vrseh upornikom obljubiti, da ne bodo nikogar od domačinov izdali, samo če se smejo sami svobodni vrniti v svojo postojanko. Zato jim je verjel, ko so mu rekli:

»Oblecite se! Sli boste z nami! Samo nekaj nam boste povedali, potem se boste pa vrnili.«

Nihče od domačih ni slutil, da čaka sredi vasi avto. Dalj ko do njega Joža Križnar ni prišel.

Drugo jutro mu je polsestra Berta nesla zajtrk na dovško orožniško postajo. Nazaj grede je vso hrano stresla v sneg. Kako naj pove materi, da brata ni več na Dovjem?

Sele 28. decembra 1941, ko je že obredla Jesenice, Bled in nazadnje še Bégunje, je zvedela, da so ga še 26. decembra 1941 zvečer zaprli v bégunjske zapore.

Tam je preстал vsa trpinčenja, kar so jih nemške nadzveri znale pripraviti ljudem. Večkrat so ga že zjutraj odgnali v mučilnico, da bi ga zvečer napol mrtvega privlekli spet nazaj v sobo. Dvakrat se mu je posrečilo poslati domov boljšo obleko s prošnjo, naj mu v zameno vrnejo kako slabšo. Vsakokrat je mati omedlela, kajti sledovi krvi so bili le preveč očitni.

12. februarja 1942 so ga z drugimi vred ustrelili v Dragi.

Morda se je tedaj spomnil na kitico iz lastne pesmi:

»Le mirno spi, le mirno spi,
ubogi zemeljski trpin!
Tukaj ne čutiš bolečin.
Tu je le mir, samo še mir ...«

(31. julija 1940)

ANDREJ LINDAU

Rojen je bil v Oslici leta 1908. Domačija ga ni mogla preživljati, zato je moral v svet iti iskat svoj hlebeček kruha. Postal je lovec. Leta 1937 se mu je nasmejala sreča: dobil je mesto lovskega čuvaja v državnem lovišču na Belci.

Ze od otroških let ni poznal ničesar drugega od dela. Zdaj pa se je znašel na Belci s slabo plačo, ubog in skoraj nag. Kako priti do vseh stvari in reči, ki jih za znosno življenje potrebuje normalen človek? Z delom!

Pa je začel prevzemati les, ki so ga lastniki gozdov hoteli podreti in prodati. Podiral je smreke, jih obsekoval, omajil, razrezal, potem pa hlode po drčah spravljaj v dolino, tam pa jih ravnal na kupe. Za samca dovolj zaslužka. Kupil si je obleko in opremo, ob večerih pa do smrti utrujen utonil v spanec.

Pa so prišli Nemci. Kmečki fant, zdaj lovec in gozdni delavec, si je belil pamet:

Kako bo šlo pa zdaj? Bom moral še naprej tako garati ali mi bo ta Hitler dajal vsak mesec lep kupček mark pa še nakaznic za maslo, meso, sir, kruh, marmelado?

Kljub nemškemu priimku pa je v tem kmečkem fantu bilo živo slovensko srcé. In ko so mu prijatelji Joža Križnar, Franc Skumavec in Franc Luks ter nekateri drugi začeli prišepetavati o pripravah na

decembrsko vstajo, ob kateri naj bi dokončno izgnali Nemce iz dežele, se jim je ne le pridružil, temveč stopil v njihove vrste z dušo in s telesom.

16. decembra 1941 je s prijatelji zažgal belški most. Mogočni plamen je razsvetlil Dolino. Naznanil je ljudem, da

»... na Slovenskem smo mi gospodar!«
Za nekaj časa se je s prijatelji umaknil na Vrse nad Dovjim. Potem pa ... Kakor večina drugih – se je vrnil domov. Zaupal je pač nemškim obljubam, da se nikomur ne bo nič zgodilo, če se bodo dovški orožniki živi in zdravi vrnili v svoj bunker pri Slugu na Dovjem.

Ko so se začele aretacije, je bilo za kës prepozno.

V zadnjih desembrskih dneh leta 1941 so Nemci na Belci pobrali vse tiste, ki so pomagali zažgati most, zaradi česar gaulajter Rainer naslednjega dne ni mogel z vso gestapovsko in esesovsko soldatesko viharo vkorakati v svoj *lieber Oberkrain*.

Med njimi je bil tudi Andrej Lindau. Pri zaslišanju v Bégunjah so izsilili iz njega priznanje, da je z orožjem, razstrelivom in podobnimi materiali podpiral naš narodnoosvobodilni boj.

Še enkrat so ga pripeljali k mostu na Belci.

Ozrl se je na hišico ob mostu. V njej je preživel nekaj mirnih let svojega življenja. Bo še kdaj v njej zakuril ogenj? Ob petrolejki prebiral liste, ki so mu jih stisnili prijatelji v rokó? Se po žgancih ali polenti zavalil na pograd, zamrl v srečnem, mirnem snú, v ranem jutru pa bi spet zažmerikal, ko bi se začel zoriti dan?

»Und jetzt zeigen Sie uns, wo haben Sie Ihre Gewehre versteckt? Wo steckt das Munition?«

Kaj bi?
Pet jih je stalo z naprejenimi revolverji okrog njega. Počasi jim je odkrival skrivališča ...

Ko se je po končanem obhodu vračal k mariči, so gestapovci za njegovim hrptom že naredili križ čezenj.

Nikoli več se ni vrnil v svojo hišico ob mostu čez Belco.

12. februarja 1942 so ga kot talca ustrelili v Dragi. Razkrilo se je, da je bil med glavnimi krivci za požig belškega mostú.

Toda domá na Belci je ostal njegov lovski pes. Cvilil in jokaj je za svojim gospodarjem. Kako naj pes razume, da ga je njegov zvesti gospodar kar tako nenadoma zapustil?

Prišla sta dva gestapovca in psa ustrelila.

Človek ali pes? Saj je vseeno! Kje pa je bilo še kakšno življenje, ki bi za te poživljene zveri imelo še kakšno cenó?

FRANC LUKS

20. septembra 1915, Belca štev. 69 (zdaj 19) – 12. februarja 1942 Draga

Tri mesece pred njegovim rojstvom so očeta Pavla vpoklicali v kaiserlich und königlich avstrijsko vojsko. Požrla ga je fronta. Nikoli več ga niso videli domači.

Najmlajši, Francek, se nikoli ni mogel priviti k svojemu očetu ter pri njem iskati zaščite pred štirimi napadalnimi bratci in sestricami.

Za vseh petero otrok je morala odtlej skrbeti mati. Z motikami, grabljami, vihami so se vsako leto zapóred spravljali nad revno kajžarsko zemljó. A ta krušna mati zemlja ni razvajala svojih otrok. Vsako mrvico hrane ji je bilo treba izdrgati iz drobovja.

»Poglej, ti moj revež, krompir si nam presekal!«

Mati so vzdignúli roke k nebu.
»Za samo škodo si pri hiši!«

Francku so se potočile solzé po licih. Mati so se omečili.

»Na méjo ga zanesi! Tako ga obrni k soncu, da se bo lepo osušil! Ga bom skuhala za večerjo.«

Janez Mrak
Ne leno,
dvoje,
troje src bi morali imeti,
da ne biló bi nam težkó živeti ...

Mrakova Johana, mati Janeza Mraka
Veš, mama, rad bi ti napisal pismo ...
Morda nikoli več ne bova zrla si v obraz,
vendár nikdár ne bom pozabil nate,
In žélel bi, da ne utihne prej mi glas,
dokler ne rečem: Mama, svet je tudi záte!

Kristijan Ražen

Dopolnil je šesto leto. Na vrsto je prišla šola. Uro hoda vsak dan od konca Belce do dovške osnovne šole. Dan za dnem sta ga v njej pričakala stroga učiteljica in črni katehet. Prva je znala usekati z vrbovo šibo po golih nogah, da je zavrkaval in zapel, drugi pa je z ravnilom treščil po stisnjenih prstih desne roke, da je ob bleščočem sončnem dnevu videl ne le Veliki in Mali voz, Kasiopejo in Oriona, temveč vse mirijade zvezd na nebu.

Pride in mine. Minila so otroška leta, mimo je bila šola. Leto dni je preslužil pri kmetih na Dovjem, potem pa so ga vzeli medse žagarji na Belci. V Rutah je pomagal graditi KOOP hotel, a se je spet vrnil med žagovinarje na Belci.

Jože Križnar, eden izmed organizatorjev upora na Belci, mu je postal prijatelj. Nekaj časa je pri Sedejnikovih, kot se po domače reče pri Luksovih na Belci, celo stanoval. Tako splošna ljudska vstaja v decembru leta 1941 za Franca Luksa ni bila nikakršno presenečenje.

16. decembra zvečer je s prijatelji zažgal in požgal most čez Belco, potem pa so jo skupaj popihali na Vrse. Po nekaj dnevih se je — kot večina drugih — vrnil domov in začel spet delati na žagi.

Na Silvestrovo 1941 v naših krajih ni bilo več človeka, ki bi se veselil prestopa iz starega v novo leto. Šestindvajsetletni Franc Luks je zlagal deske v kašto, ko so prišli ponj gestapovci. Po kratkem zaslišanju v graničarski karavli nad žago so ga strpali v črni avtomobil.

Znašel se je v Bégunjah. Stopiti je moral pred zasliševalce, ki so se ukvarjali z vstajo na Dovjem, v Mojstrani in na Belci. Bil je močan fant, Zdržal je vsa mučenja.

7. januarja 1942 je poslal sestri dopisnico. Prosil jo je, naj mu prinese nekaj nujnih potrebščin. Napisal je med drugim, da »je zdrav«, da pa »ne ve, kdaj bo prišel domov«.

Domov se ni vrnil nikdar več.

12. februarja 1942 je v Dragi ob kolu zdrsnil v Nič, kjer mu tudi gestapovski mučitelji niso mogli več do živga.

JANEZ MRAK

Povest o delu in življenju Janeza Mraka bi dobremu pisatelju napolnila debel roman. Tako pa bo ostala le skromen faktografski zapis o nasmejanem fantu, ki je kljub vsej revščini in stiskam ljubil življenje, svoje najbližje, naše goré, zraven pa sanjal o času, ko »kruh delil bo z bratom brat«.

Rojen je bil 3. februarja 1913 v Mojstrani na številki 66 (nekdanjem 'konzumu') očetu Francu in materi Ivani, roj. Rozman, kot njun prvorojenec. Oče si je v konzumu uredil svojo mizarško delavnico. Ker je delal dobro, hitro in poceni, mu dela ni nikdar zmanjkalo. Pomagati mu je moralo po nekaj vajencev in pomočnikov. Zato je bilo tudi rojstvo vsakega otroka — ti pa so kar drug za drugim prihajali na svet — vselej srečen dogodek v družini. Za Janezom so se zvrstile tri sestrice, nato še bratec. Zadnjega, šestega, je kmalu po rojstvu pokosila smrt.

Potem pa je v mirno, tiho, zadovoljno družino udarila strela:

1924. leta jim je mož in oče nenadoma umrl. Umrl mlad. Janezu je bilo tedaj šele enajst let. Bil je najstarejši med peterico otrok.

Na materina šibka ramena se je zvalila množica skrbi. Kako, s čim preživeti pet otrok?

»Med nas je usekalo in nas razteplo po sveti,« bi s pesnikom vred lahko zajokali Mrakovi otroci:

Najstarejših hčerk sta se usmili teta, najmlajši je moral v sirotišnico, njen prvelec in najmlajša deklica pa sta ostala pri materi, ki je takrat začela nositi svoj težki križ skozi življenje: raznašalka pošte v domači cementarni, dokler je ob gospodarski krizi Trboveljska ni uničila, služki-

nja na Bledu, branjevka s sadjem in zelenjavo v Mojstrani, v »prostem času« pa prešivalka odev, dninarica — ena tistih cankarjevih slovenskih mater, ki jih njih otroci nosimo v svojih srcih kot svetinje. Njih življenje je bilo ena sama neizmerljiva žrtev za njihovo lastno kri, za otroke.

Komaj se je Janez poslovil od dovške šole, se je šel v Kranjsko goro učiti mizarške obrti. Kot pomočnik si je tik pred gospodarsko krizo iskal dela in kruha pri različnih mojstrih. Ostajal je pri njih, dokler so ga pač potrebovali.

Leta 1932 se je najmlajši, Viktor, vrnil iz sirotišnice v Sentvidu spet v materino naročje. Prav tedaj se je Janezu nasmehnila sreča: dobil je delo v Tršanovi delavnici na Jesenicah. Šest let je ostal tam. Osemindesetega leta se mu je posrečilo priti v železarno. Njemu in vsej družini so se ponujali lepši dnevi.

Znani ljubljanski bogataš Lukman je imel tedaj v zakupu lovski revir okrog naših treh vasi. Pod Dovjem si je zgradil vilo v alpskem slogu. Kóga si je izbral za hišnico v tèm svojem dvorcu? Nikogar drugega kot Mrakovo Johano, Janezovo, Lenkino, Ivankino, Jeričino in Viktorjevo mater!

Vasi so pele od veselja. Privoščljivca ni bilo med nami. Nazadnje so na vse vetrove raztepeni Mrakovi le našli dom. Gnezdo, v katerem so se kot piščeta ob koklji lahko zbirali ob svoji izgarani materi.

To se je zgodilo leta 1938.

Kako se je za vse Mrakove svet nenadoma obrnil! Janez je imel zagotovljeno delo, Viktor se je že izučil, dekleta so si služila kruh po svetu, mati pa je imela končno dom, v katerem se je zbirala vsa družina.

Živeli so na najbolj idiličnem kraju, kar si jih je mogoče misliti. Veljaki in denarniki svojih lovskih dvorcev niso postavljali kjersibodi.

Janez se je mogel tedaj posvetiti svoji edini véliki strasti: alpinizmu in goram. Prej je telovadil pri Sokolu, kar pa stricu kanoniku in organistu ni bilo preveč všeč. Zaljubljen se je v goré, v strme in krušljive stene naših Julijcev. Če je le kazalo vreme, se je že ob prvem svitu nedeljskega jutra navezoval z Janezom Brojanom ali Maksom Dimnikom ali z obema v navezo, da so se potem lotili našega krušljivega apnenca v razpokah, kaminih ali pa preskušali svoje moči na previsih.

Jaka Rabič-Mlakarjev, nesojeni prostovoljec v španski državljanski vojni, komunist, vnet amaterski kulturnik, je bil tedaj zaposlen pri Lukmanu kot poklicni lovec. Neverjetno, ampak resnično: ljubljanski mogočnejši si je izbiral svoje delavce prav med domačimi levičarskimi proletarci!

Z Janezom sta si postala kmalu dobra prijatelja. Počasi, počasi, po kapljicah, se je Jakovo prepričanje in njegov svetovni nazor selil v Janezove póre, dokler ga ni vsega prevzel in se zanj navdušil.

Kmalu po okupaciji se je moral Jaka Rabič umakniti v ilegalo. Samo Janez Mrak je vedel za njegovo skrivališče. Tja mu je prinašal hrano in obvestila.

Konec pomladi 1941 je Jaka Rabič začutil, da prihaja čas, ko bo treba poskrbeti za močno, organizirano osvobodilno gibanje. Na Dovjem je tedaj že deloval odbor Narodne zaščite. Jaka je predlagal Stražišarju, naj vanj vključijo še Janeza Mraka.

Kje pa naj bi se sestajal ta odbor? V vaséh ni bilo varno. Ljudje so bili še kar zadovoljni. Hitler nas je zasul z živilskimi nakaznicami, še petnajstletni smrkevec je dobil delo na česti ali pri železnici ter ob mesecu prinesel domov tistih sedemdeset mark — kaj bi? Tako dobro nam vendar revežem na tèm pasjem svetu še nikoli ni šlo ...

»Pri Mrakovih!« je odločil Mlakarjev Jaka. »V Lukmanovi vili nas nihče ne bo iskal!«

Kómu bi le útegnilo priti na misel, da se bo v vili Süddeutscherja in kulturbundovca Lukmana sestajal vaški odbor Narodne zaščite?

Janezu Mraku šo v odboru Narodne zaščite zaupali dolžnost blagajnika. Kaj hujšega bi mu ne mogli naprtiti. Najprej je poskusil pri svojem bratu in sestrah. Razlagal jim je smisel, pomen in namene organizacije, v imenu katere je terjal denar od njih in v kateri je z vsem srcem sodelo-

(Nadaljevanje na 24. strani)

Mati Mlakarjevih — Rabičevih fantov in deklet.

Na hrbtno stran fotografije je njen sin Mirko zapisal:

V spomin na prerano umrlo mamo. V starosti 57 let jo je pokrila zemlja. Mirko. Umrla dne 2. XII. 1936.

Franc Rabič — Mlakarjev oče

16. decembra 1941 je padel pred graničarsko karavlo na Velikem bregu v Mojstrani njegov sin Alojz.

12. februarja 1942 so Nemci v Drugi ustrelili drugega sina, Maksa.

21. aprila 1942 si je med junaško trinajstetico partizanov v jami na Okroglem uzel življenje tretji sin Franca Rabiča, revolucionar Jaka Rabič.

10. septembra 1942 je v Mauthausenu umrl četrti sin, Mirko.

Kaj ni to preveč za očetovo srce?

val, potem pa pojasnjeval, čemu potrebujejo denar, ki ga je zbiral.

Mater je pustil v miru. Mati je bila samo gostiteljica. Kljub temu pa ji je včasih razlagal svoje sanje, kako bo lepo na tèm /božjem svetu, ko si bodo ljudje v resnici enaki med seboj, ko bo ta hiša, v kateri zdaj ponižno životari kot hišnica, v resnici njena, ko njenega »gospoda Lukmana« sploh ne bo več na spregled, ko bodo enake pravice veljale za vse ljudi. Govoril ji je o času, ko besede SVOBODA, BRATSTVO in ENOTNOST ne bodo več le papirnata gesla, sèn številnih človeških pokolenj, temveč bodo postala živa resničnost.

Janez Mrak je bil sanjač, dober in pozoren sin, neutrujen alpinist, zvest prijatelj, trden tovariš in neizprosni sovražnik vsemu, kar se je postavljalo po robu slovenstvu in delavcem.

Zanimivo pa je, da sta se z Lukmanom kar dobro razumela. Janezova brat in sestra trdita, da ta mogotec nasprofi njim zlepa ni pokazal kakšne oblastiške narave, ampak se je obnašal do njih kot človek do človeka. Samo enkrat je nagnal hudo rēč:

Ob decembrski vstaji sta bila Janez in Viktor praznih rok, brez orožja. Pa sta si »sposodila« Likmanovo karabinko in revolver ...

16. decembra 1941 je Janez Mrak kot eden vodilnih organizatorjev splošne ljudske vstaje na Dovjem, v Mojstrani in na Belci sodeloval pri aretaciji nemških žandarjev na Dovjem. Na Višu nad Dovjem je bratu izročil pisalni stroj, ki so ga vstajniki zaplenili na orožniški postaji. Naročil mu je, naj ga odnese na Vrse. Sam pa je s Kristijanom Ražnom in drugimi odpeljal užete žandarje v globokem snegu skozi Mlinco na Urbasovo.

Svitl se je dan. Kam z ujetimi orožniki?

Spet so zagazili v sneg. Z ujetniki so odšli na Vrse, kjer so se že zbrali vstajniki iz vseh treh vasi.

Na Vrséh so Janeza izvolili za komandanta na vrat na nos ustanovljenega Triglavskega odreda. Komisar je postal Anton Sifrer, komandirji čet pa Jože Križnar-Mrakov, Maks Rabič-Mlakarjev in Janez Skumavc-Šurkov.

3. januarja 1942 so gestapovci prišli po Janezovega brata Viktorja. Janeza tedaj še ni bilo doma.

Toliko da se je vrnil, so ga Nemci že pobrali. 10. januarja se je že znašel v Bégunjah. Kakšno naključje:

Pripeljali so ga prav v trenutku, ko so gestapovci zasliševali njegovega brata Viktorja! Spogledala sta se... Janez je ponudil bratu roko, pa ga je stražar sunil v prsi, da je odletel v kot... Skupaj z bratom Viktorjem so ga zaprli v sobo številka tri. Petkrat so ga odgnali na zaslišanje. Petkrat so ga pretepli do nezavesti. Morda se je hotel kdo od udeležencev vstaje rešiti? Nemcem je nekako prišlo na uho, da je bil prav Janez Mrak na Vrséh izvoljen za komandanta na novo ustanovljenega Triglavskega odreda.

Dovolj, da so ga ob vsakem »zaslišanju« živinsko preteпали. Pomagalo jim to ni. Nobenega priznanja mu niso izsilili. Nasitili so le svoj živalski pohlep po nedolžni krvi.

10. februarja 1942 so bégunjski zapori vztrepotali. Nihče ne ve, kdo je razšepetal novico:

»Spet bodo streljali!«

Zaporniška govorica je na svoj način sporočila iz sobe v sobo:»

»Dovžane... Belčane... Mojstrančane...«

Janez se je obrnil k bratu.

»Veš, Viktor, kar nam je še ostalo, so naša mati. Nikoli ne pozabi skrbeti zanje! Sestre bodo že kako preživele. Za mater se bojim. Prisezi, da jim boš oštal zvest do smrti!«

Mlajšega brata so oblike solze. Zaporniki v sobi so jimamolče prepustili kot.

»Zdaj ni čas za solze, fant moj! Zbéri se! Tebe bodo pustili v miru, ker si še mlad... Mene pa...«

Slutil je, da so ga že izbrali za jutranji pokol v Dragi.

12. februar 1942.

Vrata v sobo številka tri se odpró. Na prag se razkorači gestapovec s črno knjigo v roki. Prebere tri imena. Ihtē se zaporniki poslovijo od mrtvih. Zadnji so, ki jih vidijo še žive...

Smrt se je umaknila iz sobe. Moreča tišina se je razlezla po njej. Upanje, da so trije za ta dan dovolj. Strah, da bi se vrata še enkrat ne odprla. Stráh pred mrtvaško glavo s črno knjigo v roki.

Pet minut... Osem minut... Deset minut...

Ključ je zaškrtaal v ključavnici. Mrtvaška glava s črno knjigo v rokah se je razkoračila na pragu:

»MRAK JOHANN, geboren...«

Sobni starešina Rihtaršič je komaj še utegnil izdavit svoj »Achtung!« in zaporniki se še niso utegnili postaviti v stojo »MIRNO!«, ko se je že Viktor pognal čez mizo, se strumno postavil pred okostenelega prinašalca in óznanjevalca smrti ter zaprosil:

»Pustite brata! Vzemite mene!«

Preden se je krvnik znašel, je že stal Janez ob svojem bratu.

»Jaz sem Janez Mrak! Tega pustite pri miru!«

Bil je dovolj krepák, pogumen in močan. Pripravljen na obračun z življenjem. Njegov enajst let mlajši brat mora zaradi matere živeti!

»Ne joči, bratec! Pomni, kaj sem ti zabičal...«

»raus aus dem Stube!«

Janez Mrak je stopil na hodnik. Ključ v ključavnici je spet zaškrtaal. Zunaj pred esesovcem je stala samo številka, ki jo je bilo treba preresetati s krogami.

Se enkrat je videl Viktor brata skozi rešetke:

Zvezanega so vrgli Janeza Mraka na to-vornjak. In ta je poznal samo eno pot:

Na morišče v Drago...

O čem je premišljal talec Janez Mrak pred smrtjo?

12. februarja 1942 so se zanj končale vse sanje o materi, o bratu in sestrah, o prijateljih in gorah, o tovariših, o življenju, ki bo nekoč prišlo, pa ga ne bo učakal.

*Tako umiramo zdaj mi,
ki v nas življenje se poraja,
in vsak mrtvak v ta MRAK
kriči: Upri, upri se, raja!*

*Težko, težko nam je umreti,
ker čas je v nas, ki zdaj ga ni še,
ker slüšimo otroka, ki že diše.*

*Zato nam je tako težko.
A vendar je vsakdo kot mati
pripravljen sebe žrtvovati.*

(Karel Destovnik Kajuh,
Pred Velikim rojstvom)

MIHA PREZELJ

Ko je bil 25. julija 1918 rojen Miha Prezelj, je imela njegova mati Marija Prezelj že pet let staro hčerko. Oba otroka sta bila nezakonska. Mihov oče je padel v prvi svetovni vojni. Deček ni nikoli zvedel za očetovo ime.

Še huje:

Niti matere ni poznal.

Štiri mesece po njegovem rojstvu je umrla.

Skrb za petletno vnukinjo in komaj rojenega vnuka je prevzela njuna stara mati, tedaj že drugič poročena. Leta 1926 ji je umrl še drugi mož ter ji zapustil komaj petnajstletnega sina ter vnukinjo in vnučka.

Za Boštjančēvo družino, ki je stanovala v skromni hišici blizu mojstranske železniske postaje, je tedaj nastopil čas stradeža

Jaka Rabič - Mlakarjev, 15. II. 1937

Jaka Rabič-Mlakarjev

Alojz Rabič-Mlakarjev

Edini, ki je 16. decembra 1941 z življenjem plačal vstajo v Mojstrani, na Dovjem in na Belci

Takle je bil videti Mlakarjev Lojz kot mornar v jugoslovanski vojni mornarici

Lojz Rabič

Zadaj je napisal svojemu dekletu (Mrakovi Jerci, sestri talca Janeza Mraka, zdaj poročeni s Cirilom Ražnom, bratom talca Kristijana Ražna):
»Preziram smrt in smejem se ji – v boj! Lojz.«

Maks Rabič-Mlakarjev

V Mlakarjeve fante se dekletom ni bilo težko zagledati ...

in nepopisne revščine. Otroci so morali kar se je dalo hitro vzeti pot pod nože ter iti v svet za kruhom. Doma ga ni bilo. Póta, po katerih so se prebijali skozi življenje, jim niso bila z rožicami poslana.

Miha je doвшko osnovno šolo spoznaval samo v prvem razredu. Potem so ga na občinske stroške poslali v sirotišnico v Šentvid nad Ljubljano. Tam je dokončal ne le osnovno, ampak tudi tri razrede meščanske šole. Z zadnjim se je spopadel na Jesenicah. Dokončal ga je kot dober učenec.

Po končanem šolanju je začel skrbeti zanj njegov brat Lojz, ki je tedaj živel v Kruševcu. Tam se je Miha izučil za električarja. Leta 1936 se je vrnil domov. Dobil je delo pri Markežu na Jesenicah. Ostal je pri njem vse do okupacije 1941. leta.

Kaj ga je takrat nagnalo, da si je poiskal delo pri železnici, nihče ne vé. Nekaj časa je delal v kurilnici na Jesenicah, nato pa se je nenadoma znašel v Beljaku.

Bil je sam váse zaprt fant. Ni iskal družbe. Ljubil je goré. Ne sténe – teh se je ogibal, kajti bil je samohodec. Po uhojenih poteh ob koncu tedna na vršace – da, toda brez družbe.

Tako resnega ga je dohitela okupacija. Kam zdaj, človek, ko nisi ne tič ne miš? Naključno je zašel med delavce, ki só pripravljali oboroženo vstajo proti okupatorju.

Decembra 1941. leta je bil doma na dopustu. Iztekel se mu je prav 16. decembra 1941. Moral bi se vrniti v Beljak.

Pa se ni odpeljal v Beljak. Stopil je čez cesto do soseda Antona Šifrerja. Skupaj z drugimi je čakal na uro, ko naj bi se začela splošna vstaja.

Mihova sestra je v večernih urah šla po mleko na Dovje. Vsa zgrožena je opazovala, kako so domačini aretirali komandirja dovške nemške orožniške postaje Kaziánko. Doma je v naglici postavila kanglico z mlekom na mizo, potem pa z novico pohitela k Šifrerju. Nikogar ni presenetila.

»Gremo, fantje!« je ukazal Anton Šifrer. »Zdaj smo mi na vrsti.«

Treba je bilo zapreti vse dohode na Dovje, v Mojstrano in na Belco. Delo je bilo natančno razporejeno:

Ti boš podiral drevje v Kamnjah, ti bóre v Ledinah, vi boste zažgali most na Belci ... Miha je moral kot strokovnjak prerezati vse električne in telefonske napeljave.

V jutranjih urah se je z drugimi vred umaknil na Vrše nad Dovjim.

Po treh ali štirih dnevih, prebitih na zasneženih senožetih v vislih, se je vrnil domov. Odpeljal se je v Beljak na delo. 22. januarja 1942 so ga Nemci v Beljaku aretirali. Kot priporočeno pošiljko so ga poslali v Bégunje.

Zasliševali in mučili so ga dolge dneve, da bi izveleki iz njega, česar še niso vedeli. Od nekoga pa so med nečloveškimi mukami vendarle iztislili, da je bil Mihā tisti, ki je zvečer usodnega 16. decembra 1941 prerezal električne in telefonske vóde.

Sam jim tega nikoli ni priznal.

Nemcem pa je zadostovalo, da so ga 12. februarja 1942 privezali ob kol v Dragi. In ustrelili.

KRISTIJAN RAŽEN

23. decembra 1912, Dovje št. 84 (zdaj 62) – 12. februarja 1942, Draga.

Oče Jakob je bil doma s Studorja pri Srednji vasi v Bohinju. Še pred letom 1900 se je preselil v Mojstrano, kjer je dobil delo v cementarni. Leta 1907 se je poročil z Marijo Dovžan. Pri Erjavcu na Dovjem, kjer je bila žena domà, sta si uredila stanovanje.

Cementarna in kmetija nista šli vstric. Zato je oče od leta devetnajst sto četrtega do devenajst sto enajstega na Dovjem kmetoval. Bil je pač kmečki človek. Zrušil

se je ob spoznanju, da kmetije ni mogoče več rešiti. Morali so jo prodati.

Spet je tri leta pri pečeh v Mojstrani požiral cementni prah.

Potem je Gavriilo Princip počil v Sarajevu avstroogrškega prestolonaslednika. Začelo se je vsesplošno evropsko klanje. Za Jakoba Ražna je to pomenilo Galicijo, Tirolsko in soško fronto. Živ, cel in zdrav se je 1918. leta vrnil k družini na Dovje. Zaposlil se je v jeseniški Kranjski industrijski družbi ter tam delal vse do prezgodnje smrti leta 1934.

V srečnem zakonu so se kar na tekočem traku rojevali otroci. Pet jih je umrlo kar po rojstvu, štirje pa so preživeli. Najmlajši, Jože, je bil kar za dvanajst let mlajši od svojega najstarejšega brata Kristijana. (Za nas je bil Kristel in kot Kristlna ga bomo tudi ohranili v spominu.)

Doma ni bilo kruha. Otroci so si ga morali že zgodaj iti služiti h kmetom. Eden v Rateče, drugi na Posavec pri Otočah, tetji kar doma na Dovjem.

Ko je Kristel odbrenkal petrazredno ponavljalsko dovško osnovno šolo, je že začel služiti kot pastir in hlapčič pri Ščetinu na Dovjem. Zatem so ga poslali na Posavec pri Otočah, odkoder je odromal v Rateče k Jurčelnu (Jože Oman). Tam je zdržal cela tri leta. Preden so ga vpoklicali v vojsko (1933/34, današnji Titov Veles v Makedoniji), je nekaj časa hlapčeval še pri Janšu (Pezdirnik) na Dovjem.

1936. leta je zadel tombolo:

Postal je žičar v predelovalnih obratih KID na Jesenicah.

Privriskal je domov, skočil v kuhinjo in po vrsti objemal vse domače ter prešerno poskakoval:

»Delo sem dobil! Dobil sem delo! Zdaj bomo lahko brez skrbi jedli!«

Njegov najmlajši bratec Jože je tedaj štel komaj dvanajst let ... Vsak dan je bil bolj lačen kakor sit. Potegnil se je, vendar če si je slekel srajco, si mu lahko preštel vsa rebra.

Zvestó je prebiral Domovino. Med delavci si je izbral levico. V javnem življenju se ni udeleževal. Za kaj takšnega se ni mogel odločiti. Če imaš za seboj samo petrazredno ponavljalsko osnovno šolo – koliko pa veš? Še jezik ti ne steče gladko. In če si se deset let pogovarjal največ s kravami, biki, vóli in ovcami – mojbog, kaj pa naj bi počel v sindikatu?

Rad je zahajal v goré. Tam se je srečeval z Mlakarjevimi fanti. Té pa je vse po vrsti prevevala ena sama misel:

»Proč z Nemci! V boj za svobodo, pa četudi bodo padale glavé!«

Nič čudnega, če je Kristel pri pripravljanju decembrske vstaje tako živo sodeloval in se je nazadnje nadvse aktivno udeležil.

Ob polomu stare Jugoslavije so ga mobilizirali. Prišel je te na Dolenjsko, odkoder se je srečno vrnil domov. Nekaj časa je delal v kamnolomu na Lešnikovem klancu (tam sva se poblíže spoznala, op. p.), potem pa je spet dobil svoje staro mesto v jeseniški žičarni.

Ze jeseni 1941. leta je postal član trojke, ki jo je na Dovjem vodil Ivan Dolžan. Na večer splošne ljudske vstaje, 16. decembra 1941, si je pripravil nahrbtnik.

»Brez skrbi!« je krepil domače. »Nocoj bomo nagnali Švabe čez Mlinco in čez Kepo!«

S tovariši je aretiral nemška orožnika, ki sta večerjala v Blažjevi gostilni, potem pa ju je pod šolo stražil, dokler niso prignali še zloglasnega Kazianke, komandirja orožniške postaje. Kakšna pot je čakala nemško dovško žandarmerijo! Skozi celec v Mlinco in potem na Urbasovo ... V hrbét so jim merile vstajniške puške. Eno od njih je trdno držal v rokah Kristijan Ražen.

Napočilo je jutro, 17. december 1941. Kam z orožniki?

(Nadaljevanje na 26. strani)

Odpeljali so jih na Vrse, kjer so tedaj že ustanavljali Triglavski odred. Po dolgo-trajnem posvetu so sklenili, da je treba orožnike izpustiti. Edina možnost, da bi rešili vse tri vasi pred požigom.

Kristel Ražen se je vključil v Triglavski odred, ki se je čez nekaj dni razšel. Z drugimi vred se je tudi Kristel vrnil domov ter spet začel delati v žičarni na Jesenicah. Silvestrovo 1941.

Ražnov Kristel in Mlakarjev Maks žagata drva na Mlakarjevem dvorišču.

»Ausweise! Schnell!«

Fanta sta naščeprenemu gestapovcu oddala osebni izkaznici. Morala sta oditi z njim... Zaman so ju mučili v Bégunjah.

Skupaj so ju umorili z drugimi vred.

12. februarja 1942. leta v Dragi.

MAKS RABIČ

Rojen 3. februarja 1913 pri Mlakarju na Dovjem števil. 57 — umorjen ob kolu v Dragi 12. februarja 1942, star devetindvajset let

Rosno otroštvo je preživeljal med prvo svetovno vojno, ki je prinesla s seboj stisko, kakršne že rodovi nazaj niso pomnili. V Mlakarjevi družini je vsako jutro potrkal glad na okno. Deset lačnih ust se je stegovalo po kruhu. Kruh — če je že bil — je bil zaklenjen. Otroci so ga dobivali samo po koščkih. In najstarejši fant je dotlej preživel šele šestnajst pomladi.

Maks je osnovno šolo končal na Dovjem. Tri leta je potem prebil kot mizarški vajenec na Bledu, potem pa dobro leto delal pri svojem mojstru kot pomočnik. Nato ga je na delo sprejel podjetnik Josip Zupan v Mojstrani. (Čudno, da naselje ob nekdanji železniški Dovje—Mojstrana nima svojega imena. Mojstrančani trdimo, da gre za del naše vasi. Dovžani ga štejejo za svojega, Belčani si ga pa sploh lasté. Navadno se sporazumemo za Vatfš. Ampak pravi Vatfš se začne šele tam, kjer se naselje že konča. Svóje dni smo tistim petim hišam ob nekdanji železniški postaji rekli »Pri Zupanu«.)

Leta 1935 je odslužil vojaški rok. Dali so mu delo v železniški mizarški delavnici na Hrušici. Nekaj časa je delal tudi pri Slogradu na Jesenicah.

V teh letih se je veliko družil s svojim starejšim bratom Jakom, izkušenim in doslednim revolucionarjem. Jaka je oblikoval Maksov pogled na svet. Nič čudnega potem, če se je Maks pridružil Sokolom in v njihovi organizaciji predstavljal najbolj levo krilo. Rad je nastopal na odru. Bil je uspešen amaterski igralec. To je bilo (in je še danes) vsem Mlakarjevim v krvi. Vsi po vrsti so se poskušali in se še poskušajo na odru.

Dolga leta je nastopal tudi v sokolski telovadni vrsti.

Prišlo je leto enainštirideseto. Na Boriču, na travniku malo nad Savskim mostom, so ustanovili odbor Osvobodilne fronte. Z Jakom vred se je tudi Maks vključil vanjo.

Julija 1941 je dyakrat zaporedoma prišel na Dovje Preželj iz jeseniškega komiteja ter vodil prva dva sestanka vaše organizacije. Sestankovali so v čevljarski delavnici Viktorja Janša (Potokarja), prenočeval pa je Preželj obkraj pri Mlakarju.

Maksu so v odboru naložili neprijetno nalogo: zbira naj denar.

Skoraj ob istem času je bila na Dovjem in v Mojstrani na predlog njegovega brata Jaka ustanovljena Narodna zaščita. Ustanovili so nekaj trojk. V eni izmed njih sta bila tudi brata Maks in Alojz Rabič.

Najbolj jih je skrbelo, kako priti do orožja. Maks je bil iznajdljiv. Po čudnih poteh se je prikopal do pušk in nabojev pa celo do razstreliva.

16. decembra 1941 je bil med redkimi oboroženci. Z dvema drugima je moral zaščititi fante, ki so podirali drevje na cesto

v Kamnjah. Pota na uporniško področje je bilo treba na vseh straneh zapreti. Kdo pa naj ve, odkod in kdaj bi se lahko s kakšnega konca prikazali Nemci?

Pa so se res prikazali.

Namesto obljubljenega partizanske pomoči se je pred žagarji in njihovo zaščitnico nenadoma znašel močan oddelek nemške vojske. V svitu reflektorjev in pod varstvom strojnic na tovornjakih so skušali razžagati debela ter odstraniti vse ovire s ceste.

Tedaj so fantje s tremi puškami užgali po zelencih. Med divjim streljanjem so se Nemci umaknili. Sredi noči se jim ni sanjalo, kako lahko bi s tremi fanti opravili. Raje so se obrnili in se spravili na varno.

Toda tudi dovški junaki so se v jutru 17. decembra 1941 odpravili na Vrse, na skupno zbirališče vseh ustanjnikov z Dovjega in z Belce. V novoustanovljenem Triglavskem odredu je postal Maks komandir ene izmed čet. Šele takrat je zvedel, da je njegov brat Lojz ob napadu na graničarsko karavlo na Velikem bregu padel...

Prva žrtev iz družine Mlakarjevih.

Vse vojaške poveljnice Triglavskega odreda, ustanovljenega 17. decembra 1941 na Vrseh, so Nemci 12. februarja 1942 pobili v Dragi. Komandanta Janeza Mračka, komandirje Jožeta Križnarja, Janeza Skumavca in Maksa Rabiča.

Po štirinajstih dnevih se je odred razšel.

Maks se je vrnil domov. Verjel je nemški obljubi, da bodo izpustili sedemdesetletnega očeta, če se bo on vrnil iz gozdov. Na Silvestrovo 1941 so ga skupaj s Kristlom Ražnom aretirali na domačem dvorišču.

Zadnje dneve svojega življenja je prebil v Bégunjah skupaj z ostarelim očetom in bratom Mirkom. Do 12. februarja 1942...

Druga žrtev iz Mlakarjeve družine.

FRANC SKUMAVC

Rojen je bil v kmečki družini pri Jurču na Belci 17. julija 1909 (zdaj Belca 23). Njegov oče Franc si je ženo poiskal na Ostrem vrhu nad Škofjo Loko. Franc je bil njun prvorojenec. Starši so poskrbeli, da mu ni utegnilo biti dolgčas. Še dva brata in sestrico je dobil.

Kmetija meri oseminšestdeset hektarjev. Od tega je treba odšteti na desetine hektarjev, kar jih merijo Jurčevi gozdovi. Njiv je bilo malo, pa še to so pečene. Pljuni v róke, fant, če si hočeš prislužiti svoj vsakdanji kruh in polč mošta!

Lačen res ni bil nikoli, toda njegov delavnik je bil dolg od jutranje zore do zgodnje teme.

Učil se je rad. Iz dovške osnovne šole se je poslovil kot dober učenec. Potem je ostal doma. Kak dinar si je mimogrede prislužil s prevažanjem lesa k žagi na Belci. Saj so si bili sosedje — Jurčevi in žaga.

Vojsko je služil le devet mesecev. Vrnil se je na domačijo ter se 1935. leta poročil. Žena mu je rodila dve hčerki. Brat in sestra, ki sta ostala doma, sta mu rada pomagala pri delu na kmetiji.

Bil je s srcem in z dušo slovenski kmét. Občinski odbornik, delavec pri gradnji kulturnega doma na Dovjem, prostovoljni gasilec. Kmét, ki je dohajal čas. Rad se je družil z delavci. S proletarci.

Bil je prvi, ki so se nanj obrnili, ko jim je šlo za nohte. 22. julija 1941 so ga poklicali na ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega ljudstva na Boriču nad Savskim mostom. Možat, kakor je bil, si je poiskal kamen ter se vsedel nanj. Poslušal je pozorno, kaj so imeli Janez Pavlovčič in drugi povedati. Nazadnje so se vsi zazrli vanj. Kaj bo le na vse to rekel Jurč?

Malo je zamežikal, potem pa spregovoril:

»Takole, možakarji: Jurčeva kmetija vam je vsak dan odprta.«

Zavedal se je, da gre za priprave na oborožen odpor proti okupatorju. Sklenil

pa je, da bo vse kmečke ljudi na Belci pridobil za vstajo, o kateri so že mimogrede šušljali.

Pogosto se je začel sestajati z ilegalcem Jakom Rabičem. Obiskovali so ga Jože Križnar, Franc Luks in Andrej Lindau ter se z njim na dolgo in široko pogovarjali — kako naj bi žena vedela, o čem? Nikdar ji ničesar ni omenil. Le to se ji je čudno zdelo, da je živina na planini začela nenadoma tako skrivnostno izginjati. Včeraj se je zgubil bicek, ki ga kljub vsemu iskanju ni bilo mogoče najti, danes ni järke več na dvorišču, jutri se bo izgubila Šeka.

»Človek božji, kam bomo pa prišli?«

Ti kar potrpi, žena! Še veš ne, kaj hudega nas čaka!«

Zmeraj bolj pogosto se je pri Jurču oglašal Anton Sifer. Po njegovih obiskih je v hiši zavladal molk. Gospodar se je najraje odpravil v hlev k živini. Izognil se je sitnim ženinim vprašanjem. Krave, volí in telički ga niso ničesar spraševali.

Popoldne 16. decembra 1941 so si ljudje pri Jurču kar naprej podajali kljuko. Z Dovjega je prišla pošta, da je treba ob tej in tej uri zažgati belški most.

V temi so začeli prinašati z žage butare pod most. Polili so jih z bencinom. Prebivalci iz hiš okrog mostu so se zatekli k Jurču. Toliko butar, politih z bencinom, in lesen most — bog pomagaj, saj bo vsa Belca zgorela!

Stisnjeni vkup so družina in Belčani pri Jurču čakali na gospodarja. V mrzlo decembrsko noč je tedaj buhnil mogočen plamen. Ženske in otroci so se stresli. Most gor!

Z mogočnim plamenom je oznanil vsej Dolini, da se to ljudstvo tod nikoli ne bo nikomur pokorilo.

Ženskam so se ob spoznanju stisnila srca. Otroci so ob velikem kresu živo poskakovali in ploskali. Nedorodni otročiči, ki se jim še sanjalo ni, kaj vse jih bo zaradi tega doletelo.

Jurč se je vrnil z Vrs, kamor se je umaknil z drugimi vstajniki, šele tri dni po požigu mostu.

Molčal je. Čakal. Kmét, kot je bil, je verjel, da za grehom mora priti kazen.

Znamenito Silvestrovo leta 1941.

S konjem sta pripeljala polno »trugo« gramoz za na cesto. Za kratek čas sta se ustavila pred domačo hišo, ki stoji tik ob cesti. Prav tedaj pa se je ustavil pred njima črni mercedes. Gestapovci!

Kar s ceste so ga sneli. Še toliko časa mu niso dali, da bi se poslovil od doma in, ki so objokani zrlí skozi okna, kako jim moža in očeta vlečejo v črni avtomobil.

Na Dovjem, na Belci in v Mojstrani so Nemci na Silvestrovo 1941. leta pripravili množično racijo. Polovili so vse tiste, ki so imeli količjak opraviti z vstajo. Med drugimi tudi Jurča.

Postopek na Belci je bil za vse aretirance enak:

Najprej kratko zaslišanje na graničarski karavli, potem na »zborno mesto« v dovško šolo, od tam pa v Bégunje, odkoder ni bilo več vrnitve...

V šestih tednih, kolikor jih je preživel v bégunjskih zaporih, je kmét Jurč popolnoma osivel. Prestal je vsa zasliševanja. Mrtvaške glave so ga prinašali v sobo napol mrtvega. Ničesar niso mogli izsiliti iz njega.

12. februarja 1942 so ga s Križnarjem, Luksom, Lindauom — z vsemi sosedi, ki so se zatekali k njemu — v Dragi umorili. Pesnik Karel Destovnik Kájuh bi mu pred smrtjo povedal svojo

KMETOVO PESEM

Moje telo pretepeno poglejte!

Lica otekla,

usta nabrékla —

moje dlani krvaveče...

Moje oči plameneče!

Bil sem zemljak.

Vsak svoj korak

svoji sem zemlji vodaril.

Mirko Rabič-Mlakarjev

Premlad in prešibak je bil, da bi mogel držati morijo v Mauthausenu.

Janez Skumavec-Šurkov

Postal je tak fant, da bi gore premikal. Nikdar se ni klicu svobode izmikal. Tako si mu segla poslednjič v roko. In v tebi je telo: Da! Vrnil se bo!

Zdaj... veter raznaša besede njegove... Prislunhi natanko, da čuješ glasove: Lepo je, veš, mama, lepo je živeti. Toda: za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!

Janez Skumavec - Šurkov Janez

Ne bo me strlo to, da ni te več ob meni. Še više dvignil sem glavó. Še bolj mi v prsih je zavrelo. Še bolj po žilah zakipelo...

Pa so prišli ti prekleti hudiči. Koder so šli, so za njimi mrtiči. Meni so mater in sina ubili. Ženo so... kaj naj bi z ženo storili?

Nisem več vzdržal. V meni je telo, v pěsti skelelo - pa sem udaril!

Zdaj me bijó kakor črno živino. Moje oči plameneče pogledjte, tovariši, ih mi povejte:

še vidite v njih domovino?

JANEZ SKUMAVC

Šurkov Janez je bil pogumen fant. Je ni bilo stvari na tēm svetu, ki bi se je on ustrašil.

Šurkova kajža ni mogla prerediti treh otrok, kolikor jih je možu Martinu rodila žena Jožefa, doma iz Lučen nad Škofjo Loko. Oče je pohajkoval po njivicah, po košeninicah, malo zraven mizaril, mati pa je hodila v dneve k dovškim kmetom, da so se nekako prebili iz dneva v dan.

20. avgusta 1918 je rodila svojega drugega sina, Janeza. Njegov starejši brat Franc je tedaj štel že deset let. Najmlajši, Martinček, je zagledal beli dan tri leta za Janezom.

Kdor je pri Šurkovih hotel biti šit, se je moral poprijeti dela. Rék da »brez dela ni jela«, se je pri Šurkovih na Dovjem malodane učlovečil. Delati karkoli, kjerkoli in za kogarkoli - samo da bi bil zvečer želo-dec poln! Fantje so znali pasti živino, kositi seno, pobirati krompir, zasipati koruzo, na samotēžnih sanéh voziti pozimi senó v dolino z Vrs, z Ráven, z Visokega, iti po zgubljeno živino na Rožico ali pa smukat brusnice v Žakelj. Ni ga bilo dela, ki bi se, ga ne lotili.

Janez je končal petrazredno osnovno šolo na Dovjem, potem pa si je služil kruh, kjer so mu ga pač dali. Najdalj je ostal pri Josipu Zupanu. V njegovi delavnici se je priučil mizarški obrti.

Leta 1940 bi si skorajda ustvaril družino. Rodila se mu je nezakonska hči. Pa ni bilo več časa.

Na Dovjem in v Mojstrani smo imeli pred vojno »orle« in »sokole«. Janez se je pridružil slednjim. Sokoli pa so bili tisti, ki so s komunisti sprožili osvobodilno gibanje. Janez je bil torej od vsega začetka zraven.

V avgustu 1941 so na Dovjem ustanovili odbor Osvobodilne fronte. Šurkov Janez je storil vse, kar je bilo v njegovi móči, da bi njegova vas kot strnjena celota stopila v boj proti okupatorjū.

V začetku septembra 1941 naj bi razstrelili most na Tabrah (med Podkužami in Rutami). Jaka Rabič, Franc Pečar in Miha Kunšič so ob železniškem mostu vsi živčni čakali, kdaj jim bo Šurkov Janez prinesel obljubljeni plastik.

Janez je prišel, kot so bili dogovorjeni, ampak brez plastika... Odpovedale so zveze. Plastik se je izgubil neznano kam.

Ves čas je bil prepričan, da bodo v vstaji 16. decembra 1941 doživeli popoln uspeh. 15. decembra 1941 se je nekaj dovških fantov posedlo v Blaževji gostilni. Naročili so si pivo. Med njimi je bil tudi Šurkov Janez.

Pa je prineslo v gostilniško sobo nemške orožnike. Prišli so na večerjo. Janez pa meni nič tebi nič zažene vrček z ostankom piva v steno. Črepinje so po tléh zažvenketale. Razlito pivo se je steklo prav orožnikom pred nóge.

Nemi so obstali. Kaj pa je nocoj stopilo fantom v glavo? Saj so bili drugače prijazni v družbi. In orožniški komandir Kazianka je znal zaviti tudi po vindišarsko, po svojini. (1)

Fantje so jih zadržto gledali. Kazianka se je obrnil k Janezu:

»Jutgi se boste zagadi tega pgišli na našo postajo opgavičit!«

»Kdaj pa, gospod komandir? Dopoldne bo prezgodaj, popoldne pa prepozno!«

Kazianka opozorila ni razumel. Skomignil je z rameni, se vsedel k mizi ter popopravil svoj golaž s polento, oboje pa zalil s pivom.

Naslednjega dne, 16. decembra 1941, so nemški orožniki prišli večerjat k Blažezu v prazno sobo. Da bi vsaj ena domača duša sedela notri! Vsi stoli so bili prazni. Zelenci so se spogledali. Večerja pa je že prihajala na mizo. Kaj bi? Jejmo!

Samo žlice so utegnili pomočiti v juho, ko so se na stežaj odprla vrata v gostinski prostor. Na pragu je stal Šurkov Janez z naperjeno puško, za njim pa še nekaj fantov.

Nasmejal se je prestrašeni orožniški posadki:

»Vam nisem rekel včera, da bo danes dopoldne prezgodaj, zvečer pa prepozno? Róke kvišku! Pobje, poberite jim orožje! Vše jih imam na muhi!«

Ko je bilo vse opravljeno, je orožnike oddal tovarišem: Srakarjevemu Janezu - soimenjaku Janezu Skumavcu, Ivanu Dolžanu, Janezu Mraku in Ražnovemu Kristlnu. Peljali so jih na Urbasovo Zamlinco, drugo jutro pa so jih odgnali na Vrse.

Ampak tega dne, 16. decembra 1941, so na Dovjem nekako zvedeli, da Bohinjci oklevajo s splošno ljudsko vstajo. Ljudi se je polotila malodušnost.

Toda med njimi je bilo veliko Šurkovih Janezov, mož in fantov, ki so bili pripravljani iti do konca. Magari sámi.

Po aretaciji orožnikov 16. decembra 1941 je zbral Janez Skumavec okrog sebe nekaj prijateljev, odšel z njimi v Mojstrano, tam pa so napadli bivšo jugoslovansko graničarsko karavlo na Velikem bregu. Zamenjala je stanovalce:

Leta 1941 so se v njej nastanili koroški Slovenci in vindišarji, oblečeni v zelene nemške graničarske uniforme. Resnici na ljubo pa je treba reči, da so bili prijazni fantje. V stričevi delavnici pri Tiležu - pa so prečepeli v njej dobršen del dneva - smo se pogovarjali vedno po svoenje.

Vse tri vasi so bile že dolge dneve polne govoric. Tudi graničarjem so prišle na ušesa. Pod večer so nameščali strojnice okrog splotij, s puškami ob raménih so pričakovali napadalce na strelnih linah in ob oknih.

Enega od domačinov so ubili. Mlakarjevega Lojza.

Šurkov Janez se je umaknil na Vrse. Tam so ga imenovali za komandirja čete. (2)

Triglavski odred je v zadnjih decembrskih dneh leta 1941 razpadel. Štirje Janezi Skumavci z Dovjega in z Belce so se vrnili v rojstne hiše:

Janez Skumavec - Šurkov Janez z Dovjega

Janez Skumavec - Srakarjev Janez z Dovjega

Janez Skumavec - Pétrov Janez z Dovjega

Janez Skumavec - Jurčev Janez z Belce

Druschke se je s svojimi pomočniki znašel v zadregi. Domačih hišnih imen na Dovjem, v Mojstrani in na Belci niso poznali. Iz aretirancev pa so le iztisnili, da je - pri pospravljanju nemških orožnikov pri Blažezu na Dovjem dne 16. decembra 1941 sodeloval tudi Janez Skumavec, - v grmado z bencinom politih butar pod mostom čez Belco pritaknil svojo vžigalico Janez Skumavec,

- med napadalci na graničarsko karavlo na Velikem bregu bil tudi Janez Skumavec.

Druschke Šurkovemu Janezu:

»Ste vi Janez Skumavec?«

Šurkov Janez:

»Seveda. Že od rojstva.«

Zažvižgala je bikovka. Nekaj dobro pomerenjih udarcev s pestmi pod brado.

Druschke čez čas:

»Ste vi pomagali zažgati most čez Belco?«

Janez:

»Seveda. Jaz sem ga zažgal.«

Druschke:

»Našim orožnikom ste 16. decembra lani tudi podkurili pod petami, ko so se spravljali k večerji?«

»Seveda.«

Druschke:

»Pa pri napadu na karavlo na Velikem bregu ste bili tudi zraven, kajne? Vi, Janez Skumavc?!«

»Samo trikrat sem ustrelil.«

Druschke:

»Enkratno:

Ob istem času na isti dan pokasirate naše orožnike na Dovjem, zažgete most čez Belco in jurišate na karavlo v Mojstrani! Se vam zdim cepec?«

Ne, Druschke ni bil cepec. Gestapovec je bil. In ko so Šurkovega Janeza pretepli do nezavesti, je še vedno mrmral:

»... orožniki ... most ... karavla ... jaz ... jaz sem to storil...«

Trije Janezi Skumavci so preživeli vojno. Dva od njih sta še danes živa. Pričata o pogumu četrtega, ki je prevzel na svoja pléča krivdo za vse štiri Janeze Skumavce z Dovjega in z Belce. Pričata o pogumnem fantu, ki mu kljub mučenju do zadnjega diha ni zmanjkalo poguma, ki je med pretepanjem kričal:

»... Nehajte! Nehajte! Priznavam... Pobral sem zelence pri Blažuju... Zažgal sem most... Streljal sem na graničarje... Dosti... Ubijte me!«

To so storili 12. februarja 1942. leta. Ubili so ga.

PRIPOMBE

(1)

Tole pripombo mi bo najbrž kdo zameril, ogniti pa si je ne morem, če hočem ostati pošten do sebe in do ljudi.

Gemeindemeister der Gemeinde Lengenfeld und Meistern Phillip Winzig je 12. februarja 1942 zvečer zvedel, da so v Dragi ustrelili devet mož in fantov iz njegove občine.

Vse je poznal. Med njimi jih je bilo nekaj, ki so delali v mojstranski cementarni, dokler jo je on kot direktor vodil. Dan poprej je telefoniral v Bégunje:

»Kaj boste storili z mojimi ljudmi?«

»Seihen Sie ohne Sorge, Herr Gemeindemeister! Ze jutri jih boste dobili vse domov!«

Phillip Winzig se je zadovoljen vrnil v svoje stanovanje k Tiležu. Svoji ženi Pavli je zaupal:

»Nič se jim ne bo zgodilo!«

Drugi dan so mu na pisalno mizo postavili zajeten kup plakatov z mastnim naslovom

... waren erschossen;

JOŽE KRIŽNAR
ANDREJ LINDAU
JANEZ MRAK...

Phillip Winzig je tajniku naročil, naj ga slehernemu obiskovalcu za ta dan opraviči. Odšel je k Tiležu. V stanovanje, kjer se nas je rodilo enajst Svoljšakovih otrok.

Zena Pavla je hodila prisluškovat pred vrata njegove sobe, pa je slišala vedno samo obupan glas:

»Mein Gott, mein lieber Gott, Du lieber Gott...«

Celo popoldne, ves večer, vso dolgo noč je koračil sempatja po sobi.

V jutru 13. februarja 1942 je žena zbrala pogum. Vdrla je v moževo sobo.

Phillip Winzig je ležal na tleh mrtev. Zadel od kap.

M... je bil jeseti talcec gestapovcev iz Bégunj?

(2)

Tu se razhajamo. Pred dvajsetimi leti so mi vsi pripovedovalci zatrjevali, da gre za TRIGLAVSKI ODRED, Ivan Dolžan pa po štiridesetih letih méni, da so na Vrseh ustanovili samo TRIGLAVSKO ČETO. Menim pa, da bi se nobena vojaška enota ne mogla imenovati četa, pa bi v taki četi potem mogli ustanoviti še tri čete. Kvečjemu bi bili lahko vodi. Védov pa na Vrseh 17. decembra 1941. leta niso ustanavljali.

Utegne pa imeti prav Ivan Dolžan, ko se mu zdi, da je bil za prvega poveljnika TRIGLAVKSEGA ODREDA izbran dr. Miha Potročnik pa da je Janez Mrak začel poveljevati tej partizanski enoti šele naslednjega dne, ko se je za Borovljami preuredila.

Vsemu zapisanemu še na rob:

Za točnost pogovorov ne morem jamčiti. Življenje pa je ubitim talcem potekalo tako, kot sem zapisal. Kakšnih bistvenih napak v biografijah ni. (Vsaj ena se mi je vrnila: Pri Mlakarjevih je bilo rojenih dvanajst otrok. Eden je takoj po rojstvu umrl.)

Te zapise sem pripravljaj pred dvajsetimi leti. Tedaj sem bil tajnik borčevske organizacije v naših vaséh. Vse svoje poletne počitnice z nedeljami vréd sem porabil zato, da sem poslušal matere, žené, sestré in brate talcev, borcev in internirancev iz naših krajev. Poslušal sem njihove pripovedi, jih zapisoval, potem pa jih jim čez dneve spet prebiral in popravljaj, kadar se mi je kaj narobe zapisalo.

Tako sta mi leta 1962 minila počitniška julij in avgust...

Ljudje navadno kažejo s prstom na učitelja:

»Glej ga, kako mu gre lepo! Najlepša dva meseca v letu lahko prežvižga.«

Tisti julij in avgust pred dvema desetletjema sem dobesedno pregaral. Ob ponedeljkih zjutraj se je oglasil pri meni Ivan Dolžan. Preletela sva spisek padlih, ubitih in umrlih in se dogovorila, kdo naj v tistem tednu pride k méni. In kdaj.

Ljudje so se po cele dneve dolgo pripravljali na te pogovore. V njih ni nič izmišljenega. Kak podatek morda res ni docela trden, toda to bom še popravil o pravém času.

Življenjepise sem dal prebrati nekaterim živim udeležencem decembrske vstaje na Dovjem, v Mojstrani in na Belci. Bil sem srečen, ko sem videl, da so se jim oči ob branju zarosile...

Štirideset let je mimo.

Marsikdo je na téh devet mož in fantov že pozabil.

Jaz nisem.

Njihovih življenjepisov nisem napisal zategadelj, da bi si preganjal dolgčas, temveč zato, da bi v naših vaséh nikoli ne pozabili nanje.

Da bi se jih ob obletnici ne spominjali samo s praznimi publicami, ampak da bi spomin nanje nosili vedno v svojih srcih. Zato, da mi danes še lahko živimo, je moralo tih devet fantov, mož.

12. februarja 1942. leta
ob kolih v Dragi pasti...

SONJA KORANTER

Pesmi

9

Moje oči so videle svet,
da zdaj jih lahko zaprem.

10

Mlade trave so najine
kot dobra, mehka postelja
zavetje, uteha
za naju dva.

11

Sanjala sem,
da ti si žitno polje
toplo, valujoče
me klicalo
z makom posejano vabilo
valovalo plalo.

12

Obraz, ki je moje pomladi ogledalo,
ogledalo želja in strasti
obraz, ki je tvoj
in je laž.

13

Vsi ljudje so ti,
so upanje, da bo nekje obraz
tebi poznan, tebi dan
težko iskan
za tebe se smejal
za tebe izbran.

14

Tam nekje je sonce
in to prav tako kot
radost moja.

15

Smo pozabili na vsa ta ogledala,
ki zro umazana in prašna v nas.

16

Želela sem le pesmi nove, svoje.

1

Hotela bi, da ves svet ve:
odtrgano je bilo srce
ležalo je samo, nemo v travi,
samo, mrtvo
sredi pomladi.

2

Jeseni sad ti greje telo.

3

Ljudje brez obrazov, duš, srca
hite mimo oken, ogledal zaprašnih.

4

Gledati svet s tujimi očmi
je hudo.
Gledati svet tako kot hoče tvoje srce
je lepo,
a vendar težko.

5

Ne odpiraj vrat v svet.

6

Megla in dež
kot siva koprena lega
na prag moje duše,
kot otok miru
za ranjeno srce.

7

Ti duša da vsa svoja prostranstva.

8

Zakaj si človek ves bel
kot belo je nebo,
belo tvoje je telo,
pa lica, duša, cel obraz
le kje je človek
tisti tvoj pravi - jaz?

NEKAJ PRISPEVKOV IN MISLI O NAJSTAREJŠI PRETEKLOSTI MOST IN ŽIROVNICE

5

Podružna cerkev sv. Martina, med ljudmi bolj znana kot »žirovniška cerkev«, je do začetka tega stoletja stala osamljena na polju med Žirovnico in Mostami. Danes stoji na osnovi katastrske razdelitve na področju zaselka Moste. Nekdanjo situacijo nam lepo prikazuje t. i. franciscejski kataster, ki je bil prvi in je nastal v sredini 19. stoletja za celotno tedanjo Avstrijo. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje, predvsem pa tik pred 1. svetovno vojno, ko se je pričela gradnja HC Završnica, se je začelo polje v ožji in širši okolici sv. Martina vedno bolj zazidavati in je danes v smeri proti staremu jedru zaselka Moste že skoraj povsem zazidano. Pri tem je bila tudi odkrita že omenjena staroslovanska nekropola okoli cerkve. Prav tako je bila v prejšnjem stoletju zgrajena v neposredni bližini cerkve tudi proga Jesenice-Ljubljana. Vsa ta intenzivna urbanizacija je močno spremenila podobo nekdanjega prostora med Mostami in Žirovnico. Kot je bilo že večkrat omenjeno, se je na tem prostoru razprostiralo obdelano polje z ledinskim imenom »V tlakah«. Prostor, kjer se nahaja podružna cerkev sv. Martina, se imenuje »Pristava«. Ker je omenjena urbanizacija prvotno funkcijo tega področja, razen dela zahodno od današnje Žirovnice, povsem uničila, danes ta ledinska imena poznajo le redki starejši ljudje.

Pomen in vsebino obeh ledinskih imen moramo nedvomno razumeti v povezavi z v tem zapisu že obširneje obravnavano fevdalno srednjeveško posestjo blejskega gospodstva briksenskih škofov in proštov na tem prostoru in odvisnostjo domačinov od nje. Pri tem je zlasti zanimiv toponim »Pristava«. V izvor te besede se ne bomo spuščali, ampak bomo poskušali razjasniti njeno vsebino v našem in sličnih primerih.

Pojavlja se kot krajevno ime (npr. Pristava pri Trziču) in kot ledinsko, večkrat pozabljeno ime za manjše, često glede na lego obrobne, vendar dominantne parcele današnjih ali nekdanjih travniških in poljskih površin. Ta imena običajno odkrivajo le s pomočjo natančne topografije in katastra. Označujejo najverjetneje upravne točke oz. ekspozitive na posameznih, predvsem oddaljenejših zaključenih posestnih enotah v okviru določene večje, često razčlenjene fevdalne posesti. Na levem bregu Save Dolinke gre v tem primeru za dve večji zaokroženi celoti: Koroška Bela z Javorniškim Rovtom in področje današnje Žirovnice, Most in Potokov. Pri tem mislimo le na najožje področje v bližini, na tem mestu obravnavanega prostora. Mikrostruktura uprave, v tem primeru briksenske posesti z Bleda, je bila doslej takorekoč neproučevana s tega stališča in zato o posameznih posestnih enotah na tem področju brez dodatnih raziskav skoraj ne moremo govoriti. Naše izvajanje je torej le prizadevanje v tej smeri. Poleg »Pristave« na mestu podružne cerkve sv. Martina pri nas poznamo na jugovzhodnem vogalu današnjega Belškega polja tik nad Savo (jez HC Moste) na najnižji terasi parcelo z ledinskim imenom »V pristavi«. Materialnih ostalin, razen toponima, za zdaj ne poznamo. Podobno velja tudi za Pristavo v Javorniškem Rovtu. Vsekakor se nam zdi potrebno na ta fenomen opozoriti in s tem

istočasno poskušati pojasniti pomen tega toponima.

Podružna cerkev sv. Martina leži na prostoru z ledinskim imenom Pristava. Omejen je z obzidjem (t. i. »cvingerjem«) nepravilne štirikotne oblike (36 × 36 × 46 × 34 m), ki je zidano iz kamna. Zaradi razpadanja so ga pred dobrimi pedesetimi leti v gornji polovici obnovili in mu napravili betonsko krono. Tudi glavni in stranski vhod sta bila tedaj na novo narejena. Glavni vhod v prostor znotraj obzidja (parc. št. 9, k. o. Žirovnica) je na jugozahodni strani. Cerkev sama leži tako, da je njena jugozahodna stranica približno v osi tega prostora, kar pomeni, da ni orientirana v ortodoksni smeri vzhod – zahod. Cerkevna stavba je v celoti dolga 20 in široka 8 m. Masivni stolp zvonika na južni strani stavbe, ki je pravokotnega tlorisa, ima stranico dolga 8 m. Cerkevna ladja in lopa sta pokriti z ravno dvokapno, s skodlami krito streho, ki se na vzhodni strani nad prezbiterijem stožčasto oz. piramidalno zaključuje. Zvonik ima baročno čebulasto oblikovano kapo, ki je nastala v prvi polovici 17. stoletja. Tedaj so podaljšali tudi ladjo cerkve in ji dodali lopo z lesenim pevskim korom v nadstropju. Zvonik je masivno gotski, če ne še celo romanski.

Okna v prezbiteriju so značilne, na vrhu zašiljene (suličaste) oblike. Prvotno je bilo troje takih oken; na vsaki strani trostranega zaključka prezbiterija, vendar so okna, ki je bilo v osi cerkve, zaradi postavitve baročnega oltarja sredi 17. stoletja zazidali. Istočasno so na južni steni prezbiterija napravili novo pravokotno okno zaradi dodatne svetlobe. Taka pravokotna okna so tudi v ladji cerkve (prostor za vernike) in to v delu, ki je bil v obdobju baroka prizidan. Na severni steni sta dve taki okni, na južni pa le eno.

Lopa, ki se nahaja na zahodni strani cerkve, je bila pred nedavnim obnovenjenih delih v cerkvi na žalost uničena – podaljšana v cerkveno ladjo, ker so s tem

želeli razširiti prostor v cerkvi. Pri teh delih so nadomestili tudi nekdanji leseni strop in kor z betonskim. Prvotni vhod v cerkev je bil na zahodni strani v osi cerkve in ga je nadkriljevala lopa.

Lopa se je nekoliko razlikovala od sicer običajnih znanih primerov (Vrba, Bodešče, Sv. Katarina na Homu idr.) lop odprtega tipa, ki so na prednji strani oprte na stebre. Pri sv. Martinu je prednji del enostavno zaprt s steno in je bil možen dohod vanjo skozi dva polkrožna oboka na južni in severni strani. Na jugozahodnem vogalu na zunanji strani lope je še danes ohranjena kamnita prižnica okrogle oblike. To prižnico so uporabljali občasno ob večjih praznikih, ko se je zbralo mnogo ljudstva in je bila cerkev premajhna, da bi vse sprejela. V takih primerih so maševali in pridigali kar pod lopo in so imeli često še danes ohranjene kamnite oltarne mize tudi v lopi desno od vhodnih vrat (npr. Vrba, Muljava itd.). Kasneje je cerkevna oblast te zunanje obrede prepovedala. Lope pred cerkvijo so bile, da se zasilno poveča cerkveni prostor, kadar je bilo to potrebno. Povsod teh lop, ki so značilne predvsem za podružnične cerkve, ki so manjših dimenzij, niti ne poznajo. Mnogo več jih je in mnogo lepše so v zahodni Sloveniji, zlasti na Krasu in v Primorju. Morda se v njih izraža tudi večja skrb za človeka, da ne bi bili ljudje med mašo na dežju ali žgočem soncu.

Spomeniki cerkvene umetnosti segajo kakor drugod po Evropi tudi pri nas globoko v srednji vek. Iz prvih stoletij krščanstva med Slovenci, ki jih v umetnosti in zgodovini označujemo kot zgodnji srednji vek in kot predromansko dobo, so se do danes ohranili le prav skromni sledovi njihovih umetnostnih in stavbarskih prizadevanj. Sele vzporedno z utrjevanjem cerkvene organizacije in širjenjem verske misli preko samostanov in prafar se je v 11. st. in zlasti še v 12. stoletju tudi pri nas postopoma uveljavil prvi splošni evropski umetnostni slog – romanika.

V tem obdobju in še v naslednjem stoletju so nastajale naše najstarejše ohranjene župnijske cerkve in vaške podružnice (Kamnik, Mošnje), pa tudi prvi samostani cistercijanov (Stična), benediktincev (Gornji grad) in kartuzijanov (Jurkloster), ki so k nam posredovali stavbarstvo iz takrat vodilnih dežel Zahodne in Srednje Evrope na tem področju.

Romansko stavbarstvo je pri nas že razmeroma številno, saj je znanih doslej že preko dvesto bolj ali manj ohranjenih stavb, ki se pojavljajo v raznih oblikah, tako da je tipologija romanskega stavbarstva precej pestra in tudi zemljepisno nadvse zanimiva, saj so v posamezne pokrajine in predele prihajali različni vplivi iz sosednjih dežel. Pomembno je zlasti dejstvo,

(Nadaljevanje na 30. strani)

Prafara Rodine

da v tem obdobju prednjači v veliki meri arhitektura pred slikarstvom in kiparstvom.

Sele nekoliko kasneje se začena uveljavljati kiparstvo in še to običajno v povezavi s stavbarstvom. Slikarstvo (freske) nam je znano le v skromnih sledovih iz posameznih samostanskih ustanov.

Okrog sredine 13. stoletja, ko je bila romanika še povsem živa in je obvladovala vso stavbarsko dejavnost in likovna hotenja, je zašla v tedanje umetnostno zatiseje prva gotika. Te nove prvine so ponovno prispele k nam s posredovanjem samostanskih redov, ki so vzdrževali stalne zveze s svojimi centri na zahodu. Kmalu se je sprožil pravi plaz, ki je v naslednjih stoletjih preplaval vse naše dežele z gotskimi stambami in likovnimi umetninami in se je začel počasi umirjati šele po treh stoletjih, ponekod, kjer so bile zakoreninjene gotske oblike najbolj trdožive, pa so se še nadalje vedno znova pojavljale celo v času, ko je drugod že povsem novi slog popolnoma stopil v veljavo.

V naši umetnostni preteklosti pomeni gotski slog prvo veliko obdobje, katerega ohranjeni umetnostni spomeniki gredo v tisoče primerkov in so najrazličnejših vrst in zvrsti. V stavbarstvu podedelskih cerkvá, ki so najštevilnejše in je prišla v njih domača zemlja z vsemi svojimi posebnostmi najbolj do izraza, je gotika ustvarila tip vaške podružnice, za katero je značilna pravokotna, večinoma ravno krita ladja, oltarni prostor pa je bil redno obokan in ponavadi tristrano zaključen. V njem so zaživele najrazličnejše oblike rebrestih obokov: od zgodnejših križnih preko zrelih zvezdastih do poznih mrežastih in drugih geometričnih oblik.

Pomembno skupino tvorijo tudi nekatere večje cerkvene stavbe, ki jih je gotski slog v 15. stoletju izoblikoval kot triladijske dvorane in s tem v razvoju stavbarstva dosegel prvi veliki uspeh, ko je v razliko s prejšnjimi, prostorsko še razdeljenimi bazilikami, ustvaril enotno prostornino (Kranj, Radovljica, Skofja Loka itd.).

Kot celota morda še pomembnejše od stavbarstva so gotske stenske slikarije, ktere je vse svoje življenje proučeval dr. F. Stelè. Časovno segajo od, srede 13. stoletja pa noter v 16. stoletje. Najstarejše freske so nam znane iz danes uničene ptujske minoritske cerkve (ladje) iz časa okoli leta 1260.

Iz 14. stoletja so poleg številnih drugih znane predvsem slikarije iz Crngroba, Svetega Janeza v Bohinju, Gostec, Bodešč, Brega pri Preddvoru, Turnišča in drugod. To je čas dejavnosti skupine potujočih slikarjev, ki jih glede na poreklo označujemo za »furlansko« in v vzhodnih predelih današnje Slovenije delujočega Janeza Aquile.

15. stoletje velja za zlato dobo naših fresk. To je čas delovanja Janeza Ljubljanskega, ki je eden od redkih umetnikov, ki nam je znan po imenu: Njegova dela so nam znana zlasti iz Muljave in Crngroba (Sveta Nedelja). Med najpomembnejšimi spomeniki velja predvsem omeniti še Suho pri Skofji Loki, Mače nad Preddvorom, Goropeč nad Ihanom, Srednjo vas pri Kranju, Mirno na Dolenjskem, Sv. Duh v Slovenj Gradcu, Križno goro nad Skofjo Loko, Sv. Primoža nad Kamnikom, Hrastovlje itd.

To slikarstvo je začelo hirati in je končno tudi shiralo v 16. stoletju; ko je pred tem še doživelo svoj višek v stiku z renesanso (Sv. Primož nad Kamnikom), z obrtniškim delom Jerneja iz Loka in njegovih vrstnikov.

Turški vpadi in nemirni časi kmečkih puntov ter reformacije, ki likovni umetnosti tudi idejno ni bila naklonjena, so bili vzrok, da se pri nas renesansa, ki v evropskem zaporedju umetnostnih slogov sledi gotiki, v cerkveni umetnosti 16. stoletja ni tako izrazito uveljavila, kakor v tistih deželah, kjer je ta slog, zlasti v njeni domovini Italiji, tako močno in odločno prekinil s srednjim vekom in na široko odprl nova

obzorja, ki pomenijo v umetnosti vračanje k naravi in k človeku, ki je merilo vsega, zato pa tudi v umetnosti začetek novega veka. Renesansa v pravem — italijanskem pomenu besede poznamo pri nas v Primorju zaradi vplivov sosedstva, sicer pa je zašla k nam na celino po raznih ovinkih in pri stranskih vratih večinoma že severnjaksko predelana. V 16. stoletju zato lahko bolj upravičeno govorimo le o renesančnih odmevih kot pa o polnokrvnosti tega sloga pri nas.

Z zmago protireformacije in katoliške verske obnove pod ljubljanskim škofom Tomažem Hrenom in nekaterimi močnimi vplivi s severa (Gradec) je umetnost na naših tleh vse bolj pozabljala na srednji vek in njegove zadnje odmeve, ni pa se še mogla hitro vživeti in razmahniti, saj ji duhovno vzdušje in gospodarske razmere tega niso dopuščale. Zato pomeni 17. stoletje pri nas čas, ko je likovna umetnost še vedno iskala svoj pravi način izpovedovanja in se je zato novi široki umetnostni slog — barok, ki je tedaj preplaval druge dežele, le postopoma in počasi uveljavljal. Cerkevno stavbarstvo je še vedno črpalo iz gotske tradicije.

Takratno vzdušje in stanje zlasti podedelskih cerkva nam najbolje ilustrirajo zapisniki škofijskih vizitatorjev, ki so ponekod, posebno v vzhodnih predelih, ugotavljali popolno razdejanje cerkva in njihovo zanemarjenost kot posledico turških pohodov in verskih bojev. Ti nadzorniki so naročali srednjeveška okenca zamejavati z večjimi, da bi v cerkev prišlo več svetlobe, odstranjevati srednjeveške kostnice na pokopališčih in stenske slikarije, ki novemu pogledu na svet niso bile več razumljive, vsaj prebeliti, oltarje pa prilagajati liturgičnim zahtevam tridentinskega koncila. Potreba po novih oltarjih je omogočila silen razmah rezbarstva in podobarstva. Tako so nastajale razne delavnice, ki so v svojem sklopu imele rezbarje, slikarje, kiparje in mizarje in ustvarile nepregledno število oltarjev, ki jim je ljudstvo zaradi pozlate na rezbarijah vzdalo ime »zlati oltarji«. Le-ti so s svojo razkošnostjo oblik in številnimi plastikami predstavljali poglavitni izdelek v obdobju med renesanso in barokom.

Ob koncu 17. stoletja je prišlo do usodnega preobrata za našo domačo umetnostno usmeritev. Če je dotlej barok kot povsem novi slog prihajal k nam le pri stranskih vratih in se zaradi konservativnosti le počasi uveljavljal, so se mu z duhovno in kulturno preusmeritvijo v Italijo namesto proti severu, kamor so bili zagledani skozi ves srednji vek, zdaj na stečaj odprle glavne duri. Ljubljana je postala močno kulturno središče in zgled ostalim predelom. Ker doma za nove gradbene in umetnostne zglede in naloge ni bilo primernih moči, so naročali arhitekta, kiparje in slikarje iz Italije. Tako je zraslo precej odličnih in pomembnih umetnostnih spomenikov predvsem v Ljubljani. Poleg tujih prišlecev pa je zrasedl tudi domači rod slikarjev — podobarjev, ki so s svojim delom pustili širok in globok pečat, ko so krasili notranjost tedaj nastalih cerkva in drugih stavb (Jelovšek, Bregant, Cebej, Metzinger in drugi). Med najvidnejšimi spomeniki velja omeniti zlasti ljubljansko stolnico, ursulinsko in križevsko cerkev v Ljubljani, Gornji grad, Groblje pri Domžalah, Šmarno goro, Tunjice pri Kamniku, Velesovo pri Kranju, Limbarsko goro in Dobrovo pri Ljubljani, Olimlje pri Podčetrku itd.

Vrnimo se k žirovniški cerkvi.

Iz lope se je še do nedavnega vstopilo skozi glavni vhod, katerega kamnit portal (tuf) z baročno okrašeniema lepima konzoloma je danes odstranjen (pri že omenjenih delih), v notranjost cerkve sv. Martina. Pogled se nam takoj zaustavi na glavnem oltarju in zatem preskoči na poslikano prednjo steno pred prezbiterijem (prostor za duhovščino). Ta stena je poslikana tudi na notranji strani, kakor tudi vse ostale površine prezbiterija.

Kot v toliko drugih primerih so bile tudi te freske v 17. stoletju z uveljavitvijo baroka prebeljene in tako »odstranjene«. Iz beležke domačina dr. Ivana Svetina iz Žirovnice »Poprave in nabave v podružniški cerkvi sv. Martina v Žirovnici od leta 1900 do 1907« in njegovega zapisanega govora ob ponovni otvoritvi cerkve po opravljenih delih 2. aprila 1907 moremo povzeti, da so leta 1902 slučajno pod beležem odkrili sledove fresk. O najdbi so obvestili Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani in Centralno komisijo za preiskovanje in ohranjanje umetnin in starin (Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale). Ta je poslala slikarja Mateja Sternena, da je na državne stroške leta 1906 te freske odkril in očistil. Zal pa so danes po toliko letih te slikarije, ki tudi sicer niso bile najbolj strokovno odkrite, precej obledele in bi bile potrebne temeljite restavracije.

Na sprednji strani slavoloka, na loku, ki povezuje v cerkvi ladijski prostor s prezbiterijem, je naslikano Marijino oznanenje: Na desni strani obokanega prehoda je upodobljen angel v tako imenovani patrirani obleki (z velikimi vzorci) in trakom v roki, ki ima napis Ave Maria. Na levi strani je upodobljena Marija v belem plašču, ki je zeleno podšit, z vzorci. Pred njo stoji gotski pult z odprto knjigo. Nad Marijo je Bog Oče z nimbov in dvignjeno desno roko. Pred njim plava v zraku goli Jezus z nimbov in križem preko ramen in pred tem še golob — sv. Duh s križnim nimbov. Spodnji del ozadja tvori zeleno polje. Na vrhu loka, med pravkar opisanima poljema, je upodobljen Veronikin potni prt. V loku so predstavljeni preroki: Izaija, Jeremija, Ezekijel, Danijel, Jozua in drugi. Več kot polovica jih je obrnjenih na svojo levo stran. Pod vsakim je zapisano njegovo ime. Obdajajo jih gotsko stilizirane rastline, tako da tvorijo za vsakega poseben medaljon.

Na notranji strani slavoloka, ki je obrnjena proti oltarju, je naslikana poslednja sodba. Na vrhu je upodobljen Sodnik na tronu z mečem in lilijo tako, da deloma sega v kapo oboka. Ob straneh dva angela trobita navzdol, na levi kleči Marija, na desni pa sv. Janez. Na levi je na stiliziranem oblaku upodobljenih šest apostolov, na desni pa le pet, kajti sv. Janez kleči spodaj.

Spodaj na levi je naslikan utrjen grad — nebesa in klečeč donator (naročnik tukajšnje slikarije), ki ga opira angel. Na desni strani spodaj je upodobljena cerkev z obzidjem. Iz obzidanih grobov prihajajo goli ljudje, ki jih hudič vodi pogubljeni in vklejane v peklenko žrelo, ki je upodobljeno na dnu. Po pokrivalih je mogoče spoznati stanove pogubljenecv.

Na stenah prezbiterija je v dveh, z borduro ločenih pasovih na severni in dveh na južni steni, naslikano mučeništvo apostolov v dvanaestih prizorih.

Na severni steni so v gornjem frizu naslednji prizori:

1.: rabelj prebada sv. Matevža poleg oltarja, 2. sv. Tomaža, sedečega pred hišo, prebadata dva rablja s sulico in mečem na zapovedi kralja, ki je na levi, 3. trije rablji pribijajo in privezujejo sv. Petra na križ po zapovedi kralja, ki je na levi. Na severni steni, v spodnjem frizu, si slede od leve proti desni naslednji trije ločeni prizori: 4. sv. Simon se zgrudi pred oltarjem pod udarci batov dveh mučiteljev, 5. v pokrajini z gorami in drevjem leži zvit na tleh Jakob ml., ki mu rabelj seka glavo, na levi pa sedi žena in v začudenju in grozi širi roke, 6. trije rablji pribijajo na križ sv. Andreja in desni spodnji rabelj ima značilno nazaj nagnjeno severnoitalsko držo.

Od sedmega prizora dalje se nahajajo ostali prizori prav tako v dveh vzporednih nizih na južni steni prezbiterija, vendar so bili na tej strani zaradi kasnejše narejenega velikega pravokotnega okna uničeni trije prizori. Ohranili pa so se nam sledeči prizori: 7. rabelj s sekuro pobija sv. Juda Tadeja,

18. sv. Tadeja kamenjajo in 9. klečečemu sv. Janezu rabelj seka glavo.

Prostor na stenah prezbiterija med tlakom in pravkar opisanimi nizi prizorov zapolnjuje rdeče rumeno slikana zavesa in nad njo patronirana bordura, ki loči zaveso od zgoraj potekajočih prizorov.

Za oltarjem je na tristranem zaključku prezbiterija nad pravkar omenjeno zaveso, ki poteka vzdolž celotnega prezbiterija, upodobljena vrsta svetnikov in svetnic, ki jih loči navaden okvir. Ozadje za posameznimi podobami je zeleno ali rdeče. Podobe so doprsne in imajo zase značilne mučeniške attribute. Zastopani so: škof z žebli za nohti, sv. Ahacij, sv. Ožbolt, sv. Apolonija, svetnica s krono in mečem v roki, sv. Lucija, svetnica z zobom v kleščah in nekaj nejasnih figur. Na tem mestu je bil pred zadnjo vojno še razmeroma čitljiv, čeprav okrnjen napis: *Hic Christophorus Schwarz tunc temporis rector... ecclesiae..... Ratmanstorf*. Če obravnavamo ta napis kot podpis donatorja, moremo predpostaviti, da so podobe mučencev za oltarjem, morda pa tudi celotna poslikava prezbiterija in slavoloka nastala tedaj, ko je bil župnik oz. upravitelj cerkve (rector ecclesiae) v Radovljici Christophorus Schwartz, kar je bilo verjetno v 1. pol. 15. stoletja.

Tudi rebrasti zvezdasti obok je kompozicijsko harmonično poslikan z angeli in zvezdastimi motivi.

Na splošno velja za celotno poslikavo prezbiterija in slavoločne stene, da so konture likov skicirane. Prevladujejo rdeča, zelena, rumena, modra in črna barva. Oblike so, predvsem pri osrednjih svetopisemskih likih, patronirane (z vzorci). Stilno opredelitev nam omogoča kompozicija posameznih likov. Tako nam angel na prednji steni slavoloka z napisom Ave Maria, ki kleči na levem kolenu in je precej graciozno komponiran, izpričuje »mehki slog« idealistične lepote iz prve polovice 15. stoletja. V določnem smislu lahko našo kompozicijo »Marijinega oznanjenja« primerjamo z ono pri Sv. Janezu v Bohinju.

Tudi donatorjevo kompozicijo na slavoloku (znotraj, levo spodaj), ki predstavlja hišo s stolpom, obdano z obzidjem, ki je utrjeno s stolpi z linami, moramo staviti v isti stilni in časovni okvir. Na oknih hiše in linah obzidnega stolpa je več glav. Pri odprtih vratih stolpa so ljudje, ki prihajajo iz njega in molijo – predstava nebes. V ospredju kleči mož, oblečen v črno suktnjo, z dolgimi lasmi in kratko črno brado ter sklenjenimi rokami. Za njim stoji angel, ki ga pokroviteljsko drži za glavo. Poleg moža stoječa žena s sklenjenimi rokami je bržkone njegova žena. Da je slikarja iz 1. polovice 15. stoletja, nam dobro kažejo posamezni tipi likov, način obdelave, konture, slabo gubanje obleke in senčenje ter barve (rumena, zelena, ki prevladuje, umazano roza, in rdeča).

Iz cikla prizorov o mučeništvu apostolov je v tem smislu najbolj zgovorna likovna predstavitev desnega spodnjega rablja v prizoru križanja sv. Andreja z značilno severnoitalsko držo, na kar smo že opozorili. Časovne in stilne paralele za ta cikel najdemo v Mošnjah in v pokopališki cerkvi v Ratečah.

Freske iz podružne cerkve sv. Martina torej pripisujemo tako imenovani idealistični lepotni smeri kranjskega gotskega slikarstva, in sicer tistemu krogu, ki se je opiral na bližnje koroške ideale in vzore. Mojstra, ki jih je naslikal, imenujemo Mojster apostolskih mučeništev v Mošnjah (E. Cevc, Slovenska umetnost, 1966, 55 s.). Časovno jih stavljamo v čas proti koncu prve polovice 15. stoletja.

Ta vrst srednjeveške slikarske umetnosti ni služila zgolj okrasu sakralne stavbe, ampak v precejšnji meri verskemu pouku. Z likovnim videzom je oživljala tedanjim vernikom pojme in nauke, ki jim jih je posredovala govornjena beseda. Te slike so bile tako imenovana »biblia pauperum« (sveto pismo preprostih ljudi), v slikah ponazorjen krščanski nauk. Pri nas so lepi primeri za to ohranjeni še pri Sv.

Petru nad Begunjami, Bodeščah in pri Sv. Marku v Vrbi.

Poleg stenskih gotskih slikarjev je pomemben spomenik v cerkvi sv. Martina tudi njegov glavni oltar, ki sodi v sklop »zlatih« baročnih oltarjev in je zamenjal starejšega gotskega. Oltar ima kapljčaste rozete in je dobro ohranjen. Zadaj je na deski ohranjena letnica 1639 in podpis Kragulj. Domenva se, da je bila umetniška delavnica, ki ga je izdelala, v Radovljici. Iz iste delavnice sta izšla tudi oltarja iz Vrbe in Brega.

Poudariti je treba izredne vrednote ambienta, ki jih je ustvarilo 17. stoletje s temi zlatimi oltarji. To je bil višek obvladovanja prostora, kajti ponavadi so ti oltarji bili dobesedno pomerenji v prostor, v katerem so živeli in postali njegovo nerazdružljivo lepотно dopolnilo.

Zirovniški oltar so nameravali ob obnovitvi cerkve na začetku tega stoletja zamenjati z novim, kar se na posredovanje škofijskega ordinariata na srečo ni zgodilo. Vendar je tedaj oltar vseeno doživel nekaj sprememb oz. dopolnitev. Sliko sv. Martina, patrona cerkve, ki je služila pred tem kot antependij oltarne mize, so tedaj (l. 1907) prenesli v ladjo cerkve, na oltar pa so postavili dva nova kipa (sv. Martin in Brezmadežna) in nov oltarni križ. Kipa je izdelal Andrej Rovšek, križ pa Ivan Kregar. Korpus križa iz slonovine je bil narejen v Parizu.

Na lesu slikana podoba sv. Martina z beračem v pokrajini z drevjem ob straneh in z gorami v ozadju je, kot smo že omenili, nekdanj služila kot oltarni antependij. Avtor je neznan. Gre za nekoliko poljudnejšo, vendar živahno kompozicijo likov v pokrajini. Velja kot »dober primerek prelitja italijanskega barvnega in svetlobnega bogastva v dekorativno pogojeno alpsko slikarstvo poljudnejše vrste v drugi polovici 17. stoletja« (E. Cevc, o. c., 100 s.). Danes visi na južni (listni) strani ladje.

Stranska oltarja, ki sta bila prizadnjih obnovitvenih delih odstranjena, sta bila postavljena in urejena leta 1907. Izdelal ju je skupaj z okviri za slike patronov Vurnik iz Radovljice. Posvečena sta bila sv. Mariji Magdaleni in sv. Janezu in Pavlu. Obe sliki je leta 1906 naslikal M. Stern. Predtem sta bila na obeh oltarjih namesto slik lesena kipa, ki so ju odstranili.

Pred 1. svetovno vojno so bili v naši cerkvi trije bronasti zvonovi s premerom 76, 76 in 62 cm in glasovi cis-ha-e. Ulila jih je Samassova delavnica v Ljubljani. Veliki je bil ulit leta 1745, srednji leta 1806 in mali leta 1808. V 1. svetovni vojni sta bila v vojne namene odvzeta veliki in srednji zvon, ki ju je po njej nadomestil zvon s premerom 113 cm, glas g, ki je bil leta 1922 izdelan pri KID na Jesenicah. Že omenjeni mali bronasti zvon se je leta 1930 ubil in ga je bilo treba preliti. Novi zvon, ki ga je ulila livarna v Šentvidu pri Ljubljani, je bil nekoliko večji (premer 86 cm, teža 356 kg). Bil je ulit leta 1931 in je bronast.

Kot smo že v predhodnih nadaljevanjih tega zapisa videli, ima sakralni pomen tega prostora starodavno in dolgo tradicijo. Svoje korenine ima že v zgodnjem rimskem obdobju na naših tleh in se nato nadaljuje preko kasnoantičnega, zgodnjekrščanskega v zgodnji srednji vek (staroslovenska nekropola) in nadalje v srednji in visoki srednji vek do današnjih dni. Seveda so prehodi iz kasnoantičnega obdobja v zgodnji srednji vek (problem stika romaniziranih staroselcev z novodošli Slovani) in zgodnjega srednjega veka v zgodovinski srednji vek oziroma prisotnost in pojav romanske arhitekture na tem mestu.

Na mestu današnje cerkve sv. Martina najdemo sledove romanske cerkvene stavbe v prvem nadstropju zvonika, na njegovi severni notranji steni in na zunanji strani južne stene današnje cerkve ob vhodu v zvonik. To so sledovi najverjetneje romanske kapale, katere del je bil verjetno, podobno kot je bilo ugotovljeno pri stari blejski farni cerkvi (F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, 1967, 171 s.), tudi spodnji del današnjega masivnega zvonika. To stavbo

bi vsekakor morali postaviti vsaj v 14. stoletje. Nastala je nedvomno pod patronatom briksenske cerkve, ki ji je to področje na levem bregu Save, kakor je izpričano v darovnici iz leta 1185 (glej 4. nadaljevanje tega zapisa), pripadalo že v 12. stoletju, če ne že prej. Na to kaže tudi patrocinijske cerkve sv. Martin iz Toursa, ki je germanško-frankovski svetnik in je eden najstarejših patrocinijev, ki se pri nas pojavljajo.

V prvi polovici 14. stoletja je bila prvotna romanska stavba predelana v gotsko cerkev. Prvotno kapelo so deloma spremenili v ladjo nove cerkve, nekdanji, verjetno vhodni del kapele pa so nadzidali in ga spremenili v stolp zvonika. Na vzhodni strani so prizidali tristransko zaključeno prezbiterij s tremi značilno šiljastimi gotskimi okni. Ta cerkev je bila skoraj v celoti poslikana s freskami. Poleg že predstavljene slikarje je bila pomladi leta 1980 odkrita tudi v ladji cerkve (gotska ladja je bila precej krajša od današnje) na severni steni freska s prizorom obiska treh Modrih. Za ta freska ni preživela svojega odkritja.

V 17. stoletju so cerkevno ladjo podaljšali za polovico in napravili nova štirikotna okna. Če so istočasno zgradili tudi lopo s pevskim korom, je težko reči. Takrat so tudi zvoniku dali današnjo baročno obliko.

Pod patronatom blejskega gospodarstva briksenskih škofov je bilo sedemnajst cerkva, ki so se nahajale na njihovem posestvu (F. Gornik, o. c., 170 s.). Kot zanimivost velja povedati, da so iz Briksna leta 1562 naročili tedanjemu oskrbniku blejskega gospostva Hebartu Turjaškemu, naj da v vseh cerkvah, ki so pod patronatom briksenske cerkvene oblasti, naslikati grb tedanjega upravnika te južno tirolske škofije kardinala Krištofa, da bi s tem potrdili njihovo pripadnost briksenski cerkvi. To se je naslednje leto zgodilo v cerkvi Sv. Janeza v Bohinju, kjer je še danes ohranjen na severni steni ladje grb briksenskega škofa z napisom. Kako je v naši cerkvi, ne vemo, kajti severna stena ladje razen slučajne najdbe omenjene freske še ni bila raziskana.

Tudi v ljudskem izročilu je cerkev sv. Martina našla svoje mesto. Le-to pravi: »Drva, kar jih pogori v vaseh, ki so spadale k svetemu Klemenu na Rodinah, so bila že od nekdanj in so še danes posekane. Za vrhom. Domov so jih zvozili že v starih časih večidel na Moste naokrog in jih vozijo še dandanes. Pozimi jih vozijo, ko vleče včasih Za vrhom tako štrupeno mrzla burja, da je še medvedov kožuh ne drži. Prav do Most pride zjutraj naproti živini in ljudem, se ves božji dan suče okrog njih in jih pod noč spremi proti domu do mosta v Mostah, od kod odžvižga proti Sumu. Burja, štrupena, da je ne volna ne kožuh ne drži. Zato v Zirovnici niso postavili cerkve v vas. Zunaj vasi so jo, tam, preden cesta okrog Peči v burjo zavije. Svetemu Martinu so jo posvetili. In že več sto let sveti Martin na konju sedi in z ostro nabrušenim mečem tistim, ki hodijo pozimi Za vrh po seno in drva, svoj plašč deli. Že več sto let ga deli in vselej vsakemu pol, pa mu ga ni še zmanjkalo in mu ga ne bo, dokler bo kaj leva in sena Za vrhom...« (po J. Jalnu, Ovčar Marko, 1973, 189 s.).

Za zavetnika zoper nezgode, hud veter in neugodno vreme veljata tudi patrona stranskega oltarja sv. Janez in sv. Pavel. »Vedernika« ali »vederničič« ju imenujejo ljudje, kajti oba »delata« lepo vreme.

Po naselitvi in ustalitvi Madžarov v srednjem Podonavju, po njihovem porazu leta 955 pri Augsburgu in po njihovem pokristjanjenju ok. leta 1000 sta oglejski patriarhat južno in solnograška nadškofija severno od reke Drave začela obnavljati cerkveno organizacijo in upravo na tedanjem slovenskem ozemlju. Na ozemlju kasnejše Kranjske je prišlo do organiziranja mreže parafar (na Gorenjskem in Dolenjskem med l. 1063 in 1074, na Notranjskem okoli Cerknice l. 1040), ki jo je oglejski patriarh Berthold II leta 1228 dopolnil z ustanovitvijo županije v Črnomurju.

(Nadaljevanje na 32. strani)

lju, v današnji Beli krajini. Nekatere prafare, ki so večinoma nastale iz nekdanjih misijskih postojank, so imele v začetku izredno velik obseg (Sentvid pri Stični, Sv. Peter v Ljubljani, Stara Loka itd). Nadzorstvo nad temi farami so po letu 1100 imeli tako imenovani arhidiaconi (gorenjski in dolenski). V svoji prvi fazi so imeli velik vpliv na organizacijo verskega življenja, a so se sčasoma vse bolj omejevali pretežno na upravne zadeve in je duhovna ter organizacijska pobuda prešla na različne redovniške organizacije.

Med temi so bili na prostoru kasnejše ljubljanske škofije pomembni cisterjanci v Stični (l. 1136) in v Kostanjevici na Krki (l. 1234) ter kartuzijani v Bistri (l. 1260) in Pleterjah (l. 1406). V 13. stoletju so se jim pridružili nekateri viteški redovi (predvsem križarski in templarski), frančiškani (v Ljubljani l. 1250), dominikanke (v Velešovem l. 1238), avguštinci (v Ljubljani od l. 1314) in dominikanke (v Škofji Loki l. 1358, v Mekinjah l. 1300).

Oglejski patriarhi so dolgo časa imeli poleg cerkvene jurisdikcije na ozemlju južno od Drave tudi politično oblast. Z nastajanjem velikih fevdalnih posesti, predvsem pa zaradi širjenja in jačanja moči in oblasti Habsburžanov, so vedno bolj izgubljali vpliv na slovenskem ozemlju, kar je oteževalo tudi njihovo cerkveno upravo. Zato so za kraje, ki so bili pod Habsburžani, imenovali posebnega generalnega vikarja, ki je bil vsakokrat eden izmed škofov, habsburških podanikov. Sedež so imeli v Ljubljani.

Ze patriarh Berthold II si je leta 1238 prizadeval za ustanovitev posebne škofije med Dravo in Sočo in konkretno predlagal papeški stolici, da bi prenesli sedež pičenske škofije v opatijo Gornji grad. To je kasneje izvedel cesar Friderik III., ko so Habsburžani po izumrtju celjskih grofov prevzeli njihovo dediščino. Pri tem ga je podprl papež Pij II (1458-64), njegov nekdanji tajnik in tržaški škof. Cesar je ustanovno listino za novo škofijo v Ljubljani izdal 6. 12. 1461, papež pa je ustanovitev potrdil z bulo 6. 9. 1462.

Sprva obseg ljubljanske škofije ni bil velik. Teritorij nove škofije je bil precej neenotno organiziran zaradi različnih fevdalnih gospostev in razdeljen v sedem različnih delov. Drugi ljubljanski škof Kristof Rauber, ki je že nosil naslov knezoškofa, je ozemlje škofije nekoliko povečal. Dokončno pa je vse ozemeljske spore, zlasti one z oglejskim patriarhatom, rešil v svojo korist deveti ljubljanski škof Tomaž Hren.

Prvo stoletje življenja ljubljanske škofije je potekalo v nenehni turški nevarnosti. Ze leta 1415 so Turki prodrli do Ljubljane. Njihovi stalni vdori in pohodi so trajali vse do bitke pri Sisku leta 1593. Tudi sicer so bili to težki in nesigurni časi za cerkveno organizacijo pri nas. Močan pritisk reformacijskega gibanja, zanesenjaške družbe bičarjev, zamaknjencev in prekrščevalcev ter nenazadnje odpadništvo duhovščine in lastnih vrstah je močno omajalo mestó cerkve v tedanji družbi.

Sele odločna in dobro organizirana akcija protireformacije pod vodstvom škofa Tomaža Hrena, ki je bil z današnjih Jesenic, je začela vračati cerkvi njeno nekdanjo moč in vpliv.

To odločno obračunavanje s starimi vrednotami je povzročilo tudi razne druge reforme in spremembe v 17. stoletju. Te so zajele vsa področja človeških aktivnosti in so povzročila, da se je slovenski človek duhovno odtrgal od mračnega srednjega veka in zamaknenosti v vrednote, ki so prihajale od osvajalskega severa in se odprl ter postal dovzeten za prosvetljenjske ideje zahodnega sveta.

Na našem obravnavanem prostoru nam je znana iz listinskega gradiva prafara na Rodinah. V zvezi s cerkvenim shodom, ki ga je ob svojem vizitacijskem obhodu sklical oglejski patriarh Ulrik II (1161-62) Sentrupertu na Dolenskem, je ohranjena listina. Iz nje izvemo, da so na tem

shodu bili prisotni poleg patriarha še škof iz beneške Concordije, Trsta in Tržiča, opat Vincencij iz Stične, Jonata, prošt iz Ogleja, Henrik, dekan iz današnje Ivančne gorice (Sentvid) in pa župniki od Sv. Petra v Ljubljani, Engelbert z Rodin, Arnold iz Smartina pri Kranju, Ulrik od sv. Petra pri Komendi, Dietmar iz Devina, Ruthhard iz Trebrenj, Weriana iz St. Ruperta in drugi. Za Rodine listina pravi: »... Engelperto S. Clementis...« (F. Schummi, Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain, 1882/83, 120 ss.).

Rodine so bile tedaj edina fara na področju visoke Gorenjske in so zato pokrivala precej veliko področje. Obstoj te prazupnije je dokumentiran tudi z ustnim izročilom, ki poroča o pokopavanju mrličev na Rodine iz široke okolice (pripovedka o napačni krsti). Listina je datirana v leto 1163.

Ohranjena je tudi listina, ki omenja naslednika rodinskega plebana Engelberta, Herwiga. Iz nje izvemo, da je svetoval plemiču Nantwinu, na čigar zemljišču v Lescah je stala lesena kapela posvečena Mariji, naj kapelo podre in sezida cerkev: »... Et Herwigo plebano qui plebem S. Clementis regebat suadente quod prefatam capelam destruerem et aliam ibi de lapidibus fabricarem...« (F. Schummi, o. c., 123 s.). Listina je stavljena v leto 1173 in se nanaša na davno predhodnico današnje leške cerkve, ki je bila že tedaj romarska postojanka. Istočasno je ta listina tudi dokument, ki nam da vedeti, da je bila prenekatera naših najstarejših cerkva v svoji najzgodnejši fazi lesena.

Zgodovinski razvoj je zahteval, da so Rodine koncem 13. stoletja izgubile sedež fare. Ta je bil prenesen v utrjeno Radovljico, ki je bila varnejša od Rodin, ki stoje na nezavarovanem odprtem zemljišču. Glavni vzrok pa je bil nedvomno prisotnost Ortenburžanov v Radovljici in njihov patronat nad župnijo. Ta prenos se je izvršil najkasneje leta 1296. Sicer se okoli leta 1300 fara omenja pod obema imenoma (Rodine-Radovljica), nato pa ime Rodin za tri stoletja izgine. Patronat nad radovljiško faro so nato imeli, kljub temu, da je v cerkveno-pravnem smislu spodala pod Oglej, do leta 1424 Ortenburžani, nato do leta 1456 grofje Celjski in končno Habsburžani, ki so jo po ustanovitvi ljubljanske škofije vtesali njeni prošnji. Skupaj z župnijo so pripadle ljubljanski škofiji tudi podrejene župnije (lokalije): Bled, Mošnje in Zasip ter vikarijati Dovje, Kranjska gora in Srednja vas v Bohinju. Rodine se ne omenjajo nikjer.

Na začetku 17. stoletja pa je bil na Rodinah ustanovljen vikarijat in s tem so zopet začele postajati pomembnejše. Leta 1601 (26. 7.) je namreč ljubljanski škof Hren na novo posvetil rodinsko cerkev sv. Klemenca in ob tej priliki, ko je bil v tem delu Gorenjske val reformacije v glavnem zatrt, birmal 5000 oseb. Vikarijat na Rodinah omenja v II. delu (str. 784) Slave vojvodine Kranjske tudi J. V. Valvasor.

Ohranjena je celotna vrsta imen kuratov, ki so prihajali iz Radovljice oskrbovat rodinski vikarijat. Vseh jih je bilo v času od leta 1601 do 1783 šestindvajset. Velika večina jih je bilo rojenih Radovljčanov in okoličanov, nekaj iz Kranja in Škofje Loke in le eden iz Ljubljane. Vseskozi so vikarji zbirali in nalagali denar za ustanovitev samostojne duhovniške službe na Rodinah. Zadnji kurat in obenem že beneficiat Jeseničan Jakob Nebojs (1778 do 1783) je že prebival stalno na Rodinah. Za čas njegove službe je glavnica narasla na vsoto 3000 gld. in to je omogočilo ustanovitev stalne samostojne župnije na Rodinah. Najprej so postale samostojen vikarijat (l. 1783) in nato tudi uradno župnija (l. 1788). Vikarijat je poleg vasi, ki jih je kasneje obsegala župnija, vključeval še Hraše, Hlebce in Lesce. Med drugimi podružnicami kasnejše fare je v sklop vikarijata spadala tudi podružna cerkev sv. Martina iz Žirovnice.

Prvi in zadnji župni nanovo ustanovljene rodinske fare je bil Francišek Salezij Christian (1757-1830). Po rodu je bil

Ljubljančan, sin premožnih staršev. V jezuitski šoli je bil sošolec Jurija Vege in A. T. Linharta. Na Rodinah je služboval 38 let in nato še 9 let na Breznici, kjer je tudi pokopan. On je Rodinam vrnil po skoraj pol tisočletja farno, a jo jim je kasneje tudi ponovno odvzel. Sedež župnije je prenesel na Breznico, v sredino fare. To mu je prineslo nemalo neprilik in težav, vendar je le dosegel, da so sezidali novo farno cerkev žalostne Matere Božje, ki je bila posvečena leta 1821. Rodine pa so ponovno postale navadna podružnična cerkev.

Ce na koncu povzamemo navedena dejstva, vidimo, da je žirovniška cerkev sv. Martina v svoji najzgodnejši fazi spadala, kakršnakoli že je bila (kapela, prvotno morda tudi lesena), pod prafaro Rodine, od 14. do konca 18. stoletja pod radovljiško župnijo, med leti 1783-1821 ponovno pod rodinsko farno in odtlej pod brezniško. Vrhovno cerkveno nadoblast je do leta 1462 imela nad njo oglejska cerkev in nato ljubljanska škofija. Vseskozi do zemljiške odveze leta 1848 pa je imela nad njo poseben direktni patronat briksenska cerkev, na katere ozemlju in verjetno tudi pristavi (»Pristava«) je stala. Stala je sama na robu savske terase sredi polja.

Namen pričujočega zapisa je bil podati na enem mestu pregled videnja o problematiki, ki je podana v naslovu, prikazati stanje raziskav in predstaviti in ovrednotiti nekatere, zlasti novejšje rezultate, ki se tičejo predvsem starejših obdobij človeške preteklosti. Precej dejstev in zaključkov je bilo prvič zapisanih v tem zapisu.

(Konec)

SONJA FRELIH

Le štiri črke

*Le košček poti
bi rada hodila
po njegovi poti.
Le delček srca
bi obdržala
v svojem srcu.
Le nekaj besed
bi si rada vtisnila
v spomin.
Le štiri črke
črke, ki ne bodo izumrle*

TITO

V 54. številki LISTOV sodelujejo s svojimi prispevki: Marjan Čufar, dr. Tone Ferenc, Sonja Frelih, Ivan Jan, Sonja Koranter, Janez Meterc, Ana Staze, Janez Svovjšak, Črtomir Sinkovec.

Slike so prispevali Tehnični muzej Železarnar, Janez Meterc in Janez Svovjšak.

LISTI izhajajo kot priloga tednika Železar - glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ ŽELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.